

НАЦІОНАЛЬНИЙ
ФОНД ДОСЛІДЖЕНЬ
УКРАЇНИ

БІДНІСТЬ ТА НЕРІВНІСТЬ В УКРАЇНІ ПІД ВПЛИВОМ COVID-19: ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА ПРОБЛЕМ ЯКОСТІ ЖИТТЯ
НАН УКРАЇНИ**

**БІДНІСТЬ ТА НЕРІВНІСТЬ В УКРАЇНІ ПІД
ВПЛИВОМ COVID-19: ПІДХОДИ ДО
ОЦІНЮВАННЯ**

Монографія

Видання друге, доповнене та оновлене

КИЇВ 2024

Автори:

Лібанова Е.М., Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Когатько Ю.Л., Заяць В.С.,
Клименко Ю.А., Черніченко В.В., Васильєв О.А., Крикун О.І.

Рецензенти:

д-р екон. наук, професор, завідувач відділу моделювання соціально-економічних процесів і структур
Інституту демографії та проблем якості життя НАН України
В.Г. Саріогло
д-р екон. наук, професор, проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
А.М. Колот

Затверджено до друку Вченою радою Інституту демографії та проблем якості життя НАН
України (протокол від 23.10.2024 № 21)

Бідність та нерівність в Україні під впливом COVID-19: підходи до оцінювання / Лібанова Е.М.,
Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А.,
Черніченко В.В., Васильєв О.А., Крикун О.І.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демо гр.т апробл. якос .жит. НАН
України — Електронне видання. — Київ, 2024. — Об'єм даних 3,2 МБ

ISBN978-617-14-0382-6 (електронне видання)

У монографії висвітлено результати виконання Інститутом демографії та проблем якості життя НАН України наукового дослідження і розробки проекту «Зростання нерівності та бідності в Україні внаслідок пандемії COVID-19» (реєстраційний номер №2021.01/0295) за Договором №33/0295 від 01 березня 2024 року про отримання грантової підтримки від Національного фонду досліджень України. Дослідження зосереджене на пошуках кращого методологічного підходу для оцінювання впливу пандемії COVID-19 на бідність та нерівність в Україні. Узагальнення існуючих міжнародних підходів до оцінювання впливу COVID-19 на соціально-економічні процеси в суспільстві та наявність у авторів потужного досвіду застосування мікроімітаційного моделювання обумовило створення покрокового алгоритму оцінювання впливу на бідність та нерівність. Обраний підхід автори представили як універсальний для дослідження впливу непередбачуваних явищ і процесів на масштаби нерівності та бідності в країні. Також в роботі детально проаналізовано розвиток соціально-економічних процесів внаслідок поширення COVID-19 в Україні, а також довгі ряди динаміки для визначення ключових трендів щодо нерівності та бідності.

УДК 364,616.9COVID-19:[177.5+364.662](477)

ISBN 978-617-14-0382-6 (електронне видання)

©Інститут демографії та проблем якості життя
НАН України, 2024

© Лібанова Е.М., Черенько Л.М., Полякова С.В.,
Шишкін В.С., Реут А.Г., Когатько Ю.Л., Заяць
В.С., Клименко Ю.А., Черніченко В.В.,
Васильєв О.А., Крикун О.І. 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЯМИХ ТА ОПОСЕРЕДКОВАНИХ ВПЛИВІВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА НЕРІВНІСТЬ ТА БІДНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ (Л. Черенько).....	9
1.1. ОЦІНКА ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ НА НЕРІВНІСТЬ ТА БІДНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ.....	9
1.2. МЕТОДОЛОГІЧНА СХЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІНИ МАСШТАБІВ БІДНОСТІ ТА НЕРІВНОСТІ З УРАХУВАННЯМ ВПЛИВУ COVID-19	12
1.3. ОЦІНКА ВПЛИВУ ПОЛІТИКИ В ЦІЛОМУ ТА ОКРЕМИХ ПРОГРАМ НА ЗМІНУ МАСШТАБІВ НИЗЬКОДОХОДНОСТІ ТА БІДНОСТІ ВНАСЛІДОК COVID-19.....	16
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВІВ НА БІДНІСТЬ ТА НЕРІВНІСТЬ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ (В. Заяць).....	20
2.1. ОЦІНКИ ВПЛИВУ COVID-19 НА МОНЕТАРНУ БІДНІСТЬ В СВІТІ	20
2.2. МІЖНАРОДНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ НЕМОНЕТАРНИХ АСПЕКТІВ БІДНОСТІ ТА НЕРІВНОСТІ ПІД ВПЛИВОМ COVID-19.....	29
2.3. ОГЛЯД ПРАКТИКИ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВІВ НА БІДНІСТЬ ТА НЕРІВНІСТЬ В УКРАЇНІ ТА МОЖЛИВІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ	41
РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ НЕРІВНОСТІ ТА БІДНОСТІ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ (А. Реут).....	46
3.1. МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ В РАМКАХ ОЦІНЮВАННЯ БІДНОСТІ ТА НЕРІВНОСТІ В НЕСТАНДАРТНИХ СИТУАЦІЯХ ТА РАПТОВИХ КРИЗАХ	46
3.2. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОЦІНЮВАННЯ НЕРІВНОСТІ ТА БІДНОСТІ В УКРАЇНІ	54
3.3. МОЖЛИВІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ НОВІТНІХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ COVID-19 НА БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ	58
РОЗДІЛ 4. ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ РАПТОВИХ КРИЗ НА НЕРІВНІСТЬ ТА БІДНІСТЬ З УРАХУВАННЯМ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ (Ю. Клименко).....	66
4.1. ПРАКТИКИ ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ ЛОКАЛЬНИХ КРИЗ (ЗОКРЕМА ЕПІДЕМІЙ) НА ДОХОДИ ТА УМОВИ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ.....	66
4.2. КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА НЕРІВНОСТІ ТА БІДНОСТІ ЯК ОСНОВНИЙ ПІДХІД ДО ВИМІРЮВАННЯ ВПЛИВУ НЕСТАНДАРТНИХ КРИЗ НА ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ	74

РОЗДІЛ 5. ОБҐРУНТУВАННЯ МІКРОІМІТАЦІЙНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ НА НЕРІВНІСТЬ ТА БІДНІСТЬ: ПЕРЕВАГИ ДЛЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ОБРАНИХ ФАКТОРІВ (В. Шишкін).....	80
5.1. СУТНІСТЬ ТА ПЕРЕВАГИ МІКРОІМІТАЦІЙНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ОКРЕМИХ ЧИННИКІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ЯВИЩА	80
5.2. АЛГОРИТМ МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ COVID-19 НА МОНЕТАРНУ БІДНІСТЬ ТА НЕРІВНІСТЬ НА ОСНОВІ МІКРОДАНИХ ОБСТЕЖЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ	84
РОЗДІЛ 6. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ВНАСЛІДОК ПОШИРЕННЯ COVID-19 В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА НЕРІВНІСТЬ ТА БІДНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ (С. Полякова).....	91
6.1. ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ НА МЕДИЧНУ СФЕРУ ТА ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ	92
6.2. ЗМІНИ НА РИНКУ ПРАЦІ, У СФЕРІ ДОХОДІВ ТА СПОЖИВАННЯ НАСЕЛЕННЯ	98
6.3. НАСЛІДКИ ПОШИРЕННЯ COVID-19 ДЛЯ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ ТА ЯКОСТІ ОСВІТИ.	103
6.4. ВПЛИВ КАРАНТИНУ НА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНУ МЕРЕЖУ ...	114
РОЗДІЛ 7. АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ З БІДНІСТЮ В УКРАЇНІ НА ДОВГИХ РЯДАХ ДАНИХ ТА ПЕРШІ НАСЛІДКИ COVID-19 (Ю. Когатько).....	118
7.1. ЗАГАЛЬНА СИТУАЦІЯ З БІДНІСТЮ В УКРАЇНІ ЗА РІЗНИМИ КРИТЕРІЯМИ В 1999-2021 РОКАХ	118
7.2. ДИНАМІКА БІДНОСТІ В УКРАЇНІ В РОЗРІЗІ ТИПІВ СІМЕЙ, СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ГРУП І ТИПІВ ПОСЕЛЕНЬ	128
7.3. ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ НЕМОНЕТАРНОЇ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ	140
РОЗДІЛ 8. АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ, НОВІ ТРЕНДИ ПІД ВПЛИВОМ COVID-19 (Е. Лібанова).....	152
8.1. ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ У 1999-2021 РОКАХ. СПЕЦИФІКА ПРОЯВУ МОНЕТАРНОЇ НЕРІВНОСТІ ВНАСЛІДОК ПОШИРЕННЯ COVID-19 (О. Васильєв, В. Черніченко).....	152
8.2. ВПЛИВ COVID-19 НА СОЦІАЛЬНУ НЕРІВНІСТЬ (О. Крикун).....	160
8.3. ЗМІНИ У НЕМОНЕТАРНИХ СКЛАДОВИХ НЕРІВНОСТІ ПІД ВПЛИВОМ COVID-19 ТА ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ (О. Крикун).....	166
РОЗДІЛ 9. МОДЕЛЮВАННЯ ПОКАЗНИКІВ БІДНОСТІ ТА НЕРІВНОСТІ З УРАХУВАННЯМ НАСЛІДКІВ COVID-19 ТА ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ	184
9.1. МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ НА БІДНІСТЬ (В. Шишкін, Ю. Клименко).....	184

9.2. ПРОГНОЗ БІДНОСТІ ТА НЕРІВНОСТІ НА СЕРЕДНЬОСТРОКОВУ ПЕРСПЕКТИВУ З УРАХУВАННЯМ НАСЛІДКІВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 ТА ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ ЗА ДВОМА СЦЕНАРІЯМИ (Л. Черенько).....	193
ВИСНОВКИ.....	198
ДОДАТКИ.....	203
СПИСОК ДЖЕРЕЛ, ЯКІ БУЛИ ВИКОРИСТАНІ В ДОСЛІДЖЕННІ.....	210

ВСТУП

Пандемія COVID-19 вразила всі сфери життя суспільства, сприяла зростанню бідності та посиленню нерівності, що проявлялося через втрату доходів, зростання масштабів депривації, поглиблення диференціації та обмеження доступу до соціальної сфери для окремих груп населення.

Економічне відновлення у 2021 році дозволило певною мірою компенсувати соціальні втрати за досить короткий проміжок часу, проте початок повномасштабної війни зруйнував позитивні тренди та суттєво посилив виклики. У зв'язку з цим при розробці методології дослідження більшої актуальності набула потреба розглядати проблему нерівності та бідності не лише під впливом пандемії COVID-19, а й у більш широкому контексті – як наслідки соціальних, економічних та екологічних катастроф. Загальновідомо, що від руйнівних процесів найбільше страждають вразливі верстви населення та економічно неспроможні домогосподарства, оскільки вони не в змозі самостійно протистояти викликам. До того ж відсутність адекватної соціальної політики може призвести до критичного зростання бідності, що загрожує національній безпеці зсередини, та швидкому зростанню тієї компоненти нерівності, яка має неекономічне походження.

Ця робота присвячена розробці методології дослідження впливу пандемії COVID-19 на масштаби нерівності та бідності в Україні на основі узагальнення міжнародних підходів та виходячи з інформаційних можливостей; аналізу тенденцій нерівності та бідності на основі довгих динамічних рядів до пандемії та в перші роки від її початку.

В монографії презентуються методологічні підходи до визначення прямих та опосередкованих впливів пандемії на нерівність та бідність населення України, зокрема перші оцінки наслідків пандемії COVID-19 на основі доступних даних; а також моделювання із застосуванням мікроімітаційного підходу та комплексну оцінку монетарних і немонетарних проявів бідності/нерівності внаслідок пандемії COVID-19 у розрізі різних груп населення на основі довгих динамічних рядів.

Було здійснено узагальнення існуючих методів оцінки бідності, спричиненої COVID-19, та систематизовано показники, за якими в міжнародній практиці традиційно оцінюються впливи на бідність та нерівність. Ідентифіковано найкращі міжнародні практики та методи оцінювання бідності та нерівності в нестандартній ситуації. Оцінено можливості застосування успішних міжнародних практик при дослідженні

бідності та нерівності в Україні, зокрема, адаптації підходу nowcasting, аналіз Google trends.

Значна частина роботи була присвячена пошуку та розробці алгоритму мікроімітаційного моделювання впливу пандемії на нерівність та бідність, котрий дозволяв би використовувати дані з різних джерел, легко формалізувався б до наявних в Україні баз даних шляхом написання програми методами комплексу SPSS, а також давав би змогу швидко вносити зміни у програми згідно гіпотез.

Було визначено специфіку розвитку та рейтингу вагомості соціально-економічних процесів внаслідок поширення COVID-19 в Україні в контексті формування чинників впливу на нерівність та бідність населення. Особливу увагу приділено аналізу змін на ринку праці, у сфері доходів та споживання населення під час двох хвиль пандемії, а також дослідженню особливостей функціонування і рівного доступу до медичної та освітньої сфер в шоківих ситуаціях.

Представлено результати аналізу довгих рядів динаміки нерівності та бідності, на основі чого визначено перші впливи пандемії на тлі усталених тенденцій та сформованих трендів. Аналітичні узагальнення у розрізі груп населення та типів поселень дають підґрунтя для формування напрямів політики протидії негативним соціальним наслідкам.

Монографія «Бідність та нерівність в Україні під впливом COVID-19: підходи до оцінювання» дає можливість для подальшого дослідження та отримання вагомих результатів в контексті розуміння перебігу протікання соціально-економічних процесів в періоди катастроф та шоківих ситуацій, оцінки зміни масштабів нерівності, бідності та вразливості, створення підґрунтя для формування та вибору кращих сценаріїв політики протидії негативним впливам в майбутньому.

РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРЯМИХ ТА ОПОСЕРЕДКОВАНИХ ВПЛИВІВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА НЕРІВНІСТЬ ТА БІДНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Оцінка впливу пандемії на нерівність та бідність населення

Оцінка впливу за своєю методологічною конструкцією є одним з найбільш складних та ресурсномістких підходів до оцінювання, оскільки передбачає організацію спеціального дослідження у вигляді експерименту з виділенням контрольної сукупності. Такий підхід передбачає штучне створення замкненої системи, що за своїми властивостями максимально схожа на відкриту систему, яка досліджується.

Взагалі методологічний підхід, який термінологічно визначений як «оцінка впливу» або «impact evaluation» [1], традиційно застосовується для оцінки діяльності програм, створених у різних сферах та з різною метою. Цей підхід вказує на алгоритм отримання інформації про спостережувані зміни або впливи, викликані втручанням. При цьому зміни можуть бути позитивними чи негативними, навмисними чи ненавмисними, прямими чи непрямими. Оцінка впливу повинна встановити причину спостережуваних змін. Якщо в оцінці впливу не вдається систематично з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки, існує більший ризик того, що оцінка дасть неправильні висновки та призведе до неправильних рішень. Наприклад, може помилково прийматися рішення про розширення програми, коли вона насправді неефективна або ефективна лише в певних обмежених ситуаціях, або рішення про закриття програми, коли насправді її можна «змусити» працювати, якщо правильно врахувати обмежувальні фактори.

Зрозуміло, що у випадку з COVID-19 застосування такого підходу у чистому вигляді є практично неможливим для реалізації. З одного боку, класична оцінка впливу не може бути застосована до явища, яке виникло

1 Impact evaluation. Better Evaluation. URL: <https://www.betterevaluation.org/methods-approaches/themes/impact-evaluation> (date of access: 28.03.2023).

не внаслідок експерименту, тож ми не можемо створювати контрольних груп. З іншого боку, природа пандемії має всеохоплюючий характер, а карантинні заходи тою чи іншою мірою охоплюють більшість країн світу, тому відсутня навіть теоретична можливість порівняння з так званою «антигрупою», тобто сукупністю населення, яка напередодні пандемії мала схожі соціально-економічні характеристики, але не зазнала катастрофічного впливу.

В даному дослідженні ми маємо зворотне завдання. Ми повинні встановити, чи дійсно така подія, як пандемія COVID-19 та пов'язані з нею карантинні обмеження стали ключовою причиною змін в нерівності та бідності впродовж 2020-2021 років (ми говоримо про період до 2022 року, оскільки повномасштабна війна найімовірніше мала значно більший вплив на показники, насамперед, коли йдеться про бідність). І якщо це так, то якою мірою зміни, що відбулися, були обумовлені пандемією. Тому варто запропонувати кілька підходів, які дадуть змогу певною мірою оцінити, як пандемія COVID-19 відобразилася на ключових соціально-економічних процесах в Україні, насамперед, в контексті змін масштабів бідності та нерівності.

Найбільш простим з методологічної точки зору та прозорим з огляду на розуміння соціально-економічних процесів та використання наявних аналітичних можливостей, є порівняння показників нерівності та бідності до та після активної фази пандемії. Проте, такий метод працює лише тоді, якщо не сталося кардинальних змін (інших, відмінних від COVID-19) у соціально-економічному середовищі. Тобто, у випадку продовження загального доковідного тренду, практично незмінних інших чинників розвитку та інституціонального середовища, ми можемо застосовувати класичний аналіз динаміки досліджуваних явищ. За такого підходу, для українських умов можна використати порівняння 2019-го та 2021-го років, оскільки за трьохрічний період (2019-2021) діяли незмінні тренди у протіканні ключових соціально-економічних процесів, і навіть пандемія не змінила напрямку руху та середні темпи.

Слід зауважити, що навіть чіткі тренди у протіканні ключових соціально-економічних процесів не свідчать про відсутність досить впливових факторів, які можуть змінювати вектор впливу, підсилювати чи послаблювати впливи як такі, концентрувати та каталізувати опосередковані впливи. Для вирішення цієї аналітичної проблеми насамперед потрібен довгий динамічний ряд, що передбачає наявність великого проміжку часу після пандемії. В стабільних умовах можна дочекатися, коли проявляться всі наслідки кризи, що дасть змогу дослідити прямі та опосередковані чинники впливу на нерівність та

бідність як шляхом побудови економіко-математичних моделей, так і шляхом експертних аналітичних оцінок з мінімізацією похибок за рахунок очищення від дії супутніх факторів. У наших умовах, у зв'язку з повномасштабною війною, наслідки впливу пандемії буде виявити надзвичайно важко, оскільки впливи війни передбачувано будуть сильнішими, і ми можемо втратити дослідницьку можливість оцінки, як українське суспільство реагуватиме на такі соціальні катастрофи, як пандемії та суцільні карантинні обмеження.

Отже, необхідно використовувати альтернативні підходи. В цьому дослідженні було обрано мікроімітаційний підхід, який дозволяє моделювати різні ситуації, штучно виключаючи з розгляду (очищуючи) дію інших чинників, відмінних від того, який досліджується. Також імітаційне моделювання дає змогу передбачати майбутні впливи залежно від сценарію розвитку подій, що має важливе значення для вибору політики. В дослідженні обґрунтовано вибір мікроімітаційного підходу як найбільш надійного методу моделювання для визначення впливу непередбачуваних подій на бідність та нерівність.

При цьому надзвичайно важливо також аналізувати специфіку протікання процесів на основі реальних даних. Йдеться насамперед про довгі динамічні ряди, які дадуть змогу визначати «глибину» реакції таких явищ, як нерівність та бідність, на масштабні катастрофи на кшталт COVID-19. Зокрема, ми зможемо порівнювати зміни в показниках нерівності та бідності в різні періоди (впродовж останніх двадцяти років) під впливом кризових явищ різного характеру, зробивши висновок на такому часовому відрізку, наскільки миттєвою та довготривалою була дія перших наслідків COVID-19 на досліджувані явища у порівнянні з іншими катастрофами – фінансово-економічною кризою 2008-2009 років та першою фазою російсько-української війни 2014-2015 років.

На основі комплексного дослідження масштабів нерівності та бідності населення України в цілому та окремих соціально-демографічних груп під впливом COVID-19 може бути визначено та проранжовано ключові чинники та канали впливу. Такий підхід доцільно обирати з огляду на різну впливовість чинників для різних груп населення. В 2020 році були здійснені спроби посилити соціальний захист для вразливих верств населення з метою зменшення ризиків їх бідності. Проте, важливо визначити, наскільки дієвими були ці кроки, чи спрацювали вони повною мірою та чи дозволили уникнути вкрай негативних наслідків для найбільш вразливих груп.

1.2. Методологічна схема дослідження зміни масштабів бідності та нерівності з урахуванням впливу COVID-19

Для оцінки змін масштабів нерівності та бідності в Україні внаслідок пандемії COVID-19, виявлення специфіки протікання соціально-економічних процесів в контексті формування непрямих впливів, було розроблено методологічну схему, яка складається з чотирьох підходів. Кожен підхід базується на різному дослідницькому інструментарії, проте є невід'ємною складовою комплексної оцінки зміни масштабів бідності та нерівності з урахуванням впливу COVID-19.

1. Порівняння показників нерівності та бідності до та після активної фази пандемії

Останнім допандемійним роком визначено 2019-й, а останнім допандемійним періодом, який започаткував новий тренд у ситуації з бідністю, є трирічний період 2017-2019 років. Роком найбільших втрат від COVID-19 вважаємо 2020-й рік, а першим роком виходу з коронавірусної кризи (не зважаючи на нову хвилю пандемії та часткове продовження карантинних обмежень) – 2021-й рік. Хоча пандемія та ковідні обмеження продовжувалися у 2021 році, економіка та суспільство вже пристосувалися до ситуації (як з огляду на вакцинацію, так і враховуючи навички дистанційної роботи та навчання), і за всіма показниками соціально-економічного розвитку спостерігалось відновлення втрачених у попередній рік позицій.

Отже, за прямими оцінками на основі реальних даних буде визначено, наскільки змінилися показники у 2020 році та якою мірою вони відновилися у 2021-му. Також буде визначено, чи продовжився у 2021 році трирічний допандемійний тренд.

2. Застосування мікроімітаційного підходу

Основна ідея дослідження на мікрорівні полягає у розробці та застосуванні визначених гіпотез для мікромоделювання даних обстеження умов життя домогосподарств, що дозволить оцінити вплив визначених подій та чинників на показники нерівності та бідності у розрізі різних верств населення та різних типів домогосподарств.

Цей підхід розкриває широкі дослідницькі можливості та дає змогу здійснити такі важливі оцінки:

- a) Яким був би динамічний ряд та тренд 2017-2021 років без пандемії COVID-19, що дозволить визначити негативні впливи через оцінку спричинених втрат

- b) Змоделювати ситуацію 2022 року «без війни», оцінивши таким чином швидкість відновлення після COVID-19, яке могло б бути у випадку без повномасштабної війни (на основі закладених в бюджет 2022 року показників соціально-економічного розвитку та середньорічних показників зростання останнього тренду 2017-2021 років)
 - c) Перевірити доцільність та надійність обраного для даної цілі дослідження мікроімітаційного підходу шляхом порівняння реальних значень 2021 року та змодельованих на основі мікро- та макроданих показників
 - d) Запропонувати різні сценарії політики протидії негативним впливам соціальних, економічних та екологічних катастроф (на кшталт COVID-19 та повномасштабної війни) на бідність населення, визначивши «плюси» та «мінуси» кожного з них.
3. Експертні висновки на основі статистичного аналізу довгих рядів даних

На основі довгих рядів динаміки можна порівняти впливи від пандемії з наслідками від інших кризових явищ: їх швидкість, глибину та гостроту, тривалість дії гострої фази впливу. Крім того, ми можемо дати експертну оцінку щодо тривалих наслідків кризових впливів на бідність та нерівність в Україні (в тому числі на основі аналізу наслідків інших криз) та оцінити ймовірні межі повного відновлення від впливу COVID-19 за сценарієм «без війни».

Цей підхід є допоміжним при аналізі змін у нерівності та бідності, оскільки виходить з позиції аналогій: ми можемо припустити, що тривалість впливу та поширення наслідків тієї чи іншої кризи будуть схожими, оскільки відбуваються в одній і тій же країні на відносно недовгому історичному проміжку у схожих умовах соціально-економічної нестабільності.

4. Визначення комплексних впливів COVID-19, з акцентом на немонетарні аспекти

Враховуючи те, що для досліджуваних явищ, особливо нерівності, важливу роль відіграє немонетарна складова, акцентування дослідження лише на зміні в масштабах монетарної нерівності та бідності не дасть відповіді на запитання щодо прямих та непрямих наслідків. Визначення комплексних впливів на немонетарну бідність та немонетарну нерівність, з урахуванням даних з різних джерел та експертних оцінок, з поглибленим дослідженням особливостей прояву для різних соціально-демографічних груп, дозволить виявити причинно-наслідкові зв'язки та вивести

закономірності дії кризових явищ на окремі групи суспільства в контексті нерівності та бідності.

Відправною точкою дослідження, насамперед за напрямком мікроімітаційного моделювання, є розробка *гіпотез*. З одного боку, необхідно розробити гіпотетичні сценарії розвитку подій (так звані нульові сценарії), які могли б відбутися у минулому у випадку ненастання ключової події. Такі сценарії стануть базовими для оцінки заподіяної шкоди чи втрат від COVID-19 та повномасштабної війни в контексті показників нерівності та бідності.

Гіпотези для нульових сценаріїв «без пандемії COVID-19» та «без повномасштабної війни»

Сценарій 01 «без пандемії COVID-19». Якби не сталося пандемії COVID-19 та пов'язаних з нею карантинних обмежень, у 2020 році, можна було очікувати подальше зростання макроекономічних показників. Моделювання даних на мікрорівні може бути здійснено на основі прогнозів макропоказників на 2020 рік від різних інституцій, оприлюднених з вересня 2019 до січня 2020 року. Гіпотетичний нульовий сценарій «без пандемії COVID-19» може стати точкою відліку для розрахунку втрат у рівні життя населення через підвищення рівня бідності внаслідок пандемії та карантинних обмежень.

Сценарій 02 «без повномасштабної війни». Початок повномасштабної війни здійснив руйнівний вплив на всі сфери життя суспільства, які частково відновилися у 2021 році після 2020-го. Отже, гіпотетичний нульовий сценарій «без повномасштабної війни» може будуватися на прогнозах макропоказників для 2022 року, які були оприлюднені наприкінці 2021 року та до 24 лютого 2022 року. За такого сценарію можна оцінити втрати в рівні життя населення (і відповідно, у показниках нерівності та бідності) за перший рік повномасштабної війни, якщо порівнювати отримані дані з фактичними значеннями показників.

З іншого боку, за відсутності даних після 2021 року дослідження потребує розробки гіпотез розвитку подій після пандемії. Відсутність статистичних спостережень у 2022-2023 роках ускладнює оцінки втрат від війни, отже необхідно здійснити моделювання мікроданих для оцінки поточної ситуації. Остаточні макроекономічні оцінки за 2022 рік та попередні оцінки за 2023-й дають змогу сконцентруватися на розробці імітаційної моделі для мікроданих за одним сценарієм розвитку подій, який можна охарактеризувати як реалістичний.

- Для 2022 року передбачається варіант мікромоделювання базового сценарію на основі відомих макропоказників з

офіційних інформаційних джерел, насамперед, пояснювальних записок до проекту бюджету 2022 року та проекту бюджету 2023 року (з визначенням досягнутих показників у 2022 році). Крім того, для 2022 року буде розроблено нульовий гіпотетичний сценарій «без війни» на основі прогнозів макропоказників на 2022 рік, оприлюднених наприкінці 2021-го та до 24 лютого 2022 року.

- Для 2023 року буде розроблено лише базовий сценарій, в основу якого буде покладено макропоказники 2023 року, які сьогодні доступні за попередніми оцінками, проте до червня - липня мають бути представлені у кінцевому варіанті.

Важливим напрямком дослідження впливу катастроф різної природи на показники нерівності та бідності є розробка прогнозних гіпотез, які визначають орієнтири щодо можливого розвитку ситуації в майбутньому. Отже, для 2024 року доцільно застосувати два сценарії розвитку подій, які б компенсували можливі неточності макроекономічних прогнозів. Для формування масиву даних макропоказників будуть використовуватися прогнози державних, міжнародних та інших інституцій. На основі такого масиву буде сформовано два сценарії розвитку економічних подій – оптимістичний та песимістичний. Інформація щодо державних соціальних стандартів та гарантій, які покладено в основі при визначення мінімальної пенсії, мінімальної заробітної плати, розмірів основних видів соціальної допомоги, буде ідентичною для обох сценаріїв, оскільки державні гарантії закладено в бюджет на 2024 рік.

Всі сценарії моделювання масштабів бідності та нерівності з урахуванням впливу COVID-19 та повномасштабної війни, розроблені відповідно до зазначених гіпотез, узагальнені та представлені у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1. Сценарії для мікромоделювання зміни масштабів бідності та нерівності з урахуванням впливу COVID-19 та повномасштабної війни на 2020-2024 роки

Рік	Сценарії	Масиви мікроданих
2020	сценарій 01 «без пандемії covid-19»	мікрофайл оужд за 2019 рік
	фактична оцінка	мікрофайл оужд за 2020 рік
2021	фактична оцінка	мікрофайл оужд за 2021 рік

Рік	Сценарій	Масиви мікроданих
2022	сценарій 02 «без повномасштабної війни»	мікрофайл оужд за 2021 рік
	мікромоделювання фактичної ситуації 2022 року	мікрофайл оужд за 2021 рік
2023	мікромоделювання фактичної ситуації 2023 року	мікрофайл оужд за 2021 рік
2024	прогнозний сценарій 2024-1 (оптимістичний)	мікрофайл оужд за 2021 рік
	прогнозний сценарій 2024-2 (песимістичний)	мікрофайл оужд за 2021 рік

1.3. Оцінка впливу політики в цілому та окремих програм на зміну масштабів низькодоходності та бідності внаслідок COVID-19

На основі комплексного дослідження масштабів нерівності та бідності населення України в цілому та окремих соціально-демографічних груп під впливом COVID-19 буде визначено та проранжовано ключові чинники та канали впливу. Такий підхід обрано з огляду на різну впливовість чинників для різних груп населення. Численними дослідженнями [2, 3, 4] було доведено, що пандемія COVID-19 призвела до суттєвого зростання показників бідності серед домогосподарств, які традиційно мали невисокі ризики бідності. Серед соціально вразливих груп населення зростання бідності було менш помітним, проте подекуди призводило до критичної ситуації, враховуючи традиційно надвисокі ризики бідності таких домогосподарств у допандемійний період. В контексті нерівності найбільшого негативного впливу зазнали саме вразливі верстви населення, при чому здебільшого у немонетарному вимірі.

В 2020 році були здійснені спроби посилити соціальний захист для окремих груп населення з метою зменшення ризиків бідності та запобіганню стрімкому зниженню доходів. У зв'язку з цим важливо визначити, наскільки дієвими були ці кроки, чи спрацювали вони повною

2 Наталія Бородчук, Людмила Черенько. COVID-19 поглиблює нерівність в Україні: доступ до інтернету, наявність комп'ютера та житлові умови / Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. – К., 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unicef.org/ukraine/media/5821/file/COVID%20inequality%20UKR.pdf>

3 Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки для України / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Васильєв О.А., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А., Новосільська Т.В.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. — Електронне видання. — Київ, 2020. — Об'єм даних 1,45 МБ

4 Наталія Бородчук, Людмила Черенько. боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність / представництво дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. – к., 2020. – режим доступу до ресурсу: <https://www.unicef.org/ukraine/media/5811/file/covid%20impact%20on%20poverty%20ukr.pdf>

мірою та чи дозволили уникнути вкрай негативних наслідків для найбільш вразливих груп. Такі висновки можуть інтерпретуватися більш широко – як очікувана дієвість аналогічних програм у відповідь на шоки різного походження.

З іншого боку, у 2020 році могли бути задіяні різні механізми соціальної підтримки, які могли б мати більший вплив щодо недопущення зростання масштабів низькодоходності та бідності, проте такі рішення не були прийняті. Виникає питання, якими мали б бути програми соціальної підтримки на випадок катастроф такого масштабу, як пандемія COVID-19. У цьому випадку можна запропонувати сценарії нових чи трансформацію діючих програм соціальної підтримки як варіанти для реформування системи.

Діючі в Україні на постійній основі програми соціальної підтримки зазвичай демонструють невисоку ефективність, тож можна припустити, що у випадку катастрофічних впливів вони будуть демонструвати ще меншу здатність до підтримки вразливих груп та упередження збідніння широких верств населення. Дослідження має підтвердити чи спростувати цю гіпотезу на даних 2019-2021 років. Крім того, дослідження має дати відповіді на ряд запитань щодо:

- 1) доцільності продовження або припинення кожної з ключових програм соціальної підтримки;
- 2) необхідності внесення змін до принципів організації кожної з програм;
- 3) необхідності вдосконалення організаційної та/або методичної схеми надання соціальної підтримки;
- 4) доцільності застосування нового напрямку соціальної підтримки – тимчасова допомога на випадок непередбачуваних подій.

Визначитися щодо подальшої діяльності програми можна 1) на основі прямих індикаторів (якщо такі є доцільними для даної мети); 2) за допомогою моделювання розвитку подій за різними сценаріями (відповідно до пропонованих чи бажаних змін в програмі); 3) на основі поєднання обох підходів. Прямі індикатори найчастіше не можуть адекватно відобразити основних аспектів необхідних та можливих змін програми. Тим більше, коли мова йде про програму з бажаними економічними впливами, а прямі індикатори носять переважно суб'єктивний характер. До того ж, для отримання таких індикаторів необхідно проводити низку спеціальних обстежень, які вміщували б актуальні (саме на даний момент) питання організації та надання допомоги.

Найбільш прийнятним підходом для даного блоку дослідження можна визначити моделювання. Моделювання необхідних та можливих змін в програмах соціальної підтримки, виходячи з оцінки результатів їх функціонування та можливостей бюджетного забезпечення, передбачає:

- 1) Розробку гіпотез та варіантів майбутніх змін на основі визначення позитивних та негативних аспектів програми;
- 2) Моделювання розроблених варіантів майбутніх змін;
- 3) Обґрунтування та вибір основного варіанту, найбільш прийняттого для покращення в майбутньому результатів діяльності програми та з урахуванням бюджетних можливостей щодо фінансування бажаних змін.

Моделювання у даному випадку можна здійснювати за принципом імітаційних моделей, коли ми розробляємо варіанти чи сценарії вхідних даних моделі (тих, що реально відбулися та тих, які могли б відбутися), а потім досліджуємо отримані на виході результати; при цьому ми не вивчаємо самі процеси та вплив інших факторів (крім передбачених сценарієм). Приймаємо, що значення на виході моделі є результатом закладених в сценарії змін при інших рівних умовах:

$$Y = \delta_0 + \sum_{i=1}^n \delta_i X_i, \quad \text{де}$$

δ_0 - значення показника у базовому варіанті

δ_i - значення показника у i -му варіанті сценарію.

Побудова такого роду імітаційних моделей для пошуку кращих варіантів змін до програм соціальної підтримки може здійснюватися в статистичних програмах на базі обстеження умов життя домогосподарств України. Застосування певного сценарію програми (діючого чи запропонованого) може здійснюватися на базі мікроданих обстеження із залученням окремих макропоказників.

Таким чином, до методологічної схеми дослідження зміни масштабів бідності та нерівності з урахуванням впливу COVID-19 буде додано додатковий модуль з акцентом на програми соціальної підтримки. Такий підхід дасть змогу не лише оцінити прямі на непрямі наслідки пандемії для нерівності та бідності, але й дати відповіді на запитання, які заходи соціальної підтримки гарантуватимуть вищу ефективність у ситуаціях поширення катастроф різної природи. На основі проведеного дослідження буде розроблено пропозиції щодо реформування окремих програм соціальної підтримки та перегляду принципів положень системи соціального захисту з метою його переорієнтування на

нестабільність соціально-економічного середовища та високу ймовірність розвитку непередбачуваних подій.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВІВ НА БІДНІСТЬ ТА НЕРІВНІСТЬ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

2.1. Оцінки впливу COVID-19 на монетарну бідність в світі

Пандемія COVID-19 і карантинні заходи, запроваджені з метою запобігання її поширенню, призвели до серйозного падіння світової економіки. За даними Міжнародного валютного фонду, пандемія COVID-19 призвела до глобальної рецесії, зростання безробіття та бідності в кожній країні. Через прийняття різноманітних нормативних актів, спрямованих на обмеження розповсюдження COVID-19 або спроби розірвати ланцюжок його поширення, багато господарських операцій згорнулися, припинилося виробництво та надання послуг населенню.

І хоча прояви кризи в різних країнах світу були ідентичними, проте кожна держава мала індивідуальні методи боротьби з впливом її наслідків на всі сфери життя населення, а також самостійно шукала шляхи оперативного і якомога точніше оцінити зміни в рівні добробуту. Тому, дослідження міжнародного досвіду оцінки впливу COVID на монетарну бідність та споживання є важливим.

Загалом, для оцінки впливу на бідність, зокрема під час пандемії COVID, застосовувалися наступні методи:

1) Poverty-growth elasticity (PE) - основна концепція методу полягає в обчисленні еластичності бідності до ВВП на душу населення в попередні періоди та використанні цієї еластичності для оцінки бідності в поточному періоді (часто використовується Світовим банком для прогнозування бідності);

2) Neutral Distribution Growth (NDG) - його відмінність від PE полягає в тому, що останній використовує мікродані на рівні домогосподарств відображені в індексі, тоді як перший використовує агрегований ВВП на душу населення та показник бідності. Точність оцінки рівня бідності з використанням підходу NDG залежить від якості оцінки ВВП на душу населення та рівня подібності зростання доходів домогосподарств;

3) Quantile Growth Contribution (QGC) - основною її особливістю є можливість фіксації неоднорідностей серед домогосподарств, призначаючи різні темпи зростання вздовж розподілу доходу. В процесі оцінки доходи домогосподарств сортуються та групуються в квінтилі. Застосовується в разі високої нерівності в країні [5].

4) Machine Learning або алгоритми машинного навчання [6] та обчислювальна модель загальної рівноваги [7] – застосовують для підвищення точності отриманих оцінок щодо впливу кризових ситуації на бідність. Так, аналіз міжнародних практик щодо використання моделі машинного навчання дозволяє виокремити наступні найбільш поширені методи реалізації цього підходу:

- Neutral Distribution Growth (NDG) та аналіз сценаріїв - оцінка впливу здійснюється за допомогою обчислювального інструменту PovcalNet – дозволяє користувачам оцінювати рівень бідності в регіонах, групах країн або окремих країнах з плином часу та за будь-якою межею бідності, на основі даних Світового банку [8,9].
- World Economic Forecasting Model (WEFM) Організації Об'єднаних Націй.
- побудова моделей на основі MIRAGRODEP CEG - глобальна обчислювальна модель загальної рівноваги Computable General Equilibrium або CGE на основі моделювання міжнародних відносин з прикладної загальної рівноваги (Modelling International Relations under Applied General Equilibrium або Mirage) [10].

На відміну від моделі CGE для однієї країни, модель CGE Multi-Country дозволяє представити країни решти світу спираючись на показники, які охоплюють міжнародну торгівлю товарами, рух людей та

5 Estimating the short-term impact of the COVID-19 pandemic on poverty in Asia-Pacific LDCs. URL: https://www.unescap.org/sites/default/d8files/2021-03/Technical%20note_Estimating%20COVID%20impact%20on%20poverty%20in%20APLDCs_final.pdf

6 Lakner C, Mahler D. How much does reducing inequality matter for global poverty? The Journal of Economic Inequality. (2022). 20:559–585. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10888-021-09510-w.pdf>

7 Laborde D. Estimating the poverty impact of COVID-19 the MIRAGRODEP and POVANA frameworks 1. URL: https://www.researchgate.net/profile/Rob-Vos/publication/342068871_Estimating_the_Poverty_Impact_of_COVID-19_The_MIRAGRODEP_and_POVANA_frameworks_1/links/5ee0c56c92851cf1386f61c0/Estimating-the-Poverty-Impact-of-COVID-19-The-MIRAGRODEP-and-POVANA-frameworks-1.pdf?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19

8 Data from PovcalNet. URL: <http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/home.aspx> or directly through Stata or R (Castaneda et al., 2019a).

9 The forecasting of poverty using the Ensemble Learning Classification Methods. URL: <https://journals.iium.edu.my/kict/index.php/IJPC/article/view/326>

10 The MIRAGRODEP Model by International Food Policy Research Institute (IFPRI). URL: <https://www.ifpri.org/publication/miragrodep-model>

капіталу, прямі іноземні інвестиції. Як глобальний CGE, MIRAGRODEP надає набір показників для кожного регіону, що дозволяє вимірювати вплив будь-яких змін політики як на макроекономічні агрегати, так і на показники нерівності. Вони включають: зміни у виробничому процесі, виробничі коефіцієнти використання, реальну заробітну плату, валову додану вартість за секторами, реальний ВВП, реальний дохід, експорт, імпорт, умови торгівлі, зміни землекористування, споживання калорій, виробництво на душу населення, чисельність бідних та ін. Можна використовувати різні “набори” припущень, що забезпечує легке пристосування підходу до особливостей конкретної проблеми (наприклад, ідеальної та недосконалої конкуренції, динамічного або статичного підходу, недосконалої на ринках праці та ін.). Модель MIRAGRODEP CEG передбачає використання POVANA - веб ресурсу, на якому знаходяться у відкритому доступі набори даних щодо обстеження 285 000 вибіркового домогосподарств окремих країн світу (з яких 65% злиденні) [11,12].

The International Food Policy Research Institute (IFPRI) в грудні 2020 року використав глобальну структуру моделювання для оцінки потенційного впливу кризи COVID-19 на глобальну бідність та продовольчу безпеку (за наявними даними онлайн ресурсу Povana).

Аналогічний підхід вже був застосований авторами в рамках оцінки глобальної бідності в 2018 р.. На відміну від попереднього разу в поточному дослідженні автори зосередилися на прогнозах економічного зростання за один рік (2020) з урахуванням припущень про короткострокові наслідки COVID-19, а також факторів, що лежать в основі соціально-економічних наслідків COVID-19 (як вплив на здоров'я, соціальне дистанціювання, обмеження на (трудова) мобільність, міжнародний транспорт та закриття певної ділової діяльності) були переведені на модельні терміни MIRAGRODEP для імітації ендогенного впливу на економічне зростання, доходи, зайнятість, споживання, ціни, торгівлю і, зрештою, бідність.

Моделювання дозволило дійти висновку, що глобальна рецесія, спричинена COVID-19, буде набагато глибшою, ніж у фінансовій кризі 2008-2009 років. Зростання бідності зосереджено в Південній Азії та Африці на південь від Сахари з важкими наслідками у міських районах, ніж у сільській місцевості. Застосовані карантинні обмеження пояснюють більшу частину падіння продукції, тоді як зниження заощаджень пом'якшує несприятливий вплив на споживання їжі. Прогнозується, що майже 150 мільйонів людей потрапляють у надзвичайну бідність та продовольчу незахищеність. Розкладання результатів показує, що підходи, що припускають однакові потрясіння доходу, недооцінюють вплив на лише третину, підкреслюючи необхідність більш вишуканого підходу цього дослідження

11 Household Surveys in POVANA dataset by David Laborde. URL: https://public.tableau.com/app/profile/laborde6680/viz/POVANA_Surveys/POVANA

12 Laborde D., Martin W., Vos R. Impacts of COVID-19 on global poverty, food security and diets. URL: <https://www.foodsecurityportal.org/sites/default/files/2021-01/Laborde-Martin-Vos%20Impacts%20of%20COVID-19%20on%20Global%20Poverty%20etc%20IFPRI%20DP1993.pdf>

Окремого вивчення заслуговують практики оцінювання впливу криз, насамперед COVID-19, в окремих країнах з високим, середнім та низьким рівнем доходів населення (приклад країн Азії та Африки).

Досить часто науковці використовують при оцінці впливів *метод кластерного аналізу* – метод групування об’єктів даних на основі подібних змінних або характеристик. Даний метод є актуальним не тільки в рамках оцінювання впливів криз на доходи та умови життя населення, а й в рамках мінімізації їх наслідків, допомагає розробляти програми та рекомендації для уряду, адаптовані до характеристик кожного кластера на основі результатів аналізу. Крім того, він найкраще підходить у разі, коли необхідно оцінити вплив якогось процесу на сукупності, різні за своїми характеристиками (регіони в межах однієї країни та ін.).

Індонезія. Кожна провінція в країні має унікальні характеристики бідності, і, як наслідок, реакція кожної провінції на вплив COVID-19 є унікальною. Дослідження мало на меті згрупувати провінції в Індонезії на основі подібності впливу COVID на бідність. Вплив вимірювався шляхом дослідження різниці між даними за 2021 рік (під час COVID-19) і 2019 рік (до COVID-19) із застосуванням методу кластеризації – самоорганізуюча карта (SOM). Самоорганізуюча карта (SOM) – це ефективний алгоритм для візуалізації низьковимірних даних шляхом зменшення їх розмірності з n -вимірних вхідних даних до нижчого виміру, зберігаючи вихідний топологічний зв’язок. Алгоритм SOM є унікальним, оскільки поєднує алгоритми проектування та кластеризації, і використовується для візуалізації кластерів у наборі даних.

У дослідженні використовуються вторинні дані Центрального бюро статистики (BPS) Індонезії (одиницею вибірки є провінція – 34 од.), а саме наступні змінні: 1) індекс чисельності бідних (X_1) – відсоток бідних осіб, які живуть у злиднях; 2) межа бідності (X_2) – мінімальна кількість рупій, необхідна для задоволення основних харчових потреб (2100 ккал на душу населення в день) і основних непродовольчих потреб; 3) харчова межа бідності (X_3) – витрати на основні харчові потреби, що становлять 2100 ккал на душу населення на добу (52 різні види товарів); 4) непродовольча межа бідності (X_4) – мінімальні потреби щодо житла, одягу, освітніх та медичних послуг. Основні групи непродовольчих товарів (51 вид товарів у міській місцевості та 47 – у сільській місцевості); 5) індекс розриву бідності (X_5) – оцінює глибину бідності, враховуючи, наскільки бідні в середньому віддалені від межі бідності; 6) індекс тяжкості бідності (X_6) – індекс, який надає інформацію про розподіл витрат серед бідних людей.

Алгоритм дослідження впливу COVID на бідність наступний:

1. використовується непараметричний тест визначення місця розташування, щоб перевірити, чи існує значна різниця до COVID-19 (дані за 2019 рік) і під час COVID-19 (2021 рік). Обчислюється різниця між даними за 2019 і 2021 роки, віднімаючи дані за 2021 рік із даних за 2019 рік;

2. отримані дані використовуються для кластерного аналізу та групування провінцій на основі змін у даних за 2019 та 2021 роки, незалежно від того, чи спостерігається скорочення чи стійкість до посилення бідності через COVID-19;

3. для порівняння ефективності застосовуються як стандартні методи SOM, так і Hybrid SOM;

4. здійснюється оцінка найкращого із двох методів індексом Дейвіса-Болдіна; проводиться інтерпретація отриманих результатів та кластерів.

Науковці довели, що пандемія COVID-19 має значний вплив на бідність в Індонезії. Найкращим методом, який дає найменший індекс Дейвіса-Болдіна, є Hybrid SOM-Kmeans з використанням 3 кластерів з високим, помірним та низьким впливом COVID-19 на бідність. Визначено, що кластер 1 – з сильним впливом COVID на бідність домогосподарств, є провінцією з високорозвинутим сектором туризму, а кластер 3 – із низьким впливом має розвинутий гірничодобувний сектор [13], [14].

Пандемія COVID-19 також сформувала нові виклики для економічної та споживчої поведінки населення з рефлексіями на нестабільність і невизначеність. Адаптація споживчого ринку до вимог пандемії призвела до низки концептуальних змін щодо умов сталого соціально-економічного розвитку, діяльності суб'єктів господарювання та купівельної спроможності населення. Відтак, багато дослідників звернулися до оцінювання впливу COVID-19 на бідність через споживчу поведінку, доступність продуктів харчування, послуг, зокрема медичних та освітніх, харчову безпеку та ін. аспекти по всьому світу. При цьому було застосовано різні методологічні підходи, серед яких на особливу увагу заслуговує використання лінійної регресії (метод моделювання залежності між скалярною змінною y та векторною змінною x). Застосування даного методу дозволяє допомогти у розробці конкретних надзвичайних соціальних програм або у перегляді існуючих схем соціального захисту, наприклад, для надання екстрених грошових трансфертів для вразливих груп, які, можливо, не бідні, але ризикують зазнати значного падіння споживання через несподівані шоки, такі як пандемія COVID-19.

***Мозамбик.** Цікавою є праця, підготовлена в рамках проекту UNU-WIDER на тему «Інклюзивне зростання в Мозамбіку – збільшення масштабів досліджень і спроможності», реалізованого у співпраці між UNU-WIDER, Копенгагенським університетом, Університетом Едуардо Мондлане та Міністерством економіки та фінансів Мозамбіку. Дослідження оцінює вплив COVID-19 на споживчу бідність домогосподарств через розрахунок еластичностей споживання до доходу/заробітної плати та зайнятості.*

За основу використані дані щодо зміни рівня доходу та споживання домогосподарств попередньо розраховані в праці Betho та ін. за 2021 рік [15], а також

13 Altshuler C., Holland D. (2016). The World Economic Forecasting Model at the United Nations. URL: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/2016_Apr_WorldEconomicForecastingModel.pdf

14 Fitriana, I. N. L., & Maburi, M. O. (2022). Cluster analysis of Covid-19 impact on poverty in Indonesia using Self-Organizing Map Algorithm. Jurnal Aplikasi Statistika & Komputasi Statistik, 12(3), 85–94. URL: <https://doi.org/10.34123/jurnalasks.v14i1.389>

15 Kohonen T. (2001). Self-Organizing Maps. Berlin: Springer Series in Information Sciences.

останнє доступне обстеження бюджетів домогосподарств (IOF14) та дані щодо впливу COVID на ВВП, зайнятість і доходи домогосподарств [16].

Основними складовими, що впливають на споживання населення та зростання їх бідності визначено: дохід/заробітна плата та втрата зайнятості. Для оцінки впливу COVID на рівень доходу/заробітної плати та втрату зайнятості, застосовано матричні методи оцінки. В підсумку, обидва підходи (вплив через втрату доходу/заробітної плати та втрату зайнятості) поєднано в один, для оцінки загального впливу пандемії на споживання та бідність.

Отже, визначені основні підходи, які застосовуються для оцінки впливу COVID-19 на споживання та бідність:

1. В якості основних вхідних даних використовується: вплив на заробітну плату (розріз село/місто і рівень освіти населення), а також – на зайнятість з аналогічним поділом;

2. Основні вхідні дані: вплив на ВВП за галузями/секторами (вплив на заробітну плату в кожному з цих секторів) та зайнятість, дезагреговані на одному рівні;

3. Замість використання впливу на заробітну плату, на відміну від попередніх сценаріїв, застосовується: вплив на дохід домогосподарств (розріз міська/сільська місцевість); дохід за квінтилями; вплив на зайнятість, дезагрегований на тому ж рівні.

Для вимірювання впливу на споживання, використовується оцінка еластичності споживання до заробітної плати. Метод, який використовувався для оцінки еластичності споживання до доходу (гранична схильність до споживання), ґрунтується на основі даних національних рахунків та Індикаторів світового розвитку від Світового банку за 2003–2019 роки для Мозамбіку.

Перевірка стійкості відбувається шляхом обчислення еластичності споживання–заробітної плати та споживання–доходу, а саме підхід на основі регресії з даними IOF14. Обчислюється набір еластичностей споживання та заробітної плати для кожного сектора зайнятості, використовуючи лінійну регресію. Підхід 3 вирізняється серед інших розрахунком набору еластичностей споживання–доходу для кожної міської/сільської квінтильної категорії доходу, де використовується інша лінійна регресія, оцінена на рівні домогосподарства [17]. В результаті через два основні канали впливу (втрата доходу/заробітної плати та втрату зайнятості) вдалося оцінити вплив COVID-19 на споживчу бідність домогосподарств, а також спрогнозувати зміни в доходах і пов'язані з цим наслідки.

Досить прогресивним підходом в частині оцінювання впливу пандемії COVID-19 на споживання домогосподарств стала побудова регресійної моделі за даними високочастотних транзакцій. На основі карткових транзакцій вдалося задокументувати та кількісно визначити безпосередній вплив COVID-19 на сукупне споживання, в тому числі зміни

16 Barletta J., Castigo F., Egger E., Keller M. (2022). The impact of COVID-19 on consumption poverty in Mozambique. URL: https://www.researchgate.net/publication/358282748_The_impact_of_COVID-19_on_consumption_poverty_in_Mozambique

17 Betho, R., Chelengo, M., Jones, S., Keller, M., Mussagy, I. H., van Seventer, D., & Tarp, F. (2021). The macroeconomic impact of COVID-19 in Mozambique: a social accounting matrix approach. Forthcoming as WIDER Working Paper. UNU-WIDER. URL: https://www.researchgate.net/publication/352182927_The_macro-economic_impact_of_COVID-19_in_Mozambique_A_social_accounting_matrix_approach

абсолютні (за типом і категоріями споживання), визначити наскільки стійким є вплив і як швидко почалося відновлення; а також модель впливу на споживання в просторі та в часі відповідно до тяжкості епідемічного спалаху. На відміну від використання макроекономічних показників, які вирізняються своєю «сповільненістю реакцій» цей підхід за рахунок використання «високочастотних даних» на рівні домогосподарств дозволив спостерігати зміни у споживанні (зокрема їх швидкість) відповідно до щоденних змін в епідемії.

Китайські науковці, оцінюючи наслідки COVID-19 на бідність, використали сучасні цифрові технології та базу високочастотних даних про платіжні послуги одного з найбільших їх постачальників у Китаї (China UnionPay Merchant Services Corporation). Дослідження впливу пандемії на споживання населення тривало 12 тижнів і охопило 214 китайських міст. Основним джерелом інформації стали щоденні споживчі транзакції, що були здійснені за допомогою банківських карток і мобільних QR-кодів, пов'язаних з електронними гаманцями Alipay/Wechat Pay, а також POS автоматів UnionPay та QR сканерів.

Крім загальних витрат домогосподарств, були використані дані за типом споживання (товари, послуги) та за категоріями (повсякденні потреби, товари тривалого користування, харчування, розваги, подорожі та ін.). Для емпіричного аналізу та порівняння споживання (до та після події), використано дату 23 січня 2020 р., як початок спалаху COVID, а також дані за той самий період 2019 року як контрольна група.

*Так, вплив COVID-19 на щоденне споживання було оцінено через Differences-in-Differences regression (DID) – або регресія відмінностей у відмінностях, яка використовується для оцінки причинного ефекту події шляхом порівняння наборів одиниць, де відбулась подія (група лікування), з одиницями, де ця подія не відбулась (контрольна група) [18]. Зокрема, для оцінки відсотку змін, використовується формула $Y_{i,t} = \alpha_i + dt + \beta_{postTreat} * post + \delta_{i,t}$, де сума щоденних витрат, ділилася на середні витрати до-пандемійного періоду як залежна змінна; α_i – окремі фіксовані ефекти для поглинання незмінних у часі факторів на рівні міст; змінна *Treat* дорівнює 1 для вибіркового спостережень 2020 року та 0 інших років; *post* дорівнює 1 для періодів після 23 січня 2020 року (для зразків 2020 року) та для періодів після 3 лютого 2019 року (для зразків 2019 року); *dt* – вектор моделі, пов'язаної з часом змінної, для контролю тенденцій денного споживання, що змінюється в часі; β_{post} фіксує середню відповідь на спалах COVID-19.*

Також були враховані зміни за конкретний період після дати події, та неоднорідність впливу місто/час за рахунок додавання коефіцієнту $\beta_{post} * interactive$, який фіксує додатковий середній вплив спалаху COVID-19 для групи, визначеної умовою взаємодії, відносно контрольної групи. Усі рівняння було оцінено за

допомогою методу звичайних найменших квадратів (МНК), а стандартні помилки згруповано на рівні міста [19].

Суб'єктивна бідність та особливості її вимірювання. Суб'єктивна концепція бідності ґрунтується на переконанні, що індивід має найкращі можливості для оцінки нагальності своїх потреб та ієрархізації свого задоволення в даній соціальній референтній системі. У цьому контексті індивід оцінює свою життєву ситуацію як несприятливу порівняно з життєвою ситуацією інших референтних груп або осіб у межах однієї референтної групи.

Доволі новим підходом до вимірювання суб'єктивної бідності є «Техніка впорядкування переваги за схожістю на ідеальне рішення» (Technique for Order Preference by Likeity to an Ideal Solution або TOPSIS). Це багатокритеріальний метод аналізу рішень, який використовується для ранжування набору альтернатив на основі їх подібності до ідеального рішення. Запропонована процедура вимірювання враховує агрегацію факторів, що описують минуле, сьогодення і майбутнє, тим самим спрощуючи ідентифікацію почуття позбавлення [20].

Хоча TOPSIS зазвичай використовується для об'єктивних кількісних даних, його можна адаптувати для вимірювання суб'єктивної бідності шляхом включення суб'єктивних оцінок або уявлень про добробут. Ось спрощена адаптація TOPSIS для вимірювання суб'єктивної бідності:

1. на першому етапі визначають критерії суб'єктивної бідності, які мають охоплювати різні виміри рівня життя, такі як дохід, доступ до основних послуг, тощо.

2. на другому етапі нормалізують дані через шкалювання діапазону (наприклад, від 0 до 1). Для кожного критерію визначають ідеальне рішення (максимальний бал) та анти-ідеальне рішення (мінімальний бал) на основі агрегованих даних. Ідеальне рішення представляє найкращий можливий добробут, тоді як анти-ідеальне рішення представляє найгірше (детальна інформація та особливості розрахунків за посиланням [21]).

3. обчислюється бал TOPSIS для кожної альтернативи – оцінка TOPSIS вимірює відносну близькість кожної альтернативи до ідеального рішення. Альтернативи ранжуються на основі їх балів TOPSIS у порядку

19 Haiqiang Chen, Wenlan Qian. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on consumption: learning from High Frequency Transaction Data. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3588385_code378036.pdf?abstractid=3568574&mirid=1&type=2

20 Łuczak A., Kalinowski S. (2023). The measurement of subjective household poverty: concepts and application. URL: <https://www.researchsquare.com/article/rs-3159844/v1.pdf?c=1690984384000>

21 Łuczak A., Kalinowski S. (2023). The measurement of subjective household poverty: concepts and application. URL: <https://www.researchsquare.com/article/rs-3159844/v1.pdf?c=1690984384000>

спадання. Вважається, що альтернатива з найвищим балом TOPSIS має найнижчий рівень суб'єктивної бідності.

Варто зазначити, що більшість методів вимірювання самооцінки бідності поділяють респондентів лише на бідних та небідних. Перевага методології TOPSIS полягає в тому, що можливо визначити різні ступені бідності. Цей підхід може не забезпечити точних чи об'єктивних вимірювань, але може запропонувати цінну інформацію про те, як люди сприймають свій добробут і статус бідності. Використання цього підходу для оцінки суб'єктивної бідності дозволяє визначити її рівень точніше, ніж використовуючи класичні методи (наприклад, такі як узагальнена міра відстані).

Польща. В основу оцінки впливу COVID-19 на бідність населення, зокрема рівня суб'єктивної бідності домогосподарств (через рік після початку пандемії) було застосовано метод TOPSIS.

Дослідження базувалося на даних, зібраних за допомогою методу CAWI (Computer-Assisted Web Interview) у квітні 2021р. [22]. На етапі оцінки рівня суб'єктивної бідності було відібрано 12 змінних, що відображають почуття домогосподарств щодо перспектив сьогодення, минулого та майбутнього: 1) задоволеність життям; 2) ступінь поточного задоволення власних побутових потреб за рахунок власних доходів; 3) оцінка власних доходів домогосподарств порівняно з іншими домогосподарствами; 4) оцінка зміни задоволення потреб у продовольстві за рік у порівнянні з попередніми роками; 5) оцінка становища власного домогосподарства, чи може воно звести кінці з кінцями з поточним доходом; 6) оцінка того, чи ситуація у власному домогосподарстві може погіршитися найближчим часом; 7) ступінь можливої втрати доходу; 8) ступінь можливої втрати фінансової стійкості; 9) ступінь можливої втрати роботи; 10) оцінка можливості зміни фінансової ситуації домогосподарства в найближчі 12 місяців; 11) відчуття минулих ситуацій (ступінь задоволення потреб домогосподарства річної давності); 12) відчуття бідності в минулому.

В результаті дослідження був виявлений економічний розподіл населення залежно від класу, місцевості, а також рівня освіти. Чим більша кількість жителів у місті, і чим вищий рівень освіти респондента, тим нижчим був рівень суб'єктивної бідності. Варто зазначити, що села та маленькі міста схожі. Їх рівень бідності можна охарактеризувати як середній, і ми можемо заявити, що вони мають середній ризик бідності. У великих містах зі 100 000 і більше мешканців суб'єктивний рівень бідності був низьким, і ці райони мають низький ризик бідності [23].

22 Łuczak A., Kalinowski S. (2023). The measurement of subjective household poverty: concepts and application. URL: <https://www.researchsquare.com/article/rs-3159844/v1.pdf?c=1690984384000>

23 Łuczak A., Kalinowski S. (2023). The measurement of subjective household poverty: concepts and application. URL: <https://www.researchsquare.com/article/rs-3159844/v1.pdf?c=1690984384000>

2.2. Міжнародні підходи до аналізу немонетарних аспектів бідності та нерівності під впливом COVID-19

Бідність і соціальне відторгнення тісно пов'язані з нерівністю. Сучасне трактування нерівності, так само як і бідності, виходить за межі суто економічних параметрів – виокремлюється нерівність економічна, соціальна, політична і етнокультурна. Однак первинною частіше за все є економічна нерівність – не стільки наслідок, скільки чинник соціальної, культурної, політичної нерівності. Своєю чергою, найбільш очевидним і водночас звичним проявом економічної нерівності є нерівність за доходами, яка може і зазвичай спричиняє нерівність у доступі до основних соціальних благ (якісного медичного обслуговування, якісної освіти, комфортного житла), до ресурсів (фінансових, зокрема кредитів, земельних тощо), до реалізації своїх основних прав загалом (права на здоров'я, на життя, на безпеку, на культурний розвиток, на громадську діяльність та участь у політичному житті тощо) [24].

Але водночас і сама нерівність за доходами є наслідком інших видів і проявів нерівності. Наприклад, відсутність можливостей набуття якісної освіти знижує шанси дітей із бідних родин знайти роботу, отримувати за неї прийнятний дохід і прирікає на бідування вже у дорослому житті [25]. Також, з плином часу з'являються нові форми та прояви нерівності, наприклад, інформаційна нерівність як нерівність у доступі до сучасних засобів комунікації [26].

У загальному розумінні нерівність характеризує нерівномірний розподіл обмежених ресурсів, отже, вона завжди буде з'являтися у доступі до тих ресурсів, які за різних обставин стають обмеженими. Таким чином, чим більш обмеженими є ресурси в суспільстві, особливо ресурси для задоволення базових потреб людини, тим більше проявів нерівності ми можемо спостерігати у різних площинах – від статусних характеристик до географічних.

24 Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу: монографія. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. 404 с. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/nerivnist_2012.pdf

25 Лібанова Е. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : монографія. Умань : Соч. М.М., 2020. 456 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/%D0%91%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F,%20%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D1%83.pdf>

26 Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу: монографія. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. 404 с. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/nerivnist_2012.pdf

Традиційно оцінка диференціації населення здійснюється із застосуванням показника доходів, однак в умовах існування значної частки тіньових надходжень такий метод не дозволяє виявити дійсні масштаби ступеню поляризації суспільства, тому можуть використовуватися інші показники матеріального забезпечення (сукупні ресурси чи навіть, витрати домогосподарств). Найбільш популярними підходами до оцінювання нерівності, в тому числі в умовах та під впливом COVID є:

1. *Крива Лоренца та індекс концентрації доходів Джині* – індекс Джині виводиться із кривої Лоренца (Lorenz curve), яка є кумулятивним розподілом чисельності населення, від найбіднішого до найбагатшого, розташованого на горизонтальній вісі та відповідних цій чисельності часток доходу, розташованих на вертикальній вісі. Якщо доходи розподілені рівномірно (10 % відсотків населення отримують 10 % доходу, 20 % населення – 20 % доходу і т.д.), графік набуває форми діагоналі під кутом 45°, яка називається «лінією абсолютної рівності». На основі кривої Лоренца демонструється міра реального розподілу доходів між видами домогосподарств. За відсутності рівності на нижчі доходні групи припадає менша частка доходів від загального, відповідно, крива Лоренца, що відображає фактичний розподіл доходів, буде відхилятися донизу від лінії їх рівномірного розподілу. Для характеристики розподілу сукупного доходу між групами населення застосовується також індекс концентрації доходів населення (коефіцієнт Джині), розроблений на базі кривої Лоренца [27].

2. *Коефіцієнт концентрації Герфінделя* – на відміну від індекса Джині коефіцієнт Герфінделя є показником «прямої дії». При заданій (незмінній) кількості груп підвищення коефіцієнта в поточному періоду у порівнянні з періодом, прийнятим за базу, прямо свідчить про підвищення концентрації, тобто все більшому зосереджені грошових доходів в «руках» певної групи і, відповідно, опосередковано характеризує міру відхилення фактичного розподілу доходів по групах населення від лінії їх теоретично можливого рівномірного розподілу.

3. *Квантельні коефіцієнти* – для чисельної оцінки диференціації в розподілі доходів використовуються також співвідношення показників доходів між квантилями (точками ряду розподілу, що поділяють його у відповідному відношенні). До їх числа відносяться кuartілі (чверті), децилі (десяті частини), напівдецилі (двадцяті частини), перцентилі (соті частки).

27 Обратить реформы на благо всех и каждого. Бедность и неравенство в странах Европы и Центральной Азии. Вашингтон: Всемирный банк, 2001. 495 с.

Досить часто при аналізі матеріальної диференціації населення використовують квінтільні (20%-і) інтервали та вирахування частки доходів, що припадають на кожний інтервал, а також розподіл доходів (витрат) за децильними групами населення (домогосподарств), що відображає частки доходів (витрат), які отримує (витрачає) відповідна децильна група населення (домогосподарств).

Використання при дослідженні розподілу населення лише квантильних груп має суттєвий недолік, оскільки при такому підході не розкриваються якісні сторони явища. Зокрема, групи багатих (п'ята квінтіль або десята дециль) і бідних (перша квінтіль або перша дециль) апіорі визначаються кількісно рівними, хоча очевидним є факт, що чисельність багатих не дорівнює чисельності бідних.

4. *Узагальнений ентропійний клас мір нерівності (Generalised Entropy Class)* - перевагою даного індексу є те, що він відповідає аксіомі декомпозиції, тобто може чітко розкладатися на між групову та внутрігрупову компоненти, які в сумі будуть дорівнювати значенню агрегованого індексу. Ентропійні міри приймають значення в інтервалі від 0 до ∞ , де 0 характеризує повну рівність в розподілі доходів, а зростання значення індекса означає зростання нерівності в розподілі доходів.

5. *Дослідження мобільності за промедіанною мірою розподілу доходів* - переміщення груп населення по шкалі доходів (мобільність за доходами) може призводити як до збереження, так і до збільшення або зменшення нерівності. Таким чином, особливості мобільності доходних груп населення визначають тип динаміки нерівності. Зростання диференціації можливе за таких обставин: 1) у випадку поляризації, коли бідні біднішали, а багаті багатіли; 2) при однополюсній динаміці, коли бідні збідніли або багаті забагатіли при збереженні відносно стабільного положення на шкалі доходів інших дохідних груп. Зменшення диференціації могло відбуватися як за рахунок того, що одночасно багаті біднішали, а бідні збагатіли (конвергенція), так і за рахунок або першого, або другого процесу при незмінності положення інших дохідних груп. З точки зору соціальної політики важливо знати, який тип динаміки нерівності мав місце в аналізованому періоді.

Відношення величини доходу об'єкту до медіанного доходу сукупності називається про-медіанним доходом. Під мобільністю розуміють зміну відношення величини доходу об'єкта до медіанного доходу сукупності об'єктів за період часу від t_0 до t_1 . Такий підхід є синтезом відносного та абсолютного підходів. Мобільними вважаються ті об'єкти, в яких за період спостереження змінилася абсолютна величина

про-медіанного доходу, іммобільними – ті об'єкти, для яких показник не змінився [28].

В Україні починаючи з 2007 р. в основу дослідження диференціації рівня життя домогосподарств покладені показники грошових та загальних доходів замість показників грошових та сукупних витрат, які застосовувалися у 1999-2006 рр. Починаючи з 2011 р. при розрахунках середньодушових показників, а також показників диференціації населення та домогосподарств за рівнем матеріального добробуту відповідно до сучасної міжнародної практики розпочато використання шкали еквівалентності, яка відображає зменшення мінімально необхідних потреб на одного члена домогосподарства при збільшенні розміру домогосподарства та зміні його складу.

Для вивчення нерівномірності розподілу домогосподарств за рівнем матеріального добробуту використовується метод групувань, за яким домогосподарства (населення) розподіляються в порядку зростання середньодушових еквівалентних показників доходів на квантилі та за інтервалами доходів.

Оцінка диференціації населення за рівнем матеріального добробуту та нерівності розподілу доходів (витрат) згідно методичних рекомендацій Держстату України здійснювалась на базі ОУЖД за такими показниками: 1) децильний коефіцієнт диференціації доходів населення; 2) квінтільний коефіцієнт фондів; 3) крива Лоренца або кумулятивний розподіл чисельності населення та відповідних цій чисельності доходів; 4) коефіцієнт нерівності розподілу доходів серед населення або концентрації доходів, індекс Джині [29]; 5) кумулятивна частка домогосподарств (населення) із середньодушовими еквівалентними доходами; 6) чисельність домогосподарств (населення) з рівнем середньодушових еквівалентних доходів на місяць нижче прожиткового мінімуму; 7) розподіл доходів за децильними групами домогосподарств (населення) відображає частки доходів, які отримує відповідна децильна група домогосподарств (населення); 8) співвідношення темпів зростання середньодушових загальних доходів 40% найменш забезпечених та всього населення; 9) частка загальних доходів 40% найменш забезпечених в усіх загальних доходах населення [30].

Отже, однією з гострих проблем, які виникають в період криз, в т.ч. викликаних COVID-19, є зростання майнового розшарування населення за рівнем матеріального добробуту та доступом до основних благ та послуг. Відповідно, щоб вибрати ефективний варіант соціально-економічної політики та адекватно реагувати на зростання в нерівномірності доходів, економічна та соціальна політика має спиратися на адекватне уявлення про те, як формується ця нерівність, які групи населення (низько-, середньо- чи високооплачувані) в результаті

28 Обратить реформы на благо всех и каждого. Бедность и неравенство в странах Европы и Центральной Азии. Вашингтон: Всемирный банк, 2001. 495 с.

29 Але в українських умовах краще застосовувати індекс Джині-Тейла, що вимірює диференціацію між кожним спостереженням у вибірці (тобто між домогосподарствами)

30 Витрати і ресурси домогосподарств України у 2021 році. : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_vrd_21.pdf

постраждали найбільше, і які з них внесли найбільший внесок в зміну нерівності.

Аналіз міжнародної практики оцінювання наслідків пандемії COVID-19 на нерівність населення та немонетарну бідність дозволив виокремити наступні напрями досліджень у цьому питанні:

1. глобальна нерівність та рівень диференціації в суспільстві;
2. зайнятість (втрата роботи) та доступність ринку праці;
3. продовольча безпека та споживчі можливості;
4. доступність соціальної сфери - медичних та освітніх послуг.

Глобальна нерівність та диференціація. Для оцінювання впливу кризи на нерівність за доходами та умови життя традиційно використовують Індекс Джині. Так, загалом зміни в індексі Джині за оцінками Світового Банку у 2020 р. неоднозначні та для більшості країн незначні. Деякі зниження індексу Джині (як у США, Канаді, Австралії, Бразилії та Південній Африці) можна пов'язати з широкомасштабними програмами соціальної допомоги, впровадженими у тому ж році для мінімізації наслідків пандемії. Проте, у багатьох країнах нерівність з такою ж імовірністю в подальшому зростатиме (43 країни), як і в інших зменшуватиметься (48 країн).

На рис. 2.1. показано чисту відсоткову зміну індексу Джині у 2020 році (Дані відображають зміну індексу Джині з 2019 по 2020 рік з оцінками на основі чотирьох методів (База даних, телефонні опитування, статистика з літератури, табличні дані National Statistical Office). На горизонтальній шкалі країни впорядковані за їхнім середньодобовим доходом або споживанням у 2019 році). Чистий вплив розраховується як різниця між індексом Джині у розподілі 2020 року та контрфактичному розподілі. Країни ранжуються відповідно до їхніх середніх доходів або споживчих витрат на горизонтальній осі.

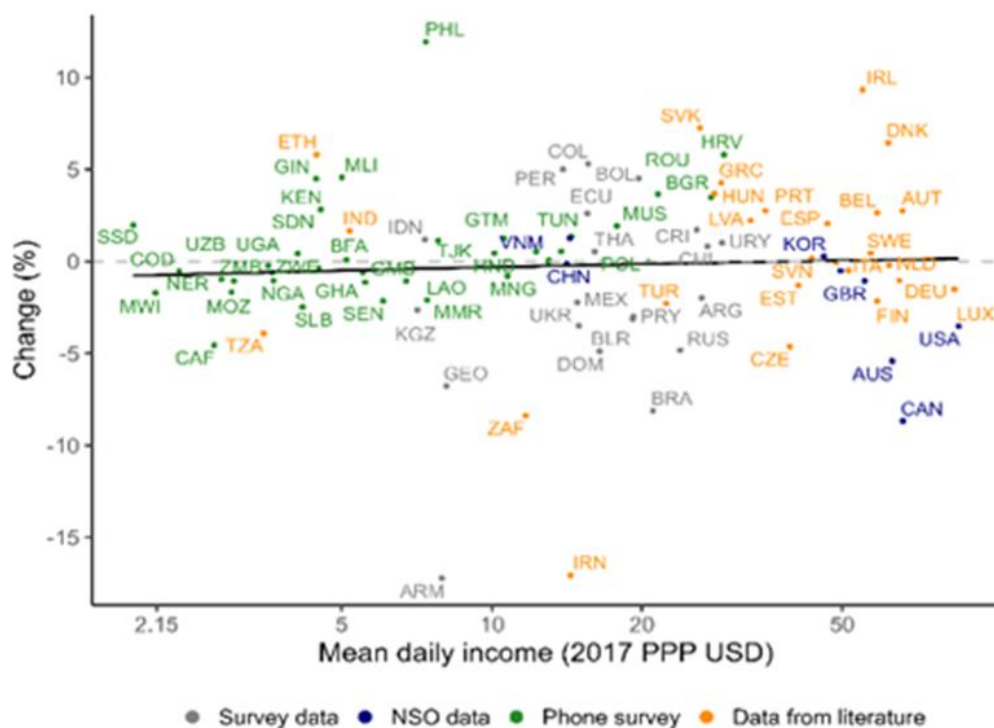

Рис. 2.1. Зміна нерівності всередині країни з 2019 по 2020 рік
Джерело: [31]

Глобальний індекс Джині зріс з 62,0 пунктів у 2019 році до 62,57 пунктів у 2020 році – збільшення майже на 1 в.п., а чистим впливом пандемії є збільшення глобальної нерівності на 0,7 в.п. індексу Джині. Це вперше за останні два десятиліття, що індекс Джині помітно зріс і є найбільшим однорічним зростанням за останні три десятиліття. Зростання через пандемію COVID-19 еквівалентне кумулятивному зростанню з 1996 по 1999 рік, спричиненого азійською фінансовою кризою, на 0,7 пунктів Джині або 1,1%. Протягом останніх 5 років зменшення глобальної нерівності сповільнилося. З 2014 по 2019 рік світовий індекс Джині мав середньорічний спад на 0,13 в.п.. З такою швидкістю знадобиться більше п'яти років, щоб повернути назад зростання індексу Джині у 2020 році через пандемію COVID-19 [32].

Також це дослідження нерівності передбачало визначення впливів пандемії та запроваджених карантинних заходів на крайню бідність (межа – щоденний дохід \$2,15) та соціальну нерівність за 2019 рік (societal poverty line anchored to 2019 (anchored-SPL), що використовує Всесвітній Банк; межа для anchored-SPL – максимум 2,15 дол. США або 1,15 дол. США + $\frac{1}{2}$ X середнього добового доходу у 2019 році).

31 Mahler D., Yonzan N., Lakner C. (2022). The impact of COVID-19 on global inequality and poverty. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/0a750f57-7b86-54ca-8fb0-180e8f6f6ecd/content>

32 Mahler D., Yonzan N., Lakner C. (2022). The impact of COVID-19 on global inequality and poverty. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/0a750f57-7b86-54ca-8fb0-180e8f6f6ecd/content>

Отже, дослідження нерівності спеціалістами Світового Банку за допомогою глобального індексу Джині дозволило їм дійти висновку, що зростання глобальної нерівності може бути зумовлено зростанням нерівності між країнами або через збільшення нерівності всередині країн. Також вони встановили, що вплив COVID-19 посилив деякі існуючі раніше нерівності всередині країн.

Оцінки впливу пандемії на глобальну нерівність за децильним коефіцієнтом продемонстрували, що в 2020 році в середньому кожен процентиль глобального розподілу доходу зазнав негативного шоку (рис. 2.2). Найбільші потрясіння спостерігалися для тих, хто знаходився нижче 80-го процентилля глобального розподілу доходу. Крива GIC (growth incidence curve) свідчить про те, що глобальна нерівність у 2020 році зросла через пандемію [33].

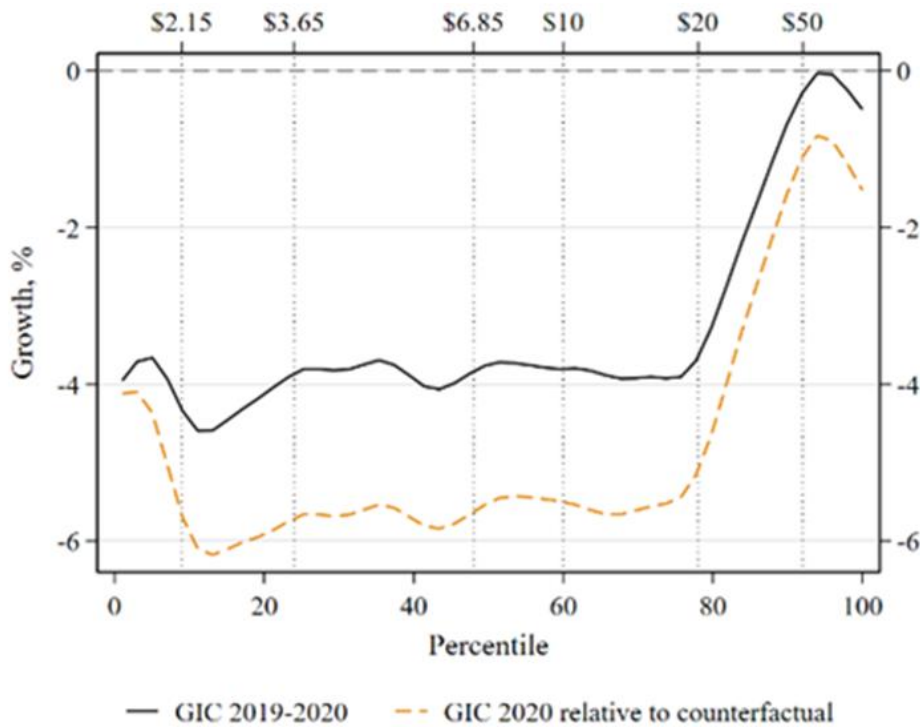

Рис. 2.2. Global growth incidence curve (GIC)

Джерело: [34,35].

Зайнятість (втрата роботи) та доступність ринку праці. Згідно з даними Статистики ЄС про доходи та умови життя (EU-SILC), в 2 кв. 2020 р.

33 Mahler D., Yonzan N., Lakner C. (2022). The impact of COVID-19 on global inequality and poverty. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/0a750f57-7b86-54ca-8fb0-180e8f6f6ecd/content>

34 На рисунку зображено криву глобального зростання (GIC- global growth incidence curve), яка порівнює розподіл 2020 року з контрфактичним розподілом 2020 року (пунктирна лінія) та 2019 року (суцільна лінія). Нижня горизонтальна вісь розподіляє світове населення за відсотками добробуту від найбіднішого (ліворуч) до найбагатшого (праворуч). GIC за 2019-2020 рр. повідомляє про зміну добробуту з 2019 по 2020 рр., а GIC 2020 відносно контрфактичних звітів про різницю між спостережуваним розподілом 2020 р. і контрфактичним розподілом 2020 р.

35 Mahler D., Yonzan N., Lakner C. (2022). The impact of COVID-19 on global inequality and poverty. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/0a750f57-7b86-54ca-8fb0-180e8f6f6ecd/content>

у всіх країнах ЄС, для яких доступні дані, ризик тимчасових звільнень або скорочення робочого дня знижується із зниженням доходу домогосподарства. Проте, у кількох країнах Південної Європи та в Ірландії ймовірність втрати роботи значно вища для домогосподарств з низькими доходами. За даними американського інституту дослідження громадської думки Gallup: соціально-економічний розрив у втраті робочих місць (різниця у рівні втрати роботи між тими, хто має вищу освіту, і тими, хто не має), через COVID-19 має тенденцію бути значно нижчим для країн із нижчою нерівністю доходів до пандемії. Кожен п'ятий працівник, що має доходи нижче медіанного рівня, міг працювати виключно віддалено під час пандемії, тоді як серед 10% найзаможніших був кожен другий [36].

Крім того, здатність працювати дистанційно зростає в міру підвищення розподілу заробітної плати: три чверті працівників із найвищого квінтилю заробітної плати в Європі мають змогу працювати дистанційно, порівняно з лише трьома відсотками з нижнього квінтилю [37]. За оцінками Великобританії, приблизно 60% завдань можуть виконувати дистанційно особи з валовим трудовим доходом понад 70 000 фунтів стерлінгів, порівняно з 20% завдань серед працівників із валовим трудовим доходом нижче 10 тис. фунтів стерлінгів [38].

У країнах з низьким рівнем доходу нерівність у доходах може бути послаблена через менший початковий вплив пандемії на найбільш бідні верстви населення. В країнах, що розвиваються, це може бути пов'язано з тим, що бідні часто проживають у сільській місцевості та займаються сільським господарством, і на початку кризи COVID-19 вони зазнали менших обмежень щодо їх економічної діяльності, ніж бідні, які зайняті в міській сфері послуг та виробництві. У країнах із середнім рівнем доходу позитивний вплив може виникнути завдяки соціальній допомозі, що надається урядом для тимчасової заміни доходів для найбільш бідних сімей.

Уругвай. В рамках оцінювання впливу COVID-19 на бідність та нерівність в країні в другому триместрі 2020 р, коли криза відчувалась найгостріше, застосували наступні дані: 1) за офіційною статистикою – приблизно 140 тис. робітників подали заяви на отримання виплат по безробіттю (це більш ніж 5% дорослого населення та більше 10% усіх формально зайнятих); 2) інформацію про грошові допомоги, запроваджені державою і орієнтовані на бідних; 3) передбачувана втрата зайнятості та рівня доходів для неформальних працівників і самозайнятих, що відповідає скороченню ВВП на

36 Rothwell J., Crabtree S. (2021). How COVID-19 affected the quality of work. URL: <https://www.luminafoundation.org/wp-content/uploads/2021/04/how-covid-19-affected-the-quality-of-work.pdf>

37 Adams-Prassl A., Boneva T., Golin M., Rauh C. (2020). Inequality in the impact of the coronavirus shock: evidence from real time surveys. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0047272720301092>

38 Mohamed Ali Marouani, Phuong Le Minh. (2020). The first victims of Covid-19 in developing countries? The most vulnerable workers to the lockdown of the Tunisian economy. URL: <https://dial.ird.fr/wp-content/uploads/2021/10/2020-06-The-first-victims-of-Covid-19-in-developing-countries-The-most-vulnerable-workers-to-the-lockdown-of-the-Tunisian-economy.pdf>

4,2% [39]. На основі цих даних було змодельовано низку альтернативних сценаріїв (залежно від скорочення економічної активності і моделі розподілу негативного впливу серед працівників і секторів зайнятості), а також завдяки виконано багаторазових перевірок і отриманню дуже схожих результатів, було доведено надійність даних на стійкість. Крім мікроданих (*Uruguayan Household Survey (Encuesta Continua de Hogares, ECH in Spanish)*) була використана інформація з веб-застосунку *O*NET* и *O*NET Online*, що містить змінні, що описують роботу та характеристики працівників, в т.ч. вимоги до їх навичок [40].

Продовольча безпека та споживчі можливості. Відсутність продовольчої безпеки є основною проблемою в більшості країн світу. У 2019 році близько 750 мільйонів людей у світі відчували серйозну нестачу продовольства. За даними Food and Agriculture Organization (FAO) з 2014 року спостерігається тенденція до збільшення цього показника і, якщо вона збережеться, то до 2030 року близько 9,8% всього населення світу (або понад 840 млн осіб) будуть відчувати голод, навіть без впливу пандемії COVID-19. Крім того, відсутність продовольчої безпеки може погіршити якість продуктів харчування, підвищити ризики неправильного харчування, як недоїдання, так і ожиріння, хронічних захворювань, порушення психічного здоров'я та зниження рівня добробуту. Стійкість домогосподарств до кризових явищ, в тому числі COVID, значно пов'язана з продовольчою безпекою. До основних індикаторів продовольчої безпеки належать: витрати на продукти харчування; кількість місяців в році із достатнім забезпеченням домогосподарств продуктами харчування; дієтичне різноманіття і калорійність [41,42,43].

Крім прямих оцінок щодо споживчих можливостей та продовольчої безпеки населення в період карантинних заходів деякі науковці зосередилися на дослідженні кумулятивних чинників нерівності – впливів пандемічної кризи та урбанізації (особливо в агломераціях, в яких переважають бідні райони).

Індія. Дослідники оцінили взаємозв'язок між процесами урбанізації та впливом пандемії на нерівність у доступі до харчування. Так, наслідки COVID-19 на продовольчу безпеку в країнах, що розвиваються, мають сильну залежність щодо територіально-просторового виміру, оскільки в короткотерміновій перспективі регіони зазнали різного впливу, а середньострокові та довгострокові наслідки будуть відрізнятися по

39 Brum M., De Rosa M. (2020). Too little but not too late: nowcasting poverty and cash transfers' incidence during COVID-19's crisis. URL:

https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X20303545?ref=cra_js_challenge&fr=RR-1

40 The O*NET database. O*NET Resource Center. URL: <https://www.onetcenter.org/database.html>

41 Onyango E., Crush J., Owuor S. (2021). Preparing for COVID-19: Household food insecurity and vulnerability to shocks in Nairobi, Kenya. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8584697/>

42 Kansiime M., Tambo J., Mugambi I. (2020). COVID-19 implications on household income and food security in Kenya and Uganda: findings from a rapid assessment. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X20303260>

43 Swinnen J., Vos R. (2021). COVID-19 impacts on global food systems and household welfare: key insights from the special issue. URL: <https://www.ifpri.org/publication/covid%E2%80%90impacts-global-food-systems-and-household-welfare-key-insights-special-issue>

регіонах. Одна з найбільших проблем, що стоять перед людством – швидко зростаюче міське населення, яке необхідно забезпечити достатнім та доступним харчуванням. Дослідження впливу COVID-19 довело, що густонаселені та бідні міські райони, постраждали більше за інших. Для багатьох міських домогосподарств, особливо з бідних громад, праця є найбільш важливим активом. Більшість працівників з цих громад, працюють в неформальному секторі, отримують нестабільний дохід та майже не мають доступу до страхування, тому їх доступ до харчування є критично важливим. Глобальний економічний спад, викликаний пандемією, посилив існування соціальної нерівності в більшості країн, насамперед бідних [44].

Якщо домогосподарство перебуває в стані продовольчої безпеки, то й рівень його стійкості при зіткненні з ймовірними потрясіннями вищий. Рівень продовольчої безпеки в країнах з низьким доходом на душу населення після пандемії був низьким. Понад 30% домогосподарств у деяких країнах Африки (на південь від Сахари) повідомляли, що залишилися без їжі принаймні на один повний день. Це також підтверджується результатами опитування, проведеного глобальним дослідницьким центром Лабораторією боротьби з бідністю імені Абдула Латіфа Джаміля (Abdul Latif Jameel Poverty Action Lab або J-PAL) в Індонезії. Лише 23% домогосподарств змогли споживати їжу в тій же кількості, як і зазвичай, а 77% почали споживати менше. Зокрема, 36% респондентів почали споживати менше і через фінансові обмеження [45].

Доступність освітніх та медичних послуг. На піку пандемії через тимчасове закриття шкіл у понад 180 країнах майже 1,6 мільярда учнів не відвідували школи [46, 47]. Незважаючи на свою значну технологічну спроможність, країни Європи з високим рівнем доходу також зазнали погіршення результатів навчання та збільшення нерівності в доступі в результаті різкого переходу до віртуального навчання. Тому, такі наслідки, ймовірно, будуть ще більш відчутними в країнах з нижчим рівнем доходів, де технологічні можливості є набагато меншими, і більша частка сімей живе за межею бідності.

У міру того, як навчання в класі все частіше замінювалося на дистанційне, діти з бідніших домогосподарств в бідних країнах мали все більше проблем із доступом до інтернету, комп'ютерів, телебачення, радіо. Цифровий розрив у поєднанні з нерівномірною якістю онлайн-навчання в багатьох країнах, що розвиваються, посилив існуючу

44 Padmadja R., Nedumaran S. (2022). COVID-19 impact on Household Food Security in urban and peri-urban areas of Hyderabad, India. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9136225/>

45 Modeling food insecurity in Bivariate and Regression Analyses. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), (2015). Italy. URL: <https://www.fao.org/3/bp091e/bp091e.pdf>

46 Azevedo J. (2020). Simulating the potential impacts of COVID-19 school closures on schooling and learning outcomes: a set of global estimates. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/aa72857a-4cff-53d8-8361-5a9b3e56b86b>

47 Hammerstein S., König C. (2021). Effects of COVID-19-Related school closures on student achievement - a systematic review. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.746289/full>

нерівність у навчанні між розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, а також між соціально-економічними групами всередині країн. Згідно з даними HFPS, у середньому 66% домогосподарств з дітьми брали участь у будь-якій навчальній діяльності під час закриття шкіл, спричинених пандемією. Ця частка, як правило, вища для країн з вищим рівнем доходу на душу населення та індексом людського капіталу. Серед регіонів, що розвиваються, діти мали найменшу ймовірність продовжувати навчання, особливо в країнах Африки (на південь від Сахари), регіоні, який уже відставав у навчанні і до пандемії [48,49]. Також, діти, що проживають в домогосподарствах з низьким рівнем освіти батьків та в сільській місцевості, мали значно менші шанси продовжувати навчання під час закриття шкіл, збільшуючи існуючий розрив у навчанні з міськими дітьми та дітьми з більш забезпечених домогосподарств.

Отже, в разі відсутності будь-якого втручання, спричинене пандемією COVID-19 погіршення результатів навчання, матиме довгостроковий кумулятивний негативний вплив на майбутній добробут дітей. Призведе до погіршення результатів навчання, зменшення доступу до вищої освіти, менших можливостей на ринку праці та нижчого рівня доходів у майбутньому.

Значного впливу зазнала система охорони здоров'я, оскільки всі сили були спрямовані для надання медичної допомоги хворим на COVID, що значно знизило доступність планових медичних послуг. Такі тенденції характерні не лише для країн з низьким чи середнім рівнем соціально-економічного розвитку, системні проблеми з'явилися навіть у країн з високою доступністю медичних послуг, передовими технологіями та достатнім числом медичних працівників.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), як одна із основних спеціалізованих установ ООН, що опікується проблемами охорони здоров'я у світовому масштабі, значну увагу приділила питанню забезпечення універсального доступу до медичної допомоги в умовах COVID (УНС). Зокрема, на засіданні 71-ї сесії Європейського регіонального комітету ВООЗ (РК-71), яка відбулася 13 вересня 2021 року під назвою «Уроки COVID-19: підготовка до наступної пандемії» (Response to the COVID-19 pandemic: lessons learned to date from the WHO European Region), офіційно представлений новий стратегічний документ «Відповідні заходи у зв'язку з пандемією COVID-19: уроки, взяті Європейським регіоном ВООЗ на сьогодні».

48 Mahler D., Yonzan N., Lakner C. (2022). The impact of COVID-19 on global inequality and poverty. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/0a750f57-7b86-54ca-8fb0-180e8f6f6ecd/content>

49 Ardington C., Wills G., Kotze J. (2021). COVID-19 learning losses: early grade reading in South Africa. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0738059321001334>

Покращення охоплення медичними послугами та результатів у сфері здоров'я залежить від наявності, доступності та спроможності медичних працівників надавати якісну комплексну медичну допомогу, орієнтовану на людей. Більшість країн світу значно просунулись у досягненні цих орієнтирів, але пандемія COVID-19 продемонструвала неспроможність деяких систем перед викликами надзвичайних ситуацій.

Універсальний доступ до медичної допомоги (Universal Health Coverage, UHC) означає, що всі особи та громади отримують необхідні медичні послуги, не зазнаючи фінансових труднощів при цьому. Він охоплює повний спектр необхідних, якісних медичних послуг – від зміцнення здоров'я до профілактики, лікування, реабілітації та паліативної допомоги протягом усього життя.

Індекс універсального доступу – це показник охоплення основними медичними послугами (серед яких репродуктивне здоров'я, здоров'я матері та дитини, інфекційні та неінфекційні хвороби, а також доступ до медичних послуг населення, яке перебуває у скрутному становищі, та ін.), який налічує 14 складових і подається за шкалою від 0 до 100.

Перехід до UHC вимагає зміцнення систем охорони здоров'я у всіх країнах, забезпечуючи надійні канали фінансування. Адже коли людям доводиться оплачувати більшість витрат на медичні послуги власним коштом, малозабезпечені люди часто не можуть отримати необхідні медичні послуги, і навіть заможні люди можуть опинитися у фінансових труднощах у випадку серйозного чи тривалого захворювання.

Моніторинг прогресу на шляху до UHC зосереджується на завданні ЦСР 3.8 «Забезпечити загальне охоплення послугами охорони здоров'я, у т.ч. захист від фінансових ризиків, доступ до якісних основних медико-санітарних послуг і до безпечних, ефективних, якісних і недорогих основних лікарських засобів і вакцин для всіх». Для моніторингу обрано два показники: 3.8.1 охоплення медичними послугами та 3.8.2 витрати на охорону здоров'я домогосподарств для виявлення фінансових труднощів, спричинених прямими виплатами за охорону здоров'я:

- частка населення, яке може отримати доступ до необхідних якісних медичних послуг (ЦСР 3.8.1)

- частка населення, яка витрачає велику суму доходу домогосподарства на охорону здоров'я (ЦСР 3.8.2).

Джерелами даних є: опитування домогосподарств, офіційна статистика та дані певних об'єктів/напрямів [50,51].

50 Universal health coverage (UHC). World Health Organization. URL: [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/universal-health-coverage-\(uhc\)](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/universal-health-coverage-(uhc))

51 UHC Index of service coverage (SCI). World Health Organization. URL: <https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/uhc-index-of-service-coverage>

2.3. Огляд практики оцінювання впливів на бідність та нерівність в Україні та можливість використання міжнародного досвіду

Україна має багаторічний досвід моніторингу та оцінювання бідності. Загострення соціально-економічних та інших проблем в державі поставили перед урядом необхідність розроблення Стратегії подолання бідності [52]. В рамках Стратегії було розроблено Методику комплексної оцінки бідності [53], яка затвердила проведення щоквартальних оцінок бідності на базі даних вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України (ОУЖД). Крім цього, при проведенні аналізу бідності також враховувалися дані поточного статистичного обліку.

Перші офіційні оцінки бідності спиралися на концепцію визначення бідності виключно за доходами, коли бідною вважалася родина (окрема особа), чиї статки або були меншими за певну величину. Було встановлено єдиний відносний критерій, де межа бідності визначається на рівні 75% медіанних сукупних витрат у розрахунку на умовного дорослого.

Щоб оцінити становище бідного населення в країні Методика передбачала аналіз масштабів бідності (зокрема в регіонах) та розшарування серед бідних. Так, ситуація з бідністю оцінювалася за такими показниками: межа бідності; рівень бідності; сукупний дефіцит доходів бідного населення; середній дефіцит доходів бідного населення; глибина бідності. Оцінка розшарування серед бідного населення здійснювалася за показниками: межа крайньої форми бідності (злиденності); рівень крайньої форми бідності; питома вага вкрай бідних серед бідного населення; коефіцієнт диференціації бідності.

Неофіційні моніторинг та оцінка ситуації з бідністю в Україні в той період не обмежувалися тільки відносною бідністю: вже з початку 2000-х років активно досліджувалася абсолютна бідність (нормативна та структурна), бідність за самооцінками, за якістю харчування, за умовами проживання, за низкою міжнародних критеріїв (середньодушові еквівалентні витрати найбідніших 30% населення країни; еквівалентні витрати нижче межі бідності, визначеної ООН для країн Центральної та Східної Європи (гривневий еквівалент \$4,3 (або 5) та 14,76 (або 17) за ПКС, розрахованого Світовим банком та ін.) [54].

52 Указ Президента України “Про Стратегію подолання бідності” від 15 серпня 2001 року №637/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001#Text> (дата звернення: 14.12.2023)

53 Міжвідомчий Наказ “Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності”, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 26.04.2002 р., №401/6689. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0401-02#Text>

54 Лібанова Е. Подолання бідності: погляд науковця. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Libanova_Ella/Podolannia_bidnosti_pohliad_naukovtsia.pdf

В 2011 р. на державному рівні бідність була визнана комплексною проблемою [55] і затверджено нову методику оцінки бідності [56], що дозволяла проаналізувати становище бідного населення з різних аспектів (монетарних та немонетарних). Зокрема, бідність вже оцінювалась за різними критеріями: крім відносної бідності вимірювали абсолютну (за критерієм прожиткового мінімуму та за критерієм вартості добового споживання на рівні 5 доларів США відповідно до паритету купівельної спроможності (гривневий еквівалент 5 доларів США за паритетом купівельної спроможності розраховується Світовим банком). Враховуючи це, перелік показників для оцінки бідності та розшарування бідного населення було розширено до тринадцяти. Крім даних ОУЖД та поточної статистики Держстату, стали використовувати дані Міністерства соціальної політики України.

В 2017 р. на офіційному рівні в Україні було визнано, що одним із проявів бідності, є соціальне відчуження (відторгнення, виключення – відповідно до англійського терміну «exclusion») [57]. Так, комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні крім монетарних аспектів передбачала дослідження становища бідних за ознаками депривації (4/9). Також були доповнені показники, за якими оцінювалося розшарування серед бідного населення, зокрема – 1) частка коштів, що доходять до 30% найбіднішого населення у результаті виконання програм державної соціальної допомоги (за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму); та 2) частка бідного населення (за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму), охопленого програмами соціальної підтримки.

На особливу заслугує практика України в частині оцінювання впливу соціальної підтримки на ситуацію з бідністю, що в кризових умовах відіграє особливо важливу роль для забезпечення бідних доходами та надає доступ до вкрай важливих товарів та послуг. Так, в 2013 р. була затверджена Методика проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення, що передбачала виявлення впливу програм соціальної підтримки населення на добробут і

55 Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року” від 31 серпня 2011 року №1057. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2011-%D0%BF#Text>

56 Міжвідомчий Наказ “Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності” від 18.05.2017 року №827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1785-12#Text>

57 Міжвідомчий Наказ “Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності” від 18.05.2017 року №827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#n8>

самопочуття окремих груп населення в цілому, вимірювання соціальних результатів, що здійснюється шляхом аналізу зміни рівнів бідності [58].

Моніторинг відслідковує зміни в оцінці з боку населення за сімома основними програмами соціальної підтримки (допомога при народженні дитини; допомога на дітей одиноким матерям; допомога при усиновленні дитини; допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям; державна соціальна допомога особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю; житлова субсидія). Однак, враховуючи можливості наявної в Україні інформаційно-аналітичної бази, тільки по чотирьох з них проводиться МтаО щодо їх впливу на ситуацію з бідністю в Україні, за наступними показниками:

- рівень бідності (за абсолютним та відносним критерієм) до та після виплат соціальної допомоги серед населення;
- рівень бідності (за абсолютним та відносним критерієм) до та після надання соціальної допомоги серед її отримувачів; дієвість допомоги;
- адресність допомоги; рівень охоплення бідного населення соціальними програмами [59,60].

Україна має досвід досліджень щодо оцінки впливу різноманітних системних криз на нерівність та бідність домогосподарств, зокрема, оперативних досліджень впливу пандемії та карантинних заходів на становище й умови життя українців. Наприклад, науковцями Інституту демографії та соціальної політики НАНУ було побудовано прогноз бідності станом на квітень 2020 року з використанням результатів макроекономічних прогнозів, даних поточної статистики, соціологічних опитувань, оцінок експертів як в цілому по Україні, так і в розрізі окремих груп населення та типів сімей. Оцінено вплив компенсаторних антикризових заходів, розроблених урядом в частині поширення соціальних програм та підвищення їх доступності для окремих груп населення України [61].

Цікавими є результати соціологічного дослідження 2020-2021 років щодо соціальних наслідків та впливу на нерівність пандемії COVID-19 в

58 Методика проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення від 12.03.2013 року №114/242/392/85/85. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0508-13#top>

59 Черенько Л.М. Оцінка впливу державної соціальної підтримки на нерівність та бідність населення. Демографія та соціальна економіка. 2011, 2(16):118-127. URL: <https://dse.org.ua/arhivcive/16/11.pdf>

60 Моніторинг програм соціальної підтримки населення за 2015 рік. Міністерство соціальної політики України. Офіційний веб-портал. Київ. 2016. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/11187.html>

61 Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки для України. Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ : 2020. 76 с. URL: https://idss.org.ua/arhiv/poverty_forecast.pdf

Україні, здійсненого фахівцями Інституту соціології НАН України. Виявлені і проаналізовані тренди соціально-структурних змін, соціально-психологічні прояви COVID-19, здійснено діагностику соціального самопочуття та аналіз психологічного дистресу населення в умовах пандемії, досліджені впливи коронавірусної кризи на ціннісну ментальність соціуму та на культурні практики населення (умови відпочинку, дозвілля, участь в культурі), зміни у споживчих практиках, сприйнятті нерівності і соціальної диференціації оцінок здоров'я у період пандемії, визначені режими нерівності в умовах пандемії COVID-19 та ін.

Важливою складовою соціологічного дослідження соціальних наслідків пандемії COVID-19 в Україні була підготовка та проведення загальнонаціонального репрезентативного опитування, проведеного влітку 2021 року. Результати опитування стали основною емпіричною базою для аналізу стану, динаміки та соціальних наслідків пандемії, відображених у громадській думці населення країни.

В результаті вивчення міжнародного та українського досвіду оцінювання впливу пандемій, зокрема коронавірусної кризи на ситуацію з бідністю та нерівністю, автори дійшли висновку, що найбільш прийнятним методом для України і таким, який має найбільші перспективи у дослідженні є мікроімітаційне моделювання. Даний інструмент дозволяє встановити закономірності, змоделювати реакцію домогосподарств на кризу, спрогнозувати можливі негативні наслідки, з метою впровадження ефективних заходів, для їх усунення.

Отже, аналіз міжнародних підходів до досліджень бідності та нерівності, в т.ч. під впливом криз, дозволяє виокремити певні закономірності:

- 1) для отримання прямих оперативних оцінок бідності оптимальним є використання прогностичного підходу на основі мікроданих;
- 2) для підвищення надійності оцінок бідності на основі мікроданих бажано використовувати інформацію з різних джерел, в т.ч. онлайн ресурсів або дані «в режимі реального часу». Особливої актуальності ця тенденція набула під час двох хвиль всесвітньої пандемії та запроваджених карантинів;
- 3) частіше проводяться оперативні оцінки впливу криз на монетарну бідність, ніж на бідність за депривацією чи нерівність;
- 4) непрямі оцінки бідності та нерівності під впливом шоків ситуацій зазвичай проводять на основі інформації з різних джерел, таких як соціологічні опитування, онлайн дані та ін.;

5) донедавна основним джерелом збору оперативних даних під час кризових ситуацій були соціологічні опитування, але діджиталізація багатьох сфер життя відкрила можливості отримувати дані «в режимі реального часу», що значно пришвидшує процес оцінювання змін у ситуації з бідністю.

6) нетрадиційні джерела даних (так звані Big Data) – можуть бути корисними для надання операційної інформації, яка може використовуватися самостійно чи в компіляції із мікроданими, зазвичай в рамках непрямих оцінок впливу на нерівність та немонетарну бідність.

РОЗДІЛ 3. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ НЕРІВНОСТІ ТА БІДНОСТІ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ

3.1. Міжнародна практика використання інформації в рамках оцінювання бідності та нерівності в нестандартних ситуаціях та раптових кризах

Мікродані, зокрема державні статистичні обстеження доходів та умов життя населення конкретної країни, є основним інформаційним джерелом в рамках оцінювання ситуації з бідністю та нерівністю як в періоди стабільності, так і під час різного роду криз. Нагадаємо, що мікродані – найнижчий рівень дезагрегації даних обстеження, що представляють собою числові коди змісту анкет і зберігають конфіденційність отриманої інформації. Традиційно ці обстеження базуються на об'єктивних і суб'єктивних індивідуальних оцінках та/або оцінках домогосподарств щодо різних аспектів їх життєдіяльності. Найчастіше окрім доходів та витрат вони містять тематичні блоки питань про житлові умови, зайнятість, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист. Ці блоки можуть бути постійними в рамках основного дослідження, а також можуть мати періодичний характер, тобто якщо основне опитування проходить раз на рік, або раз на два роки, то опитування за певними модулями (доступ до послуг, ринок праці, охорона здоров'я, житлові умови, рівень життя дітей т.п.) може проходити ще рідше.

Отримана інформація дає уявлення про монетарні та немонетарні прояви бідності і нерівності. А основною перевагою використання мікроданих є можливість детально проаналізувати ситуацію в розрізі окремих демографічних, географічних, економічних, соціальних та інших характеристик населення, що в свою чергу дозволяє отримати не загальні, а більш конкретні та якісні оцінки (наприклад, визначити профілі бідності, визначити як криза вплинула на бідність серед певного типу домогосподарств, групи населення, який прошарок постраждав найбільше та ін.). Також завдяки тому, що статистичні обстеження проводяться на регулярній основі (наприклад, щоквартально, щорічно, раз на 2-4-6 років і т.п.) є можливості отримати довгий динамічний ряд і провести детальні порівняльні оцінки бідності в різні періоди (в т.ч. в шокових кризових умовах), спрогнозувати ситуацію та проаналізувати впливи в ретроспективі.

В США Бюро переписів з 1997 р. впровадило методологію оцінювання показників доходів (медіанний дохід) та бідності (чисельність бідного населення за віковими групами) для малих територій – штатів та округів (Small Area Income and Poverty Estimates – SAIPE) [62]. Так, згідно цієї методології оцінки показники бідності обчислювалися на базі даних вибіркового Поточного обстеження населення (Current Population Survey – CPS), а з 2005 р. також стали застосовувати дані Вибіркового обстеження американських суспільств (American Community Survey). Методологією передбачено використання даних CPS за три послідовні роки, що дозволяє здійснити як поточні, так і ретроспективні розрахунки. Так, оцінки показників бідності для рівня штатів.

В окремих Європейських країнах (Бельгії, Данії, Німеччині, Ірландії, Греції, Іспанії, Франції, Італії, Люксембурзі, Нідерландах, Австрії, Португалії, Швеції та Великобританії) з 1994 по 2001 р. (всього 8 хвиль дослідження) основною базою даних щодо доходів та умов життя населення було щорічне обстеження (домогосподарств та окремих осіб) «Панель домогосподарств Європейської співдружності» – The European community household panel (ECHP). ECHP надавало детальну інформацію стосовно доходів, житлових умов, становища на ринку праці, стану здоров'я, демографічних та соціальних характеристик домогосподарств на основі яких можна було проаналізувати розподіл доходів, оцінити монетарну і деприваційну (зокрема умов проживання та охорони здоров'я) бідність у розрізі віку, статі, соціально-економічного статусу [63].

Кожна з баз даних враховує особливості соціального та економічного розвитку тієї країни, де проводиться опитування, має свою специфіку в частині основних тематичних блоків запитань, формулювання питань, соціально-демографічні та соціально-економічні розрізи. Часто ці особливості мікроданих не просто ускладнювали, а взагалі унеможливлювали порівняння між схожими країнами. Особливої гостро цей недолік відчувався при необхідності дослідити вплив масштабних кризових явищ (як фінансова криза чи війна на близькому сході, чи цунамі через землетрус в Індійському океані і т.п.) та комплексно оцінювати ситуацію з бідністю на світовому рівні. Тож, в останні десятиліття економісти, соціологи, політики та ін. зацікавлені фахівці більшість розвинених держав активно працюють над уніфікацією власних баз даних (згідно рекомендацій таких міжнародних організацій як ООН, Євростат, МОП).

Основна ідея уніфікації мікроданих – спільна «рамка» дослідження, а не спільна / єдина «база». Одразу зауважимо, що не існує в світі єдиної інформаційної бази мікроданих по різних країнах світу, але завдяки

62 Bell W., Basel W., Cruse C., Dalzell L., Maples J., O'Hara B., Powers D. Use of ACS Data to Produce SAIPE Model-Based Estimates of Poverty for Counties/ Report. - U.S. Census Bureau, Washington DC, December 2007. – 117 p. ResearchGate. URL:

https://www.researchgate.net/publication/255625341_Use_of_ACS_data_to_produce_SAIPE_model-based_estimates_of_poverty_for_counties

63 European Community household panel. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/european-community-household-panel>

уніфікації національних баз з'явилась можливість здійснювати не просто міжнародні порівняння бідності за масштабом, профілями чи іншими показниками, а досліджувати взаємозалежність світових економік, а також вплив світових криз на бідність та нерівність (як то світова фінансова криза 2008 р чи світові пандемії 2021-2022 рр.) на глобальному рівні. Так, існують статистичні системи, зокрема Європейська статистична система (European Statistical System або ESS), яка співпрацює із «Національними статистичними інститутами» [64] та іншими національними органами кожної країни ЄС [65], а також із країнами-членами Європейської асоціації вільної торгівлі (European Free Trade Association (EFTA)) над забезпеченням співставних статистичних даних на рівні ЄС [66]. Наприклад, вже сьогодні уніфіковані дані використовуються в рамках дослідження Цілей сталого розвитку [67], індексу людського розвитку, якості життя, гендерної рівності тощо.

Але не завжди дані статистичних обстежень є надійним джерелом інформації в рамках оцінювання ситуації з бідністю і нерівністю. Певні викривлення, що притаманні мікроданим, можуть призвести до нестабільності оцінок у динаміці та обмежити можливість ефективного моніторингу бідності. Тому аби мінімізувати ці ефекти та підвищити надійність оцінок бідності в міжнародній практиці традиційно використовують інформацію з різних надійних джерел (в рамках підходів із непрямого оцінювання бідності). Найчастіше для цього використовують переписи населення (дані лягають в основу прогнозування і моделювання), дані адміністративної статистики (наприклад, державних органів у сфері охорони здоров'я, освіти, транспорту, житла та ін.), а також норми і стандарти, закріплені в законодавчих та інших нормативно-правових актах (це можуть бути закони про зміни в рівнях пенсійного забезпечення, соціальних виплатах, заробітній платі, встановлення соціальних мінімумів чи стандартів, вартості енергоносіїв, відповідно і тарифів на житлово-комунальні послуги і т.п.). Іншими словами, мікродані «коригуються» на будь-яку офіційну інформацію, яку можна використати

64 List of National statistical institutes (NSI) and other national authorities. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/13019146/13574152/20230925_List_other_national_statistical_authorities_DK.pdf/b55dc638-671d-75ee-13a7-203d53ceeb2a?t=1695632162308

65 List of National statistical institutes (NSI) and other national authorities. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/13019146/13574152/20230925_List_other_national_statistical_authorities_DK.pdf/b55dc638-671d-75ee-13a7-203d53ceeb2a?t=1695632162308

66 What is the European Statistical System? European Statistical System (ESS). Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/european-statistical-system/overview>

67 Де в рамках дослідження нерівності та бідності використовуються показники «Частка коштів, що доходять до 30% найбіднішого населення у результаті виконання програм державної соціальної допомоги» та «Частка бідного населення (за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму), охопленого програмами соціальної підтримки».

для оцінок рівня доходів, витрат та умов проживання населення, а також для встановлення меж і проявів бідності [68].

В США згідно прийнятої Бюро перепису методології оцінювання нерівності та бідності SAIPE окрім даних вибіркового Поточного обстеження населення (Current Population Survey – CPS) використовують адміністративні джерела, а саме дані перепису населення і дані адміністративних реєстрів: «Продуктовий талон» (Food Stamp), додаткові програми безпеки доходів (Supplemental Security Income programs) та реєстр повернення федеральних податків (Federal Tax Returns) [69].

Бразильський інститут географії і статистики (Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística – національний орган статистики Бразилії) проводить щоквартальний моніторинг соціально-економічного розвитку країни, що має назву Continuous PNAD (або Continuous National Household Sample Survey – Безперервне національне вибіркве обстеження домогосподарств). В рамках цього дослідження збираються дані щодо умов проживання, рівня освіти, загальної характеристики респондентів, ринку праці (основної, додаткової, неофіційної, дитячої та підліткової), доходів (в т.ч. від ОПГ, волонтерської праці, безоплатної домашньої роботи, індивідуальної та сімейної допомоги), доступності інформаційних та комунікаційних технологій і т.п. Збір інформації по інших додаткових темах проводиться з аналогічною або іншою періодичністю – щомісячно (наприклад, оцінка коливачь і тенденцій на ринку праці (Monthly Employment Survey (PME), або моніторинг ситуації в сфері послуг (Monthly Survey of Services (PMS) і т.д.), раз на рік (економічні та фінансові дані щодо сектору послуг (Annual Survey of Services PAS)) або ще рідше як дослідження становища людей з обмеженими можливостями та соціальна нерівність; національне дослідження шкільної охорони здоров'я (2009-2019 рр.); споживчих витрат (Consumer Expenditure Survey (POF), яке проводилося в 2002-2003 рр., 2008-2009 рр. та 2017-2018 рр., та в 2021 р. [70]), і дозволяють оцінити немонетарні прояви бідності та нерівності. Всі показники по додатковим темам можна співставляти з основним обстеженнями.

Крім того, Бразильський інститут географії і статистики при оцінці соціально-економічного становища в країні та масштабів бідності використовує дані перепису (який проводиться раз на 10 років, дані останнього будуть оприлюднені в 2023 р.), зведення соціальних показників (Summary of Social Indicators (SIS)) та національний і міжнародний огляд виробництва соціальних показників (National and International Overview of the Production of Social Indicators) [71].

Особливо актуальності поєднання даних мікрорівня та інформації з різних надійних джерел набуває в рамках оперативного оцінювання

68 Методологічні підходи до підвищення надійності оцінок бідності для регіонів України / М.Ю. Огай // Демографія та соціальна економіка — 2006. — № 1. — С. 112-123. — Бібліогр.: 4 назв. — укр. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11664/09-Ogai.pdf?sequence=1>

69 Bell W., Basel W., Cruse C., Dalzell L., Maples J., O'Hara B., Powers D. Use of ACS Data to Produce SAIPE Model-Based Estimates of Poverty for Counties/ Report. - U.S. Census Bureau, Washington DC, December 2007. – 117 p. ResearchGate. URL:

https://www.researchgate.net/publication/255625341_Use_of_ACS_data_to_produce_SAIPE_model-based_estimates_of_poverty_for_counties

70 Concepts and methods - Evolution of Non-Monetary Indicators of Poverty and Quality of Life in Brazil based on the Consumer Expenditure Survey. Consumer Expenditure Survey (POF). Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. URL: <https://www.ibge.gov.br/en/statistics/social/population/25610-pof-2017-2018-pof-en.html?=&t=conceitos-e-metodos>

71 Income, expenditure and consumption. Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. URL: <https://www.ibge.gov.br/en/statistics/social/income-expenditure-and-consumption.html>

бідності та нерівності під час раптових криз. Зазвичай фахівці на основі останніх доступних мікроданих моделюють ситуацію з бідністю/нерівністю під час кризи, враховуючи при цьому різні прогнозні оцінки макропоказників (ВВП, індекс інфляції, споживчі ціни, середньомісячну заробітну плату, пенсію, рівень безробіття, кількість зайнятих та ін.). Проте отриманні оцінки будуть тільки приблизними, і фахівці мають врахувати багато факторів, щоб вони були максимально наближені до фактичних. Відповідно перевірити наскільки застосована методологія моделювання є вдалою та ефективною можна буде тільки тоді, коли будуть зібрані та оброблені фактичні дані щодо доходів та умов життя населення в період певної кризової ситуації. Наприклад, щоб мати фактичні оцінки впливу першої хвилі пандемії 2020р. на бідність та нерівність необхідно було дочекатися планового збору даних про доходи та умови життя населення в цей період, їх обробки та підготовки файлів мікроданих, тобто залежно від частоти проведення опитувань в конкретній країні результати оцінок можна було отримати щонайшвидше в 2021 р., а може і пізніше. Отже, очевидним недоліком використання мікроданих як джерела інформації в рамках оцінювання впливів раптових криз на ситуацію з бідністю є повільність забезпечення користувачів різних рівнів необхідними даними.

В таких випадках деякі країни (зокрема, країнах ЄС) практикують позаплановий збір даних (не раз на 5 років, а якомога швидше, в найближчі 3-6 місяців, залежно від можливостей та необхідності) – коли до стандартних статистичних обстежень на тимчасовій основі вводиться блок питань, що стосуються конкретної кризи (наприклад, внаслідок політичних, економічних змін тощо) та її впливу на основні сфери життєдіяльності людини (ринок праці, доходи, споживання, доступність послуг медицини та освіти та ін.). Це дозволяє отримати чіткі оцінки на основі фактично отриманих даних, визначити конкретні наслідки, уникнути нашарування інших впливів.

База даних EU-SILC на 90% складають річні змінні, решта – дані модулів, що проводяться кожні три або шість років, або модулів, що реалізуються по необхідності, наприклад, на вимогу політичної ситуації [72].

За базу мікроданих Обстеження бюджетів домогосподарств (Household budget survey), де основна увага зосереджена на дослідженні витрат на товари і послуги, Евростат збирає інформацію кожні п'ять років, починаючи з 1988 р. Так,

72 EU statistics on income and living conditions. Information on data details relevant for research project proposals. Microdata Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/european-union-statistics-on-income-and-living-conditions>

останні два раунди збору даних відбулися у 2015 та 2020 р., відповідно наступний збір має відбутися в 2025 р. [73].

В 2021 р. Євростат порекомендував ввести в опитування міні модуль щодо впливу Covid-19 на доходи населення, освіту дітей, умови праці та стан здоров'я [74].

Також Бразильський інститут географії і статистики в рамках вивчення масштабів та інтенсивності впливу пандемії COVID-19 та соціальної ізоляції на економіку країни запровадив збір даних для Імпульсного опитування підприємств промисловості, будівництва, торгівлі та послуг (Enterprise Pulse Survey – Impact of Covid-19 on Enterprises (PPEmp)). Збір даних відбувався кожні 15 днів, починаючи з 15 червня 2020 року, за допомогою комп'ютерного телефонного інтерв'ю (CATI) по всій території країни. Основні питання стосувалися поведінки попиту на продукти та послуги; доступ до ресурсів та сировини; здатність компаній здійснювати регулярні платежі; чисельності зайнятого населення; основні заходи реагування підприємства і наявність державної підтримки. Це імпульсне опитування буде проводитися до тих пір, доки отримана інформація вважатиметься актуальною [75].

Проте, навіть «адаптувавши» опитування під якусь кризову ситуацію, все одно мікродані будуть збиратися та оброблятися з певним часовим лагом, тобто отримані результати щодо масштабів та рівня бідності не будуть такими вже й оперативними і можуть мати доволі значні затримки. Звісно на їх основі можна буде порівняти кризову ситуацію із будь-яким докризовим періодом, визначити вплив на бідність / нерівність, але цей підхід все рівно обмежує можливості аналізу впливу раптових подій, включаючи поширення COVID-19. І хоча, завдяки сучасним досягненням статистичної методології та інформаційним технологіям, терміни обробки інформації (з урахуванням неухильно зростаючих обсягів) суттєво скорочуються [76], проте оцінки, що надходять з часовим лагом навіть у 3-6 місяців, можуть втратити свою актуальність. Саме тому науковці постійно шукають інші джерела даних, які б дозволяли якомога швидше зрозуміти фактичне становище населення в кризових ситуаціях.

Традиційним підходом до збору оперативної інформації щодо оцінки ситуації з бідністю та нерівністю під час криз є різноманітні конкретно-соціологічні опитування (індивідуальні, фокус-групи, експертні та ін.) [77].

73 Household budget surveyю Description of the data collection. Microdata. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/household-budget-survey>

74 Methodological guidelines and description of eu-silc target variables. 2021 operation (Version 8). P. 557-583. European Commission, Eurostat, Directorate F: Social Statistics. Unit F-4: Quality of life. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/203647/203704/DOC65.pdf/434b2180-33b3-0d8c-ed1e-2da912d6a685?t=1655461990699>

75 Enterprise Pulse Survey: Impact of Covid-19 on Enterprises. Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. URL: <https://www.ibge.gov.br/en/statistics/social/health/28327-enterprise-pulse-survey-impact-of-covid-19-on-enterprises.html?=&t=o-que-e>

76 Саріогло В.Г. Мікродані у соціально-економічних дослідженнях : монографія / В. Г. Саріогло; Нац. Академія наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. – Умань : Видавець «Сочінський М.М.», 2021. – 296 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/microdata.pdf>

77 Schneider Sebastian H., Eger Jens, Bruder Martin, Faust Jörg, Wieler Lothar H Does the COVID-19 pandemic threaten global solidarity? Evidence from Germany. World Development 140 (2021) 105356. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X20304848>

Втім, останнім часом фахівці все частіше застосовують цифрові технології та онлайн сервіси – онлайн-інструменти збору та аналізу даних POVANA, International Futures, Google Trends, платіжні системи, дані онлайн реєстрів, мобільних операторів, супутникових зображень та геопросторового аналізу тощо (згадувалося вище). Це так званий метод «*nowcasting*», який передбачає оцінку або прогнозування поточного стану бідності в режимі реального або майже реального часу. Окремі країни світу застосували цей підхід при оцінюванні впливу COVID-19 на доходи та умови життя свого населення (докладніше йшлося вище).

Китайські вчені в рамках оцінювання впливу COVID-19 на бідність (зокрема в частині трансформації споживання) використали сучасні цифрові технології та базу високочастотних даних про платіжні послуги одного з найбільших їх постачальників у Китаї (China UnionPay Merchant Services Corporation) [78]. Дослідження впливу пандемії на споживання населення тривало 12 тижнів і охопило 214 китайських міст. Основним джерелом інформації стали щоденні споживчі транзакції, що були здійснені за допомогою банківських карток і мобільних QR-кодів, пов'язаних з електронними гаманцями Alipay / Wechat Pay, а також POS автоматів UnionPay та QR сканерів.

Американські науковці з Університету Південної Флориди (University of South Florida) на основі даних, отриманих з Google Trends (онлайн інструмент, що аналізує популярність пошукових запитів в Google для певного регіону) почали досліджувати вплив пандемії на різні аспекти життя населення (зокрема, споживання продуктів харчування та предметів першої необхідності, проблеми працевлаштування) з січня 2020 р. [79].

Google Trends також було використано дослідниками з Туреччини, які аналізували вплив COVID-19 на образ життя, соціально-економічне становище населення, продовольчу безпеку та поведінку, рівень безробіття та ін. [80].

*Дослідники з Уругваю в рамках оцінювання впливу С-19 на бідність в їх країні в другому триместрі 2020 р, коли криза відчувалась найгостріше, застосували дані офіційної статистики щодо кількості безробітних, розмір грошової допомоги бідним, рівень ВВП, мікродані (Uruguayan Household Survey (Encuesta Continua de Hogares, ECH in Spanish)), а також інформацію з веб-застосунку O*NET і O*NET Online, що містить змінні, що описують роботу та характеристики працівників, в т.ч. вимоги до їх навичок [81].*

Австралійські аналітики використовуючи для аналізу впливу COVID-19 та запобіжних заходів державної політики на розподіл доходів населення також використовував підхід збору даних «в режимі реального часу». Так, в дослідженні було використано щотижневі дані Австралійської податкової служби (the Australian Taxation

78 The Impact of the COVID-19 Pandemic on Consumption: Learning from High Frequency Transaction Data. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3588385_code378036.pdf?abstractid=3568574&mirid=1&type=2

79 Signals on COVID-19 Impact from Google Trends. Tampa Bay E-Insights Report (2020). USF Muma College of Business. URL: <https://www.usf.edu/business/documents/state-of-the-region/e-insights-2021/e-insights-report-2021.pdf>

80 Donar G.B., Aydan S. Association of COVID-19 with lifestyle behaviours and socio-economic variables in Turkey: An analysis of Google Trends (2021). Wiley Online Library. URL: https://onlinelibrary-wiley-com.translate.goog/doi/10.1002/hpm.3342?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru#hpm3342-bib-0017

81 O*NET 28.1 Database. O*NET Resource Center. URL: <https://www.onetcenter.org/database.html>

Office або АТО) про робочі місця та заробітну плату, зібрані завдяки програмному забезпеченню для обчислення заробітної плати чи бухгалтерського обліку з підтримкою Single Touch Payroll (STP). Ці дані відображають зміни у посадах із заробітною платою, загальну суму виплаченої заробітної плати, а також розмір середньої тижневої заробітної плати на одне робоче місце [82].

Дослідження впливу С-19 на бідність в країнах Східної Африки, зокрема Кенії, Уганді, Руанді, Ліберії, Малаві та Того також базувалося на використанні сучасних технологій. Так, некомерційна організація GiveDirectly [83], щоб поширити запроваджену нею благодійну програму безумовних грошових переказів (Unconditional cash transfer або UCT) на певні сільські райони, де уряду було важко визначити найбідніших бенефіціарів, застосувала алгоритм машинного навчання. За допомогою супутникових знімків алгоритм аналізує: 1) матеріал даху, розміри сільськогосподарських ділянок та наявність асфальтованих або ґрунтових доріг на основі чого визначає найбідніші села; 2) аналізуючи дані їхніх мобільних телефонів, такі як тривалість та частота телефонних дзвінків, кількість вхідних та вихідних дзвінків та кількість використаних мобільних даних знаходить найбідніших людей у селі [84].

Спеціалісти Світового Банку в липні 2020 р. провели дослідження впливу С-19 на глобальну бідність з використанням інструментів International Futures, який об'єднує довгострокові моделі 12 основних систем (сільське господарство, демографія, економіка, освіта, енергетика, навколишнє середовище, державні фінанси, управління, охорона здоров'я, інфраструктура, міжнародна політика та технології) по 186 країнах світу. Підмоделі включають більш ніж 600 змінних цілей сталого розвитку та містить більше 3500 рядів історичних даних з різних джерел, що спрощують перехресний аналіз показників за цілями та завданнями [85,86].

Отже, застосування інформації з онлайн джерел в період пандемії, коли дослідження традиційними методами було суттєво ускладнено ще й через запровадженні карантинні обмеження, став цінним та ефективним механізмом збору інформації в рамках оцінювання впливу раптової кризи, спричиненої поширенням Covid-19, на різні аспекти життя населення. І хоча отримана інформація дозволяє здійснювати лише непряме оцінювання впливу ковіду на бідність і нерівність, перевага цього джерел в режимі «реального часу» полягає саме у швидкості отримання та обробки даних, і можливості відслідкувати зміни в економіці, якості життя також в режимі «реального часу».

82 Li J., Vidyattama Y., La Hai Anh, Miranti R., Sologon Denisa M. Estimating the Impact of Covid-19 and Policy Responses on Australian Income Distribution Using Incomplete Data. (2022). Springer Link. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-021-02826-0#Sec4>

83 Lukyamuzi M. The power of getting a mobile phone. (2023). GiveDirectly. URL: <https://www.givedirectly.org/mobile-phones/>

84 Banerjee A., Faye M., Krueger A., Niehaus P., Suri T. Effects of a Universal Basic Income during the pandemic. (2020). URL: https://econweb.ucsd.edu/~pniehaus/papers/ubi_covid.pdf

85 International Futures. Understanding how policy interventions affect development targets. UNDP. SDG INTEGRATION. URL: <https://sdgintegration.undp.org/IFs>

86 Lakner C., Mahler D. G., Prydz E.B., Negre M. How Much Does Reducing Inequality Matter for Global Poverty? Global Poverty Monitoring Technical Note. (2020). Development Data Group, Development Research Group, Poverty and Equity Global Practice Group. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/765601591733806023/pdf/How-Much-Does-Reducing-Inequality-Matter-for-Global-Poverty.pdf>

Іншою позитивною рисою використання даних, отриманих за допомогою цифрових технологій, може бути їх відкритість та безбар'єрність доступу до них (наприклад, як до Google Trends чи єдиних реєстрів) [87]. nowcasting методи мають особливо багатообіцяюче застосування в країнах, що розвиваються, оскільки вони потенційно можуть генерувати достовірні дані про бідність за значно нижчою ціною, ніж звичайні опитування домогосподарств. Для підвищення надійності досліджень, доцільно використовувати комбіновані показники, які поєднують різні джерела даних, такі як адміністративні дані, опитування та економічні показники, для створення індексу бідності в реальному або майже реальному часі.

3.2. Інформаційне забезпечення оцінювання нерівності та бідності в Україні

В Україні відповідно до «Методики комплексної оцінки бідності» [88] 1999 р. основним інформаційним джерелом (включно до 2021 р.) для моніторингу та оцінки ситуації з бідністю, було щоквартальне вибіркве спостереження щодо добробуту населення – «Обстеження умов життя домогосподарств України» (далі – ОУЖД) [89]. Обсяг ефективної вибірки близько 8 – 10 тис. домогосподарств і дозволив виконувати багатомірні оцінки бідності в розрізі соціально-демографічних груп, основних типів домогосподарств, типів поселення (з виокремленням сіл, великих, малих міст та м. Києва), регіонів та всього населення. Також обстеження давало змогу отримати інформацію щодо розшарування домогосподарств (населення) за рівнем добробуту.

Поступово база даних ОУЖД була розширена додатковими модулями щодо містили суб'єктивні оцінки, зокрема: «Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів» з 2002 р., «Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги» з 2002 р. та «Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг» з 2007 р.. Інформація з цих модулів ОУЖД суттєво розширила можливості щодо оцінювання впливів різних ситуацій на бідність та нерівність. А дані, запровадженого в 2009 р. «Стандартного модульного опитування населення щодо ефективності програм соціальної

87 Donar G.B., Aydan S. Association of COVID-19 with lifestyle behaviours and socio-economic variables in Turkey: An analysis of Google Trends (2021). Wiley Online Library. URL: https://onlinelibrary-wiley-com.translate.goog/doi/10.1002/hpm.3342?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru#hpm3342-bib-0017

88 Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності, Міжвідомчий Наказ №827/403/507/113/232 (2017) (Україна). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text>

89 Обстеження умов життя домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/pro_stat/Prosto/Dohodu/ojy.pdf

допомоги», дозволили аналізувати впливи на бідність програм соціальної підтримки населення [90].

В Україні здійснюється багатовимірна оцінка бідності, а «Методика комплексної оцінки бідності» [91] чітко визначає які джерела інформації використовуються для оцінки соціального відчуження і монетарної бідності.

Так, для комплексної оцінки бідності та проявів соціального відчуження застосовуються: 1) дані Держстату – щомісячні, щоквартальні, щорічні та ті, підготовка яких проводиться один раз на два роки; 2) дані Мінсоцполітики – щоквартальні та щорічні; 3) щорічні розрахунки НАН України за даними Держстату (на підставі даних вибіркового обстеження умов життя домогосподарств).

Також в Україні здійснюється оцінка впливу заходів соціальної підтримки на ситуацію з бідністю. Згідно «Методики проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення» [92] основними інформаційними та аналітичними джерелами для проведення моніторингу є: 1) статистичні дані, які узагальнюються за рік, у тому числі дані ОУЖД та дані опитування населення щодо ефективності програм соціальної підтримки населення; 2) адміністративні дані, які узагальнюються за рік; 3) інформаційно-аналітичні матеріали та нормативно-правові акти, які стосуються програм соціальної підтримки населення.

Україна з 2017 р. також працює над трансформацією мікроданих ОУЖД в частині уніфікації показників, за якими проводиться оцінка впливу кризових ситуацій на бідність та нерівність, із даними ESS [93].

В 2003 р. Євростат на основі «Панелі домогосподарств Європейської співдружності» – The European community household panel (ECHP) розробив нове статистичне обстеження щодо доходів, соціальної інтеграції та умов життя населення у країнах Європейського Союзу – «EU statistics on income and living conditions (EU-SILC)». Якщо на момент створення цього опитування ним користувалося 7 країн (Австрія, Бельгія, Данія, Греція, Ірландія, Люксембург та Норвегія), то в 2005 р. EU-SILC стали використовувати ще 25 країн-членів ЄС, в 2006 р. додалася Болгарія, в 2007 р. – Туреччина та Швейцарія [94].

Окрім EU-SILC до Європейської статистичної системи (ESS) входять ще біля десяти баз мікроданих, зокрема: обстеження бюджетів домогосподарств (Household

90 Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О.В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — К., 2015. — 244 с. https://www.idss.org.ua/monografii/2015_Makarova.pdf

91 Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності. Наказ Міністерства соціальної політики України, міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України. №827/403/507/113/232 від 18.05.2017 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#top>

92 Про затвердження Методики проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення. Наказ Міністерства соціальної політики України, міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України. №114/242/392/85/85 від 12.03.2013 р. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0508-13#Text>

93 Методологічні положення щодо формування вибірових сукупностей для проведення органами державної статистики України вибірових обстежень населення (домогосподарств). С. 5. Державна служба статистики України. URL: http://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2018/32/mp_vond.zip

94 Glossary:EU statistics on income and living conditions (EU-SILC). Eurostat Statistics Explained. URL: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC))

budget surveys або HBSs), дослідження структури доходів (The structure of earnings survey або SES), дослідження робочої сили ЄС (The EU labour force survey або EU-LFS), Європейське інтерв'ю про стан здоров'я (The European health interview survey або EHIS) та ін. [95].

Також ESS містить геопросторову інформаційну базу по окремих країнах-членах ЄС та країнах-претендентах – The Geographic Information System of the COmmission (GISCO) [96]. Дані GISCO можуть бути використані при дослідженні добробуту та умов життя населення європейських країн, зокрема інформація щодо чисельності населення, рівня урбанізації, розвитку інфраструктури може бути застосована в рамках непрямой оцінки бідності.

Українські фахівці аби підвищити надійність оцінок показників бідності також застосовують інформацію з різних джерел. Найперше - дані переписів населення, на основі яких щорічно перераховуються дані щодо чисельності, складу, статево-вікової структури, освіти населення та ін..

Найчастіше, використовують інформацію з інших баз мікроданих, зокрема тематичних модулів самооцінок (йшлося вище) та щоквартального вибіркового «Обстеження населення з питань економічної активності» (далі – ОЕАН), яке містить дані щодо рівня зайнятості, економічної активності, безробіття, видів економічної діяльності населення по регіонах.

Важливим джерелом інформації є дані державної статистичної звітності, а саме статистика праці та заробітної плати, статистика цін, статистика торгівлі, статистика послуг та соціальних програм, що містять показники щодо заробітної плати, заборгованості з її виплати, обсягів платних послуг, наданих населенню підприємствами усіх форм власності міста, обсягів купівлі у торговій мережі продовольчих і непродовольчих товарів, обсягів купівлі на ринках окремих груп продовольчих товарів, розподілу квартир за кількістю кімнат, благоустрій, обладнання житла та ін..

Також в рамках оцінювання впливів ситуації на бідність часто використовують адміністративні дані, насамперед, це знеособлені дані податкового реєстру, реєстру МВС (щодо наявності у населення транспортних засобів та ін.), реєстру Пенсійного фонду України, реєстру отримувачів усіх видів державної соціальної допомоги та ін.

Нарешті, важливим джерелом інформації, без якого неможливо реально оцінювати рівень життя населення, є норми, встановлені у

95 Structure of earnings survey. Microdata. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/structure-of-earnings-survey>

96 GISCO - the Geographic Information System of the COmmission – localise, analyse, visualise. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/gisco/overview>

законодавчих та нормативно-правових актах, які регулюють сферу доходів та витрат населення, соціальні трансфери та ін.

Крім того, з метою підвищення якості оцінок бідності використовуються експертні оцінки (наприклад, МВФ щодо прогнозу ВВП, інфляції та ін.), спеціальні тематичні періодичні обстеження населення з питань бідності, що проводяться науковими установами, соціологічними фірмами та ін. як на постійній основі, так і в кризові періоди [97].

Україна має багаторічний досвід досліджень нерівності та бідності домогосподарств, зокрема в оцінюванні впливів криз. Фахівці максимально застосовують інформацію з різних офіційних джерел, соціологічних опитувань чи експертних оцінок [98]. Так, з метою оперативного оцінювання впливу пандемії та запроваджених заходів соціальної ізоляції на соціально-економічне становище населення України (в т.ч. щодо ситуації з бідністю) в 2020-2021 рр. фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАНУ застосували метод моделювання. Основним інформаційним джерелом були мікродані статистичного опитування «Обстежень умов життя домогосподарств України за 2019 рік». Аби досягти більшої точності прогнозу на різних етапах моделювання використовувалися показники з різних офіційних джерел. Так, моделювання розміру та розподілу сукупних витрат за прогнозний 2020 рік враховувало інформацію з відповідних нормативно-правових актів: 1) Бюджету України (на відповідний рік) та Урядового порталу [99] щодо розмірів мінімальних стандартів та гарантій, а також зміни середньої заробітної плати та пенсії, за якими було обраховано темпи зростання сукупних витрат 2020 року по відношенню до 2019 року; 2) дані Міністерства соціальної політики України [100] та інших профільних організацій [101] щодо розміру середньорічного фактичного прожиткового мінімуму на 2020 рік, дані Міністерства фінансів України

97 Ставлення громадян України до питань пов'язаних з пандемією коронавірусу COVID-19 (2021). Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-pytan-roviazanykh-z-pandemiieiu-koronavirusu-covid19>

98 Черенько, Л., Полякова, С., Шишкін, В., Когатько, Ю., Васильєв, О., Заяць, В., Клименко, Ю., & Реут, А. (2020). Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки для України. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАНУ. URL: https://idss.org.ua/arhiv/poverty_forecast.pdf

99 Денис Шмигаль: У бюджеті на 2022 рік закладена мінімальна зарплата лікаря на рівні 20 тисяч гривень. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. (2021). Департамент комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-u-byudzheti-na-2022-rik-zakladena-minimalna-zarplata-likarya-na-rivni-20-tisyach-griven?fbclid=IwAR308Q3qIQHPCXnaEZYw1n3MtFJ2tTPJGyF9RlrE_2JvfHxHjxDJA1I-EKw

100 Державні соціальні стандарти 2017-2023 роки. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html>

101 За даними інтернет ресурсу «На пенсії» коефіцієнт індексації пенсій в 2022 році становитиме 12-13%. – Кого торкнеться березнева індексація пенсій та скільки додадуть? – Електронне джерело [Інтернет ресурс]: <https://napensii.ua/uk/news-uk/145919-kogo-torknetsya-berезneva-indeksacziya-pensij-ta-skilky-dodadut/>

[102] щодо прогнозованого індексу інфляції на 2020 рік – для обрахунку фактичний прожиткового мінімуму на прогнозний рік; 3) також використовуються дані з прогнозів міжнародних організацій як Міжнародний валютний Фонд, Світовий Банк щодо індекс зростання ВВП та інфляції [103].

3.3. Можливість застосування новітніх джерел інформації для оцінювання впливу COVID-19 на бідність в Україні

Інформаційна база, що використовується українськими фахівцями для оцінювання умов життя та бідності під впливом раптових криз, може бути розширена за рахунок новітніх підходів до збору та використання інформації, що були застосовані міжнародними фахівцями під час двох хвиль всесвітньої пандемії.

Насамперед, варто розглянути рекомендації Євростату та підхід який також був застосований Бразильським інститутом географії та статистики стосовно можливості вводити до основного статистичного спостереження тимчасові тематичні модулі, які б стосувалися конкретної кризи (як то вплив COVID-19, чи вплив АТО/повномасштабної війни та ін.). Найбільшою перевагою цього підходу є співставність даних та можливість досліджувати різні аспекти умов життя, в т.ч. немонетарні аспекти бідності та нерівності.

Як вже зазначалося вище, традиційні вимірювання рівня бідності часто спираються на дані, які можуть мати значні затримки, такі як офіційні дані перепису населення, які можуть збиратися лише раз на кілька років. Однак у швидкозмінному економічному та соціальному середовищі політикам і дослідникам потрібна більш актуальна інформація про бідність, щоб приймати обґрунтовані рішення та втручатися. Детальна інформація про домогосподарство рідко доступна оперативної, враховуючи, що більшість обстежень домогосподарств збираються щорічно (або рідше) через значні витрати. Таким чином, може існувати незначна різниця між поточною чисельністю населення і тією, яка відображена в зібраних даних. Така невідповідність обмежує можливості аналізу раптових подій, включаючи поширення COVID-19.

102 Середньорічний розмір мінімальної заробітної плати в 2021 році було встановлено на рівні 6042 грн., а в 2022 році заплановано у державному бюджеті України 6550 грн. – Електронне джерело [Інтернет ресурс]: Державні соціальні стандарти та гарантії. <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>

103 МВФ знизив на 0,3% прогноз зростання економіки України в 2021 році. УкрІнформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3356821-mvf-zniziv-na-03-prognoz-zrostanna-ekonomiki-ukraini-v-2021-roci.html>

Щоб подолати цей розрив, все більша кількість досліджень вдається до адаптації підходу *nowcasting* («передбачення сьогодення в режимі реального часу») для представлення статистики щодо сучасного стану, недавнього минулого та найближчого майбутнього шляхом оновлення останніх зібраних даних за допомогою сучасної зовнішньої статистики або засобів контролю. Хоча ідея виникла в метеорології, економісти адаптували методику для оцінки своєчасних економічних показників, а зовсім недавно методи нинішнього кастингу були застосовані для створення поточних оцінок бідності та нерівності доходів. Ця функція стала більш актуальною в контексті пандемії COVID-19, оскільки дозволила дослідникам побудувати вибірку домогосподарств майже в режимі реального часу для аналізу доходу [104]. Зокрема, даний підхід використали науковці досліджуючи ситуацію в Ірландії, Італії, Великобританії, Люксембурзі [105, 106, 107, 108, 109].

Тому з боку України на особливу увагу заслуговує підхід із використанням цифрових технологій [110], оскільки країна є одним із лідерів із цифровізації усіх сфер життя [111], вже сьогодні має Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів (НРЕІР) [112], активно працює над створенням «цифрової держави» і забезпеченням вільного доступу до інформаційних ресурсів держави («Трембіта») [113].

Основними методами збору інформації в рамках підходу оцінки впливів в режимі реального часу (*nowcasting*), зокрема в період пандемії С-19 стали:

104 Li J., Vidyattama Y., La Hai Anh, Miranti R., Sologon Denisa M. Estimating the Impact of Covid-19 and Policy Responses on Australian Income Distribution Using Incomplete Data. (2022). Springer Link. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-021-02826-0#Sec4>

105 Brewer M., Tasseva I. Did the UK Policy Response to COVID-19 Protect Household Incomes? (2020). ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/publication/346120762_Did_the_UK_Policy_Response_to_COVID-19_Protect_Household_Incomes

106 O'Donoghue C., Sologon D.M., Kyzyma I. McHale J. Modelling the Distributional Impact of the COVID-19 Crisis. (2020). National Library of Medicine. National Center for Biotechnology Information. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7323411/>

107 O'Donoghue C., Sologon D.M., Kyzyma I. McHale J. A Microsimulation Analysis of the Distributional Impact over the Three Waves of the COVID-19 Crisis in Ireland. URL: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/2103/2103.08398.pdf>

108 Figari, Francesco & V. Fiorio, Carlo, 2020. "Welfare resilience in the immediate aftermath of the COVID-19 outbreak in Italy," EUROMOD Working Papers EM6/20, EUROMOD at the Institute for Social and Economic Research. URL: <https://ideas.repec.org/p/ese/emodwp/em6-20.html>

109 Patryk Bronka, Diego Collado and Matteo Richiardi. The Covid-19 Crisis Response Helps the Poor: The Distributional and Budgetary Consequences of the UK lock-down. (2020). Institute for New Economic Thinking at the Oxford Martin School. URL: <https://www.inet.ox.ac.uk/files/Bronka-et-al-COVID-Crisis-Response-Consequences-UK.pdf>

110 Bobrov O. CAN GOOGLE'S SEARCH ENGINE BE USED TO FORECAST UNEMPLOYMENT IN UKRAINE? (2010). Kyiv School of Economics. URL: http://www.kse.org.ua/uploads/Thesis_Bobrov.pdf

111 Діджиталізація українських громад: лідери цифрової трансформації обговорили можливості та перспективи. (2023). Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/en/news/16255>

112 Загальна структура НРЕІР. Національний ресурс електронних інформаційних ресурсів. Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://e-resources.gov.ua/#/Nreir>

113 Трембітаю система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів. Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://trembita.gov.ua/>

- аналіз даних мобільних телефонів або детальний звіт про дзвінки (call detail record або CDR). Стрімке розширення використання мобільних телефонів у країнах, що розвиваються, призвело до появи багатого та значною мірою невикористаного джерела інформації про характеристики особи, громади, регіону. Програми для смартфонів і дані про використання мобільних телефонів можуть дати цінну інформацію про економічну діяльність і моделі мобільності, які можна співставити з рівнем бідності. Зокрема, аналізуючи мобільні грошові операції можна отримати інформацію про економічну діяльність і моделі мобільності, економічний добробут і тенденції бідності.

Так, CDR є швидким і відносно недорогим методом і може бути виконаний невеликою групою дослідників досить оперативно. Записи подробиць дзвінків (CDR), отримані з мобільних телефонів, надають дуже детальні дані в реальному часі, які можна використовувати для оцінки соціально-економічної поведінки, включаючи споживання, мобільність і соціальні моделі. Оператори мобільних операторів записують і зберігають дані про використання телефонів своїх клієнтів, головним чином для виставлення рахунків. На додаток до запису споживання стільникових даних оператори мобільних операторів збирають інформацію про кожен дзвінок і текстове повідомлення. Збережені дані зазвичай не відображають вміст дзвінка чи повідомлення. Замість цього вони записують непрямі деталі, такі як час і тривалість дзвінка, розмір повідомлення, особи залучених сторін і їх мережева інформація. У телекомунікаційній галузі ці дані називають CDR. На додаток до CDR, оператори мобільних операторів часто зберігають певні особисті дані про своїх клієнтів, включаючи їх імена та домашню адресу, а в деяких випадках їх стать, вік або інші характеристики. Для клієнтів передоплати, які дуже поширені в країнах з низьким і середнім рівнем доходу, мобільні оператори зазвичай ведуть облік поповнень кредиту або «поповнення».

Гватемала є яскравим прикладом обмежень традиційного збору даних. Останній перепис населення та житла в країні проводився у 2002 році, а масштабне опитування домогосподарств (Encuesta Nacional de Condiciones de Vida або ENCOVI) – у 2014 році [114]. ENCOVI охопило близько 11 500 домогосподарств, тривало близько двох років і коштувало близько 2 мільйонів доларів США. На відміну від цього, аналіз CDR, коштував приблизно 100 000 доларів США, і більшість витрат пішли на розробку

114 La Encuesta Nacional de Condiciones de Vida es una referencia informativa y estadística de primer orden al servicio de la incidencia pública. (2021). Encuesta Nacional de Condiciones de Vida Universidad Católica Andrés Bello Caracas, Venezuela. URL: <https://www.proyectoencovi.com/>

комп'ютерного алгоритму, що спирався на дані мобільних телефонів для прогнозування рівня бідності.

Метою дослідження у Гватемалі було створення моделі на основі даних CDR, яка могла б точно передбачити поширеність крайньої бідності. Дослідження було зосереджено на п'яти муніципалітетах, які становили близько 20% населення Гватемали. У дослідженні використовувався підхід машинного навчання, який є дуже загальним, ітераційним методом для виявлення зв'язку між вхідними та вихідними даними, якими в даному випадку є записи мобільних телефонів і рівень бідності відповідно.

Для керованих моделей машинного навчання потрібен «навчальний набір даних», який містить контрольні дані. У випадку Гватемали наземні дані агрегуються із використанням даних обстеження домогосподарств, у якому під час опитування не збираються номери мобільних телефонів, а характеристики індивідуального рівня витягуються з CDR, а потім об'єднуються для формування статистичних агрегатів на вибраному географічному рівні (наприклад, середнє, медіанне, максимальне або квантилі за регіонами). Ці агрегати використовуються для побудови прогнозової моделі на рівні території, розрахованої для кожної області (наприклад, кількість бідних). У дослідженні використовувалися зведені та захифровані дані CDR.

Оцінка рівня бідності за функціями CDR є прикладом «контрольованої» проблеми машинного навчання або проблеми, у якій вхідні дані використовуються для прогнозування. В ідеалі період збору CDR повинен збігатися з періодом, коли проводилося опитування [115].

- аналіз даних Google trends – даний підхід базується на аналізі структури з фокусом на ключових словах, які найчастіше шукають окремі особи, і є одним з найефективніших інструментів аналізу тенденцій для визначення поведінки в пошуковому запиті в Інтернеті. Це інструмент відкритого доступу, який використовується для відстеження обсягів запитів у вибраній географічній області за певний період і дозволяє дослідникам вивчати тенденції та структури пошукових запитів Google [116].

Цифрова трансформація є однією з цілей ЄС під час та після пандемії COVID-19 поряд із зеленою економікою. Очікування зайнятості в секторах, що стосуються цифрових компетенцій, збільшується. Так, під час епідемії прискорилося оцифрування економіки, а також просування та продажі товарів через онлайн-мережі. За даними Microsoft, кількість людей, які використовують програмне забезпечення компанії для

115 Hernandez M., Hong L., Frias-Martinez V., Whitby A., Frias-Martinez E. Estimating Poverty Using Cell Phone Data Evidence from Guatemala. (2017). Macroeconomics and Fiscal Management Global Practice Group. World Bank Group. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/122541487082260120/pdf/WPS7969.pdf>

116 Jun S.-P., Yoo H. S., Choi S. Ten years of research change using Google Trends: From the perspective of big data utilizations and applications. (2017). International Institute of Forecasters. ScienceDirect. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162517315536>

отримання онлайн-послуг, зросла на 40% лише за тиждень [117], тож дані служби Google Trends також стали цінним джерелом інформації для вивчення інтересів і поведінки людей в Інтернеті під час пандемії, зокрема щодо продовольчої безпеки та харчової поведінки населення США та окремих країн Центральної та Південної Африки, Китаю, Азії, Близького Сходу [118], рівня безробіття в США [119] та Індонезії [120] та інших країнах.

В нових державах-членах ЄС (зокрема, Чехії, Швеції, Литві, Румунії) під час пандемії COVID-19 предметом широкого дослідження був зв'язок між рівнем безробіття і пошуковими запитами в Google, пов'язаними з цією проблемою. Вони об'єднували офіційну статистику з даними Інтернету. Показник очікувань зайнятості (EEI) внаслідок COVID-19 аналізувався, використовуючи як пояснювальні змінні індекс Google Trends, пов'язаний з COVID-19, та деякі контрольні змінні: рівень безробіття (%), згідно з визначенням МОП та гармонізований індекс споживчих цін [121, 122].

Google Trends надає індекс часових рядів для відображення обсягу запитів користувачів, які ввели в пошук Google певне ключове слово. Користувачі знаходяться в певній країні або регіоні. Щомісячний індекс запиту базується на співвідношенні між загальним обсягом запитів для цього ключового слова в певному пробілі та загальною кількістю запитів у цій зоні та в цьому місяці. Нормалізація до 100 здійснюється до максимальної частки запитів у цьому місяці та нормалізація до 0, щоб відобразити мінімальну частку запиту в цьому місяці. У даному кейсі щомісячний індекс Google Trends (GTI) як показник аналізу настроїв обчислюється як середнє геометричне щоденних індексів. Статистичний характер показника (індексу) рекомендує використовувати замість середнього арифметичного середнє геометричне. GTI приймає нульове значення для запитів з низьким обсягом пошуку. Однак служба Google Trends пропонує лише сукупне зображення для поведінки мікроданих. Це обумовлено рівнем проникнення Інтернету в цих країнах та обсягом пошуків.

- геопросторовий аналіз, дані супутникових зображень та географічні інформаційні системи (ГІС) – даний підхід дозволяє візуалізувати просторовий розподіл бідності та відстежувати

117 Coronavirus reveals need to bridge the digital divide. (2020). United Nations Conference on Trade and Development. URL: <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2322>.

118 Mayasari, N.R.; Ho, D.K.N.; Lundy, D.J.; Skalny, A.V.; Tinkov, A.A.; Teng, I.-C.; Wu, M.-C.; Faradina, A.; Mohammed, A.Z.M.; Park, J.M.; et al. Impacts of the COVID-19 Pandemic on Food Security and Diet-Related Lifestyle Behaviors: An Analytical Study of Google Trends-Based Query Volumes. *Nutrients* 2020, 12, 3103. MDPI. URL: <https://www.mdpi.com/2072-6643/12/10/3103>

119 D'Amuri F., Marcucci J. The predictive power of Google searches in forecasting US unemployment. (2017). International Institute of Forecasters. ScienceDirect. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0169207017300389>

120 Muhammad Fajar., Octavia Rizky Prasetyo. Forecasting Unemployment Rate in the Time of COVID-19 Pandemic Using Google Trends Data (Case of Indonesia). (2020). ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/publication/346525612_Forecasting_Unemployment_Rate_in_the_Time_of_COVID-19_Pandemic_Using_Google_Trends_Data_Case_of_Indonesia

121 Simionescu M., Raišienė A.G. A bridge between sentiment indicators: What does Google Trends tell us about COVID-19 pandemic and employment expectations in the EU new member states? (2021). National Library of Medicine. National Center for Biotechnology Information. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8432887/>

122 Labour market situation, October 2020. Overview. Statistics Lithuania. State data Agency. URL: <https://osp.stat.gov.lt/en/informaciniai-pranesimai?articleId=8178607>

зміни з часом. Наприклад, для моніторингу змін у житлових умовах, розвитку інфраструктури та сільськогосподарської діяльності, які можуть бути пов'язані з динамікою бідності. Кілька ініціатив вивчали використання супутникових зображень і даних дистанційного зондування для моніторингу змін у житлових умовах та інфраструктурі в бідних районах.

Багато досліджень бідності, засновані на географічних даних, аналізують доступність і поверхневе охоплення для вивчення розподілу регіональної бідності. Дані геоінформаційних систем про фізичні властивості, такі як кількість опадів, температура та рослинність, фіксують інформацію, пов'язану з продуктивністю сільського господарства, тоді як дорожні карти та відстань до доріг та міст відображає доступ до ринків та інформації. Географічні дані в основному включають зображення нічного світла (яскравість може безпосередньо відображати рівень економічного розвитку.), земного покриву та дані дорожньої мережі (доступність доріг та міст пов'язана з бідністю, оскільки громади у віддалених місцях від доріг та розвинених регіонів часто мають поганий доступ до інфраструктури та послуг, таких як освіта, медичні установи, транспорт) в деяких суміжних спеціальних районах нетрів у Китаї [123]. Однак обмеженням даного методу оцінки бідності є те, що кожен тип даних здатний надати інформацію лише про певний аспект бідності, а не представити комплексну оцінку бідності.

Таким чином, наявні джерела інформації можуть бути визначальними при виборі оптимального набору показників та моделі оцінювання (прямого, непрямого) впливу кризових ситуацій на бідність та нерівність. Основним джерелом інформації при оцінюванні впливу на бідність залишаються статистичні дослідження щодо добробуту та умов проживання домогосподарств. Кожна база мікроданих формується з урахуванням економічних, соціальних, демографічних та інших особливостей тієї країни, де проводиться опитування, проте все більшість країн робить їх уніфікованими, що дозволяє проводити не тільки міжнародні порівняння на основі співставних даних, а й відслідковувати впливи світових криз, включаючи COVID-19, за прямими показниками, обчисленими за єдиним методом. Також, аби чітко визначити вплив конкретної кризової ситуації на бідність та нерівність поширеною практикою є тимчасове додавання до основного соціологічного опитування тематичних модулів.

123 Xu, Yongming, Yaping Mo, and Shanyou Zhu. 2021. "Poverty Mapping in the Dian-Gui-Qian Contiguous Extremely Poor Area of Southwest China Based on Multi-Source Geospatial Data" *Sustainability* 13, no. 16: URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/16/8717>

Отже, аналіз міжнародних підходів до досліджень бідності та нерівності, в т.ч. під впливом криз, дозволяє виокремити певні закономірності зі збору та використання джерел інформації:

- для отримання прямих оперативних оцінок бідності зазвичай використовують прогнозний підхід на основі мікроданих;
- для підвищення надійності оцінок бідності на основі мікроданих використовують інформацію з різних джерел, в т.ч. онлайн ресурсів або дані «в режимі реального часу». Особливої актуальності ця тенденція набула під час двох хвиль всесвітньої пандемії та запроваджених карантинів;
- частіше проводяться оперативні оцінки впливу криз на монетарну бідність, ніж на бідність за депривацією чи нерівність;
- непрямі оцінки бідності та нерівності під впливом шоків ситуацій зазвичай проводять на основі інформації з різних джерел; це може бути як одне джерело (соціологічне опитування, онлайн дані та ін.), так і їх поєднання;
- донедавна основним джерелом збору оперативних даних під час кризових ситуацій були соціологічні опитування, але діджиталізація багатьох сфер життя відкрила можливості отримувати дані «в режимі реального часу», що значно пришвидшує процес оцінювання змін у ситуації з бідністю;
- нетрадиційні джерела даних – так звані великі дані – виявилися корисними для надання операційно цінної інформації, які можуть бути використані самостійно чи в компіляції із мікроданими, зазвичай в рамках непрямих оцінок впливу на нерівність та немонетарну бідність.

При очевидній перевазі інформації мікрорівня залишаються ризики, що отримані оцінки можуть бути неточними, тому аби підвищити їх надійність традиційно використовують різні джерела – переписи, дані статистичної звітності, адміністративні дані, закони та інші нормативно-правові акти, результати соціологічних опитувань, експертні оцінки. Але більшість джерел, які країни використовують для поточного моніторингу, не дає можливості здійснювати оцінку впливів раптових подій (якою виявилася всесвітня пандемія), тобто в «режимі реального часу». До того ж у швидкозмінному економічному та соціальному середовищі політикам і дослідникам потрібна більш актуальна інформація про бідність, щоб приймати обґрунтовані рішення та втручатися. Тому науковці дедалі частіше збирають дані за допомогою сучасних цифрових технологій та

ресурсів. Перевага електронних джерел інформації полягає у швидкості надходження та обробки даних (Google Trends, електронні платіжні системи, онлайн сервіси з надання послуг, дані мобільних операторів, супутникові знімки та геопросторовий аналіз та ін.), а також у вільному доступі до баз даних з будь-якої точки світу (O*NET и O*NET Online), завдяки тому, що дані знеособлені.

Україна має всі шанси розширити інформаційну базу за рахунок застосування новітніх технологій збору та обробки інформації в рамках оцінювання впливів раптових подій на нерівність та бідність населення. Особливо актуальним стає застосування інформації з різних джерел не тільки під час соціальної ізоляції, а й під час війни, коли з об'єктивних причин припинилось основне щоквартальне обстеження умов життя домогосподарств. Проте нагальність оцінювання соціально-економічної ситуації в країні залишається і навіть зростає з кожним днем. Тим більше, в періоди фінансових обмежень держави та спрямування видатків державного бюджету на більш важливі ніж статистичні дослідження статті витрат.

РОЗДІЛ 4. ОЦІНЮВАННЯ ВПЛИВУ РАПТОВИХ КРИЗ НА НЕРІВНІСТЬ ТА БІДНІСТЬ З УРАХУВАННЯМ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ

4.1. Практики оцінювання впливу локальних криз (зокрема епідемій) на доходи та умови життя населення

Враховуючи, що світ виявився не готовим до кризи, викликаній пандемією COVID -19, то в рамках визначення її впливу на добробут та умови життя населення, дуже цінним є досвід країн, що мають практику оцінки бідності та нерівності в нестандартних ситуаціях, які також мають раптовий характер. Природні катастрофи можуть знищити фізичні активи, засоби до існування певних осіб та створити економічні бар'єри для певних груп. Зазвичай стихійні лиха, екологічні чи техногенні катастрофи, епідемії характеризуються раптовістю і обумовлюють щонайменше соціально-економічні кризи в тих регіонах, де вони сталися. Найбільший досвід досліджень взаємозв'язку між екологічними кризами і бідністю мають Пакистан, В'єтнам, Бангладеш, Індія, Китай, Таїланд та ін. країни Південно-Східної Азії.

Катастрофи та стихійні явища завжди є загрозою добробуту для значної чисельності населення, але їх наслідки мають непропорційно сильний вплив *саме на категорію бідних*. Це пояснюється тим, що:

по-перше, бідні здебільшого проживають на маргінальних територіях, що найбільше піддаються впливу посух, повеней, землетрусів, цунамі та інших стихійних лих, або в районах, де через ці природні катаклізми виникають перешкоди в доступі до товарів та послуг;

по-друге, високі ризики вразливості бідних перед наслідками природних катаклізмів обумовлені, як правило тим, що бідні зазвичай втрачають більшу частину свого майна та статків;

по-третє, бідні мають нижчий рівень соціально-економічної стійкості, тобто мають меншу здатність справлятися з наслідками стихійних лих та самотійно відновлюватися після них.

Результати дослідження, проведеного у Шрі-Ланці виявили, що стихійні лиха зменшують нерівність доходів серед домогосподарств Шрі-Ланки. На перший погляд, ці висновки можуть бути дещо несподіваними, оскільки можна було б очікувати, що стихійні лиха посилять нерівність доходів. Однак на рівні прожиткового мінімуму люди мало що можуть втратити через стихійне лихо. Втрати через стихійні лиха для більш заможних груп будуть непропорційно більшими, тобто стихійні лиха не впливають на нерівність витрат домогосподарств. Реагуючи на стихійні лиха домогосподарства або поводяться так, ніби вони мають постійний дохід, або домогосподарства пропорційно скорочують свої витрати, незалежно від рівня доходу.

Стихійні лиха зменшують нерівність несезонних сільськогосподарських і несільськогосподарських доходів, але збільшують сезонну нерівність доходів у сільському господарстві. Доходи багатших домогосподарств в основному надходять з несільськогосподарських джерел, таких як виробнича та підприємницька діяльність, а також несезонна сільськогосподарська діяльність. Бідніші домогосподарства мають вищу частку доходів від сільського господарства. Після стихійного лиха важливо, щоб постраждалі агенти мали доступ до своєчасних і достатніх фінансів для забезпечення плавного та швидкого відновлення [124].

Отже, бідність є основним чинником вразливості людей до стихійних лих. Об'єктивне розуміння вразливості бідних людей в нестандартних, шоківих ситуаціях (які до того ж виникають раптово), вимагає встановлення дещо інших механізмів швидкого реагування та надання соціальної підтримки (зокрема, адаптивних форматів соціального захисту, спрямованих на швидке відновлення постраждалих). Але перш за все постає необхідність оперативного оцінювання наслідків стихійних лих для добробуту та умов життя бідних. Тож в даному контексті постає питання доцільності використання традиційних підходів, методів, джерел інформації, показників, індикаторів та щодо оцінки впливів стихійних лих та катастроф, та питання оперативності та надійності цих оцінок.

В рамках пошуку відповіді на ці та інші питання було проаналізовано низку міжнародних практик, найбільш цікаві дослідження наведено нижче.

Бангладеш. *Оцінювання впливу екологічної ситуації в регіоні (зменшення популяції риби) та запроваджених у зв'язку з цим заходів (сезонних заборон на вилов риби) на рівень доходів населення (основним джерелом прибутків - продаж риби від рибальства. Дослідження мало на меті визначити взаємозв'язок між надмірною експлуатацією природних ресурсів, що призвели до екологічної катастрофи на локальному рівні, та соціальною стійкістю населення, насамперед здатністю протистояти ризикам бідності.*

Для збору даних використовували набір якісних інструментів, включаючи напівструктуровані індивідуальні інтерв'ю (60 осіб) та фокус-групи (2 групи по 10 осіб), що дало розуміння деталей та особливостей умов життя в регіоні. Серед основних тем

124 S. Keerthiratne, R. S.J. Tol (2018) Impact of natural disasters on income inequality in Sri Lanka. ScienceDirect. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X18300032>

для обговорення була оцінка респондентами соціально-економічних наслідків від зменшеного улову. Крім того, дослідники використали контент аналіз, зокрема дані звітів Міністерства рибальства, місцевих ЗМІ та інтернет ресурсів.

Індуктивний аналіз контенту дозволив проаналізувати вплив екологічної ситуації в регіоні на соціально-економічне становище на рибалок у громадах, зокрема стосовно продовольчої безпеки, зайнятості, бідності, міграції, соціальної напруженості, залежності від боргів.

Крім того, в рамках дослідження аналізувалась екологічна стійкість регіону, зокрема здатність екосистеми надавати необхідну кількість місцевих товарів (в даному випадку риби). Наприклад, ця інформація також може бути використана для непрямой оцінки монетарної бідності (неможливість продати певну кількість вилову, щоб отримати якийсь мінімальний дохід) чи оцінки позбавлень або депривації (недоступність достатньої кількості їжі) [125].

Очевидно, що досвід Бангладеш з оцінювання впливу екологічних локальних криз на бідність може слугувати орієнтиром для інших країн, що зіштовхнуться із подібними ситуаціями.

До нестандартних ситуації, що суттєво підвищують ризик бідності населення і потребують серйозного дослідження, відносяться *епідемії*. Хоча різниця між епідемією та пандемією в масштабності явищ очевидна, проте з огляду на ідентичні причини їх походження, практика окремих країн щодо аналізу наслідків епідемій (через холеру, вірус Зіка, Еболу, свинячий грип, пташиний грип та ін.) для добробуту населення та умов життя, заслуговує на детальне вивчення. Так само як і у випадку зі стихійними лихами найбільш *незабезпечені верстви населення та бідні країни мають найвищу вразливість* і більше за інших можуть постраждати від наслідків спалахів різних хвороб. Часто від епідемій потерпають країни Західної Африки, Південно-Східної Азії та Південної Америки.

На жаль, оцінити соціальну вразливість та бідність населення до наслідків епідемій часто є надскладним завданням, оскільки існує дефіцит систематичної та офіційної інформації про соціально-економічні умови проживання в більшості країн, що страждають від епідемій. До того ж не слід забувати про наявність значної кількості інших взаємодіючих стресорів (як громадянська війна в Ліберії, та значна кількість мігрантів у Гвінеї, Кот-д'Івуарі, Сьєрра-Леоне, Гані та Нігерії [126]). Відповідно, підходи до аналізу інформації базуються на доступних даних, що зазвичай дають розуміння загальної ситуації на момент їх збору, і не завжди можуть бути застосовані для проведення порівнянь через об'єктивні причини

125 Mozumder M.H. M., Md Abdul Wahab, Petra Schneider (2018) Enhancing Social Resilience of the Coastal Fishing Communities: A Case Study of Hilsa Fishery in Bangladesh URL: https://www.researchgate.net/publication/327989707_Enhancing_Social_Resilience_of_the_Coastal_Fishing_Communities_A_Case_Study_of_Hilsa_Tenualosa_Ilisha_H_Fishery_in_Bangladesh

126 Amos Z. B. Flomo, E. Papyrakis N. Wagner (2023) Evaluating the economic effects of the Ebola virus disease in Liberia: A synthetic control approach URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/jid.3736>

(показник більше не відстежується, саме дослідження вже не проводиться тощо). А отримані оцінки не завжди є надійними.

Проте кожен підхід заслуговує на увагу та може бути застосований задля оцінки інших шоків ситуацій, коли виникає нагальна потреба мати хоч якусь інформацію в контексті аналогічних епідемій та спалахів вірусних захворювань.

Ліберія. Оцінюючи у 2014 р. наслідки епідемії, викликаної вірусом Еболи (The Ebola virus disease або EVD), на бідність та умови життя, науковці розробили класифікацію соціальної вразливості на рівні районів та округів, використовуючи єдині доступні на той момент дані Національного перепису населення і житлового фонду Ліберії, що відбувся у 2008 р. [127]. Також в рамках дослідження було використано останні дані Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо епідемії хвороби, викликаної вірусом Еболи, з урахуванням того, що в сільській місцевості, скоріш за все, випадки захворюваності занижені.

Саме використання даних в розрізі округів сприяло підвищенню якості отриманих оцінок щодо просторової мінливості вразливості, проте їх не було достатньо, щоб оцінити соціальний потенціал на рівні домогосподарств.

За допомогою кластерного аналізу вдалося скоротити 18 відібраних змінних до 7 факторів, що давали пояснення 64% дисперсії, а саме: 1) якість води / близькість медичної установи; 2) якість продуктів харчування; 3) кількість їжі; 4) переміщене населення; 5) особи з інвалідністю та залежні групи населення; 6) доступ до землі та безкоштовної медичної допомоги; 7) нестача матеріальних благ. Так, навантаження для більшості змінних були пов'язані тільки з одним фактором, що можна пояснити як недостатність матеріальних благ, так і наявністю статусу переміщеної особи. З рештою це інтерпретували як випадки специфічної та загальної бідності.

Серед інших негативних впливів епідемії на умови життя було встановлено, що погане харчування та недоступність медичних послуг підвищують ризики розповсюдження хвороби, що впливає на втрати продуктивних сил, як наслідок, зниженню врожайності в сільському господарстві, а це призводить до того, що більшість сільських домогосподарств не мають достатнього харчування. Також значна частина населення потерпає через відсутність доступ до їжі чи медичних послуг, поганий стан доріг та відсутність транспорту.

Після будь-якого стихійного лиха чи інших шоків подій реакція урядів, неурядових організацій та міжнародної спільноти, як правило, полягає в наданні швидкої соціальної допомоги домогосподарствам, які постраждали від них. Метою такої допомоги зазвичай є усунення безпосередніх загроз добробуту, що може включати запобігання голоду, поширення соціальних захворювань та повернення працездатних осіб до продуктивної діяльності. Тому при вивченні практик оцінюванні впливу на бідність та нерівність в нестандартних ситуації на особливу увагу заслуговує проведення комплексних оцінок - можливість врахувати при

127 J.A. Stanturf, S.L. Goodrick, M. L. Warren Jr., S. Chamley, C.M. Stegall (2015) Social Vulnerability and Ebola Virus Disease in Rural Liberia URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0137208#sec001>

аналізі окрім безпосередньої дії кризи, ще і дію запобіжних механізмів (соціальних програм), запроваджених в цей період для мінімізації її негативних впливів.

Фізично програми соціального захисту можуть рекапіталізувати активи, генерувати нові можливості для отримання доходу та полегшувати доступ до ринку праці, освіти та охорони здоров'я. Програми соціальної допомоги важливі не лише для надання постраждалим засобів до існування, чи компенсаційних виплат для відновлення втрачених активів, але й для полегшення психічного тягаря після втрат/пошкоджень (в результаті люди стають більш впевненими, менш боязкими та більш рішучими до активних дій під час криз), а значить це сприяє підвищенню соціально-економічної стійкості.

Пакистан. Негативні наслідки повені, спричиненої опадами в сезон мусонів в 2010 році, спричинили серйозні наслідки та втрати для країни, вони відчувалися нерівномірно, і майже повністю лягали на бідні верстви населення (зокрема, на тих, хто знаходиться в нижніх трьох квінтилях витрат на душу населення). Найбільше постраждали ті, хто сильно залежав від сільського господарства, і ті, хто не мав родичів в інших районах і провінціях [128].

Серед основних завдань дослідження було визначення наскільки державна програма соціального захисту (зокрема, «Компенсація шкоди громадянам, або Watan Card», яка є однією з найбільших програм соціального захисту після стихійних лих, коли-небудь реалізованих) може нівелювати негативний вплив стихійних лих на прагнення населення. На думку багатьох науковців, прагнення все частіше визнаються важливим аспектом добробуту населення: ті, у кого високі прагнення, ставлять перед собою амбіційні цілі, а ті, у кого низькі, - ризикують потрапити у пастку бідності.

Основним джерелом даних, на які спиралися дослідники при визначенні наслідків повені, було панельне обстеження 2090 сільських домогосподарств Пакистану (the Pakistan Rural Household Panel Survey або RHPS), проведене у 2 раунди (березень – травень 2012 р. та квітень – травень 2013 р.), а також дані інтерв'ю фокус-груп, зокрема щодо визначення поселень де в 2011 р. діяла програма «Watan Card».

В результаті дослідження було виявлено, що постраждали від повені люди які отримали допомогу за програмою Watan Card не зазнали зниження прагнень, тоді як прагнення аналогічно постраждалих, але тих хто не отримав допомоги були серйозно зниженими. Крім того, доведено, що більші ризики бідності притаманні тим, хто найбільше пов'язаний із сільським господарством (залежить від сільськогосподарської найманої праці, не має сільськогосподарських підприємств), а також ті, хто не має родичів в інших районах і провінціях. При цьому, менш бідні домогосподарства можуть мати доступ до кращих приватних механізмів подолання труднощів (таких як підтримка сім'ї, дохід від грошових переказів або кращі можливості на ринку праці), які притупляють негативний амбіційний удар.

Аналіз міжнародних практик оцінювання впливу стихійних лих на бідність та нерівність дозволяє стверджувати, що якщо криза спричинена раптовою подією (повеннями, посухами, землетрусами, буревіями, зсувами та ін. катаклізмами), то для збору даних використовують зазвичай якісні методи (інтерв'ю індивідуальні та у фокус-групах, експертні оцінки, контент аналіз публікацій у ЗМІ). Але, якщо екологічна катастрофа не є раптовою (підвищення середньої температури знижує врожайність рису, зменшення популяції риби в регіоні тощо), то можуть бути застосовані дані офіційної статистики, адміністративної, мікродані тощо.

Враховуючи, що більшість регіонів, які страждають від раптових стихійних лих та екологічних катастроф, є важко доступними, то дедалі більшу популярність набирає *метод отримання даних супутникових знімків та геопросторовий аналіз*. Цей підхід може надати дані за трьома часовими зрізами - до, під час та після кризи. Наприклад, супутникові знімки можуть допомогти на основі даних про стан доріг оцінити можливість для населення із постраждалих регіонів вільно дістатися до найближчих поселень, де є продукти харчування, речі першої необхідності, медична та соціальна допомога, тощо, або ж на основі даних про освітлення населених пунктів в темний час доби про доступність енергетичних послуг [129].

Вивчення міжнародного досвіду оцінювання впливів на бідність та нерівність нестандартних ситуації (насамперед стихійних лих / катастроф, які мають раптовий характер) довело, що використання традиційних методів збору інформації часто є неможливим саме через їх прямі наслідки – руйнування доріг, мереж електропостачання, зв'язку, тощо. Тому, все частіше аналітики застосовують геопросторові дані, збір яких базується на *різноманітних інноваційних підходах та сучасних технологіях*. Зокрема, в умовах руйнувань, викликаних стихійними катаклізмами, найефективніше виявилось збирати інформацію за допомогою супутникових знімків. Так, очевидні фізичні наслідки катастроф, які можуть бути зафіксовані за допомогою знімків з космосу (райони поширення повеней/посух, віддаленість від епіцентру землетрусів чи цунамі, руйнування інфраструктури та ін.), дають чітке уявлення про соціально-економічні їх наслідки. Неможливість дістатися через зруйновану дорогу до закладів освіти, медицини, магазинів, місця роботи – далеко не повний перелік індикаторів, що свідчатимуть про зниження доходів населення у відрізаних поселеннях, чи про депривації стосовно

129 E.Espagne, Yen Boi HA, K.Houngbedji, Thanh NGO-DUC (2022) Effect of typhoons on economic activities in Vietnam: Evidence using satellite imagery URL: <https://ideas.repec.org/p/avg/wpaper/en14595.html>

достатнього рівня харчування, отримання медичних, освітніх та різних соціальних послуг (немонетарна бідність) [130].

Сьогодні найбільшу практику використання методу «nowcasting» має некомерційна організація з надання грошової підтримки найбіднішим домогосподарствам з усього світу GiveDirectly. З-поміж інших проблем, якими вона опікується, особлива увага зосереджена на пом'якшенні впливу зміни клімату, в першу чергу, в найбідніших країнах світу.

Нагадаємо, метод «nowcasting» базується на використанні даних отриманих за допомогою мобільних мереж, платіжних фінансових систем, супутникових знімків, інтернет мереж та ін. Використання саме цих підходів до збору даних обумовлено з однієї сторони тим, що часто виникають реальні перешкоди потрапити до регіонів / населених пунктів, які постраждали від стихійних катастроф, а з іншої – щоб ефективно розподілити ресурси між постраждалими та якомога більш адресно надати допомогу тим, хто її потребує найбільше. Так, для оцінки наслідків кожної окремо взятої нестандартної ситуації аналітики GiveDirectly використовують різні методи, зокрема:

- землетрус в Марокко (2023р.) – для збору даних про віддаленість від епіцентру землетрусу, на основі яких відбувалося визначення пріоритетності надання допомоги постраждалим, було застосовано супутникові зображення та геопросторовий аналіз [131];

- урагани Харві в Х'юстоні та Марія в Пуерто-Ріко, США (в 2017 р.) – було застосовано цифровий метод збору інформації, а саме цифрової фотографії, що дозволило визначити фактичні збитки (пов'язані з руйнуванням житла, власного автотранспорту та ін. майна, а також тілесними ушкодженнями). Підхід оцінки наслідків стихійних лих (зокрема на автомагістралях під час урагану Харві) ґрунтується на аналізі соціальних мереж, зокрема аналізується кількість твітів, пов'язаних із впливом катастрофи та геолокація цих твітів, аби проаналізувати точну локалізацію та серйозність наслідків урагану на автомагістралях. Також мали дослідити наскільки швидко можуть надходити грошові перекази людям, які постраждали від ураганів, в більш розвинених країнах (хоча також є досвід використання даних грошових мобільних переказів в Уганді та Кенії), для цього було застосовано технологічний стек. [132].

- повені в Колорадо 2013 року зібрані з соціальних мереж, для збору зображень дистанційного зондування під час катастроф або надзвичайних ситуацій. Потім зображення об'єднуються з кількома джерелами даних для оцінки збитків транспортної інфраструктури. Ця здатність є цінною в ситуаціях, коли екологічні небезпеки, такі як урагани або суворі погодні умови, впливають на дуже великі території (оцінка збитків транспортної інфраструктури здійснюється шляхом об'єднання зображень із супутників із даними, зібраними з соціальних мереж (в режимі реального часу)) [133].

130 Survey of study results on impact of large transfers URL: <https://www.givedirectly.org/large-transfer/>

131 Cash Relief for Morocco Earthquake Survivors (2023) URL: <https://www.givedirectly.org/morocco-earthquake/>

132 Why Not Cash? Lessons from US Disaster Projects (2018) <https://www.givedirectly.org/wp-content/uploads/2019/07/Why-Not-Cash-Lessons-from-US-Disaster-Projects-GiveDirectly.pdf>

133 G.Cervone, E.Sava, Q. Huang, E. Schnebele, J. Harrison (2015) Using Twitter for tasking remote-sensing data collection and damage assessment: 2013 Boulder flood case study: International Journal of Remote Sensing: Vol 37, No 1 URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01431161.2015.1117684>

Незважаючи на можливості та перспективи, які надають соціальні мережі в дослідженні впливу стихійних лих на доходи та умови життя населення, аналіз, який ґрунтується виключно на даних із соціальних мереж може призвести до проблем нерівномірної репрезентативності в ситуації стихійного лиха. Дослідження показують, що користувачі соціальних мереж приділяють різний рівень уваги різним областям стихійних лих (зокрема це стосується регіонів з низькою часткою домогосподарств, які користуються соціальними мережами). Також результати досліджень показали, що увага більша в соціальних мережах зосереджена в густонаселених районах [134].

Зазвичай оцінки впливу стихійних лих базуються на традиційних показниках вимірювання монетарної та деприваційної бідності, але останнім часом доволі поширеним є *аналіз соціально-культурних прагнень та поведінкових стратегій*. Оскільки прагнення (тобто сильне бажання, потяг до здійснення, досягнення чого-небудь) можуть стосуватися доходу, багатства, рівня освіти, соціального статусу, здоров'я, безпеки або будь-якої іншої сфери, яку людина вважає важливою для свого добробуту, важливо як вони змінюються в кризових ситуаціях, завдяки чому вдається їх зберегти та підвищити, як прагнення бідних дозволяють їм пережити шоківі періоди, тощо. Ці дослідження використовують ретроспективний підхід на базі мікроданих, що дозволяє провести поглиблений аналіз та отримати співставні результати до, під час та після кризи. Результати насамперед використовують для удосконалення та підвищення ефективності існуючих програм соціальної підтримки, які зважаючи на частоту стихійних лих, притаманну маргінальним регіонам, завжди залишаються актуальними.

Отже, підходи до аналізу впливу катастроф на добробут та умови життя із використанням сучасних технологій дозволяє лише опосередковано визначати вплив катастроф. До того ж отримані оцінки не завжди можуть бути надійними. Проте в епоху діджиталізації усіх сфер життя не варто нехтувати цими джерелами інформації, особливо в нестандартних ситуаціях, коли ці дані можуть бути єдино доступними для оцінювання бідності та нерівності.

134 C. Fan, M.Esparza, J. Dargin, F. Wu, B. Oztekin, A. Mostafavi (2020) Spatial biases in crowdsourced data: Social media content attention concentrates on populous areas in disasters - ScienceDirect URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0198971520302477?via%3Dihub>

4.2. Комплексна оцінка нерівності та бідності як основний підхід до вимірювання впливу нестандартних криз на якість життя населення

Вплив стихійних лих та катастроф на економіку та суспільство активно досліджується вченими. Всі види криз (наприклад, фінансові кризи, війни, епідемії, природні та техногенні катастрофи) призводять до довготривалих наслідків. Стихійні лиха, незалежно від того, відбуваються вони в розвинених країнах або країнах, що розвиваються негативно впливають на валове виробництво і, як наслідок, на економічне зростання [135]. Головною перешкодою на шляху до прогресу у зменшенні масштабів наслідків стихійних лих, є нездатність усунути макроекономічні чинники вразливості.

Бідні регіони мають обмежені можливості для відновлення після катастроф; якщо вони регулярно страждають від катастроф, у них не вистачає часу для подійми, і відновлення між двома вони потрапляють у стан постійної реконструкції (рис.4.1) , при цьому всі ресурси спрямовуються на ремонт замість додавання нової інфраструктури та обладнання; ця перешкода для накопичення капіталу та розвитку інфраструктури призводить до постійного відставання, пов'язаного з катастрофою. Цей тип зворотного зв'язку може бути посилений іншими довгостроковими механізмами, наприклад змінами у сприйнятті ризику, що зменшує інвестиції в постраждалі регіони або скороченням обсягів послуг, через що кваліфіковані працівники залишають регіони. Через ці механізми наслідки катастрофи можуть тривати набагато довше, ніж період відновлення та реконструкції [136].

135 Y.Sawada, Y. Takasaki (2017) Natural Disaster, Poverty, and Development: An Introduction - ScienceDirect URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X1630585X>

136 S. Hallegatte, V. Przyluski (2016) The Economics of Natural Disasters: Concepts and Methods World Bank Policy Research Working Paper URL: https://papers.ssm.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1732386

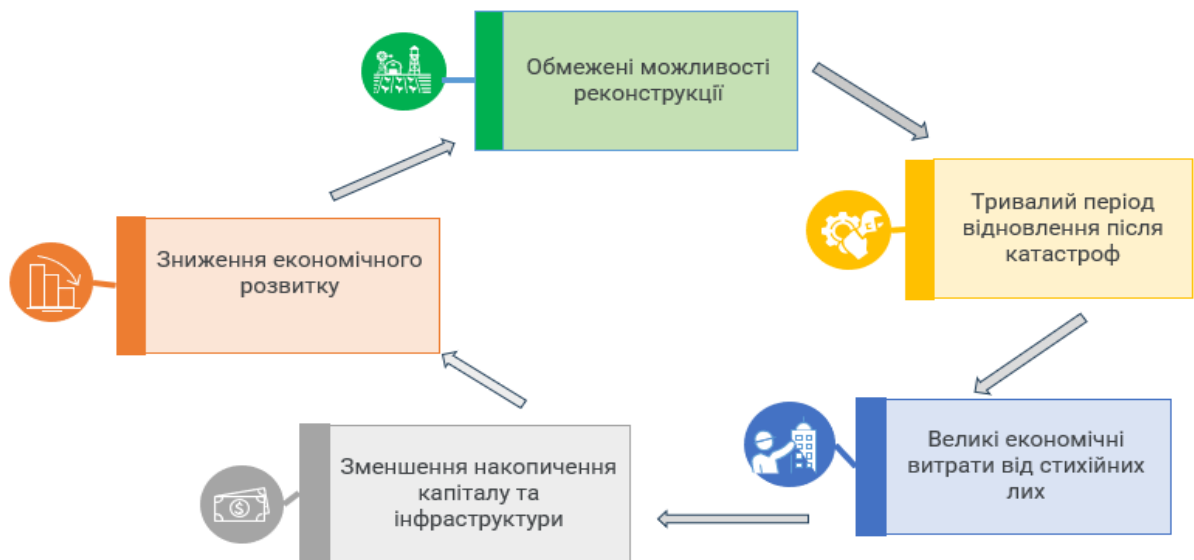

Рис. 4.1. Стихійні лиха як причин пасток бідності на макрорівні
Джерело: [137].

Здебільшого зміни ситуації з бідністю визначаються на основі аналізу ситуації на ринку праці та змін у доходах [138], споживанні та житлових умовах (втрата житла та іншого майна, енергоспоживання), інфраструктури (освітлення вулиць, наявність громадського транспорту, дороги з твердим покриттям та ін.), міграційних процесів [139], доступності медичних та освітніх послуг [140], здатності населення заощаджувати та накопичувати [141] та інших аспектів життя населення, що можуть бути використані для непрямих оцінок. Природні катастрофи також створюють економічні бар'єри в регіоні. Наприклад, після стихійного лиха кількість покинутих будинків швидко зростає, також зростає рівень безробіття, що стає поштовхом до міграції в інші регіони. Міграція, зумовлена стихійними лихами, набуває форми евакуації, яка, як правило, є тимчасовою. Однак у багатьох випадках ця міграція може стати постійною [142].

Вплив на освіту. Є дослідження, за результатами яких особи, які живуть у регіонах, що зазнали несприятливих погодних потрясінь, мали менші інвестиції в

137 S. Hallegatte, V. Przulski (2016) The Economics of Natural Disasters: Concepts and Methods World Bank Policy Research Working Paper URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1732386

138 Hoang, Trung Xuan & Le, Duong Trung & Nguyen, Ha Minh & Vuong, Nguyen Dinh Tuan (2020). Labor market impacts and responses: The economic consequences of a marine environmental disaster, Journal of Development Economics

139 R. Ricciuti, A. Baronchelli (2018). Climate change, rice production, and migration in Vietnamese households, WIDER Working Paper Series 86, World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER).

140 Q. Zhang, Tao Li, X. Tan, J. Yan (2023). Protecting Poor Rural Households from Health Shocks: Poverty Alleviation Practices in Chongqing, China, Land, MDPI

141 V. Stephane (2016). How Do Natural Disasters Affect Saving Behavior?, Working Papers halshs-01409651, HAL URL: <https://shs.hal.science/halshs-01409651/>

142 Dalbyul Lee (2020) The Impact of Natural Disasters on Neighborhood Poverty Rate: A Neighborhood Change Perspective URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0739456X18769144>

освіту та охорону здоров'я [143]. За результатами дослідження В Африці рівень охоплення школою знизився на 20% у регіонах, які постраждали від посухи [144]; домогосподарства, які постраждали від посухи, відклали початок навчання дітей у школі в середньому на 3,7 місяця, і закінчується на 0,4 класу менше [145].

Вплив на споживання та продовольчу безпеку. Через відсутність доступу до ринків ізольовані громади в сільській місцевості більш уразливі до наслідків стихійного лиха в контексті продовольчої безпеки. Зокрема через стрибки цін на продукти харчування, які відбулись внаслідок потрясіння пропозиції через знищені посіви. Це призводить до зміни склад продуктового кошика вразливих груп. Бідні верстви населення не здатні впоратися з втратою доходів через коригування свого споживчого кошика, оскільки вони не можуть відтермінувати споживання певних груп товарів чи скоротити споживання предметів розкоші так, як це можуть заможні домогосподарства [146].

Незворотний вплив на здоров'я. Іноді ефект прямий, наприклад, через ризики перенесення хвороб повенями [147]. Іноді вплив позначається на зниженні споживання після катастрофи, особливо після посухи. В Африці на південь від Сахари бідні домогосподарства реагують на погодні потрясіння зниженням якості харчування своїх дітей [148], що має істотний вплив на дітей молодше 2 років. Наприклад, у цій групі зріст дітей у цих домогосподарствах був постійно нижчим на 2–3 см.

Зменшення інвестиції в людський капітал. Гватемалі шторм Стен збільшив ймовірність використання дитячої праці на 7,3% у департаментах, які постраждали від шторму [149].

Зменшення стимулів до інвестування та вплив на поведінку заощаджень. Наприклад, дрібні власники вирощують малоприбуткові культури з низьким ризиком і обмежують свої інвестиції в добрива [150].

Емпірична закономірність природних небезпек полягає в тому, що найбільш бідні верстви населення несуть найважчий тягар наслідків катастроф у різних детермінантах і наслідках для якості життя. Так як бідні групи населення зазнають більш значного впливу стихійних лих, то вони є більш вразливими до наслідків катастроф (особливо в бідних

143 Sharon Maccini, Dean Yang (2009) Under the Weather: Health, Schooling, and Socioeconomic Consequences of Early-Life Rainfall URL: <https://sites.lsa.umich.edu/deanyang/wp-content/uploads/sites/205/2019/11/maccini-yang-2009-under-the-weather.pdf>

144 Robert Jensen (2000) Agricultural Volatility and Investments in Children URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.90.2.399>

145 H. Alderman, J.Hoddinott, B. Kinsey (2006) Long term consequences of early childhood malnutrition URL: <https://doi.org/10.1093/oep/gpl008>

146 S. Hallegatte, A. Vogt-Schilb, J.Rozenberg, M. Bangalore, Ch. Beaudet (2020) From Poverty to Disaster and Back: a Review of the Literature . Economics of Disasters and Climate Change URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s41885-020-00060-5>

147 Rio Yonson (2018) Floods and Pestilence: Diseases in Philippine Urban Areas URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s41885-017-0021-2>

148 H. Alderman, J.Hoddinott, B. Kinsey (2006) Long term consequences of early childhood malnutrition URL: <https://doi.org/10.1093/oep/gpl008>

149 Bustelo M (2011) Bearing the burden of natural disasters: child labor and schooling in the aftermath of the tropical storm Stan in Guatemala. University of Illinois at Urbana-Champaign

150 S. Cole, X. Giné, J. Tobacman, P. Topalova, R.Townsend, J. Vickery (2013) Barriers to Household Risk Management: Evidence from India URL:<https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/app.5.1.104>

ресурсозалежних громадах та в регіонах з високою ймовірністю природних катаклізмів). Основні аспекти вразливості ґрунтуються на *ризикі для активів для постраждалих осіб*, тобто середньогрошову вартість збитків, завданих активам унаслідок лиха (часто вимірюється як вартість заміни або ремонту) та інших прямих наслідків лиха. Більш того ці категорії населення через обмежені активи можуть опинитися в пастці циклу бідності, з якого вони не можуть вибратися через повторювані небезпеки природних катаклізмів.

Але для детальнішого аналізу впливу стихійних лих на якість життя населення необхідно розширити оцінку до дослідження *рівня соціально-економічної стійкості домогосподарств до наслідків стихійних лих*. Стійкість в контексті стихійних лих визначається як здатність системи адекватно реагувати та відновлюватися під впливом екзогенного шоку або порушення [151]. Соціально-економічна стійкість до небезпек є запорукою швидкого відновлення якості життя. Оскільки відсутність стійкості домогосподарств на фоні природних катастроф, вразливості та незахищеності призводить до зниження якості життя, а наявність стійкості навпаки допомагає швидко відновити втрачені активи (рис.4.2).

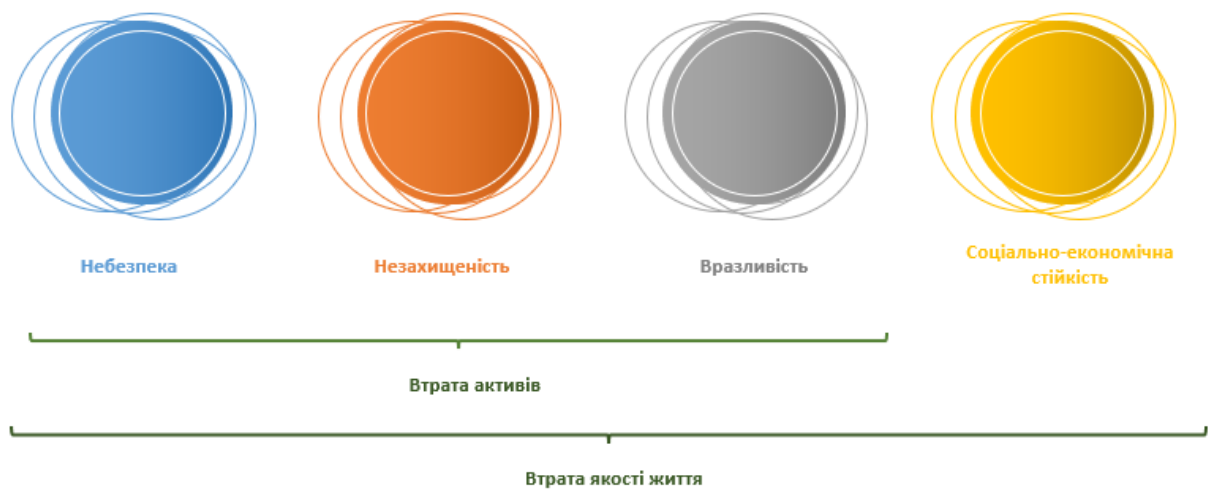

Рис. 4.2. Специфіка впливу природних небезпек на якість життя
Джерело: [152].

*За результатами дослідження впливу повені на бідність та нерівність, що сталася на півночі Бангладеш в 2014 році було виокремлено наступні **детермінанти стійкості населення** (в т.ч. до кліматичних потрясінь): соціальний капітал, людський капітал, доступ до інформації, володіння активами, різноманітність засобів до*

151 M. Arouri, C.Nguyen, A. Ben Youssef (2015) Natural Disasters, Household Welfare, and Resilience: Evidence from Rural Vietnam. ScienceDirect URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X1400415X>

152 S. Hallegatte, A. Vogt-Schilb, J.Rozenberg, M. Bangalore, Ch. Beaudet (2020) From Poverty to Disaster and Back: a Review of the Literature . Economics of Disasters and Climate Change URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s41885-020-00060-5>

існування, мережі безпеки, доступ до ринків та послуг, розширення прав і можливостей жінок, управління та психосоціальні можливості, такі як прагнення та впевненість у адаптації.

Отримані дані дозволили врахувати три виміри стійкості: абсорбційну, адаптивну та трансформаційну, а також широкий спектр специфічних можливостей, що їх підтримують. Також було визначено основні стратегії домогосподарств щодо подолання потрясінь, зокрема це використання заощаджень, позик та допомога родичів і друзів, видобуток більшої кількості природних ресурсів. Серед перерахованих стратегій заощадження можна розглядати як абсорбційну стратегію, а диверсифікацію джерел доходу – як адаптивну [153].

Процеси відновлення постраждалих районів можуть дещо змінювати траєкторії розвитку цього району, адже процеси реконструкції після стихійних лих часто відкривають нові економічні можливості для постраждалої території. Оперативна підтримка постраждалих після стихійного лиха та адаптивні системи соціального захисту ефективно знижують втрати добробуту, роблячи вразливі та вразливі групи населення більш стійкими.

Вплив цунамі в Індійському океані на довгострокове економічне зростання провінції Ачех. Індонезійська провінція Нанггрое-Ачех-Даруссалам (або скорочено «Ачех») найбільш сильно постраждала від землетрусу 2004 року, який спричинив серію руйнівних цунамі, зазнала приблизно 90% збитків. Проте провінція Ачех стала кейсом отримання максимальної допомоги з відбудови. Соціальна підтримка після руйнівного цунамі призвела до збільшення довгострокового економічного виробництва, чого б не сталося за відсутності цунамі. Виділена регіону допомога (7,7 млрд. дол. США) значно перевищила прямі грошові збитки. У середньому при великих катастрофах близько 10 % збитків компенсується допомогою з надання допомоги та реконструкції. У провінції Ачех компенсація становила 150 % [154].

Отже, трьома ключовими факторами вразливості (враховуючи короткострокові та довгострокові наслідки стихійних лих) є *бідність, нерівність доходів, відсутністю/наявністю систем соціального забезпечення* [155]. За результатами досліджень, негативні наслідки стихійних лих залежать від різновиду та локалізації, проте узагальнені тенденції такі:

153 L. C. Smith, T. Frankenberger (2017) Does Resilience Capacity Reduce the Negative Impact of Shocks on Household Food Security? Evidence from the 2014 Floods in Northern Bangladesh URL: https://www.researchgate.net/publication/319117858_Does_Resilience_Capacity_Reduce_the_Negative_Impact_of_Shocks_on_Household_Food_Security_Evidence_from_the_2014_Floods_in_Northern_Bangladesh

154 M.P. Heger, E. Neumayer The impact of the Indian Ocean tsunami on Aceh's long-term economic growth (2019) URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0304387818310976>

155 V. Tselios, E.L. Tompkins (2019) What causes nations to recover from disasters? An inquiry into the role of wealth, income inequality, and social welfare provisioning - ScienceDirect URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S221242091830712X>

- країн, що розвиваються, більш чутливі до стихійних лих, ніж розвинені; менш розвинені країни зазнають сильнішого впливу на особу, ніж більш розвинені країни;
- при цьому розвинені країни зазнають більших економічних втрат;
- країни з більшим рівнем нерівності доходів мають більше постраждалих людей;
- ефективне соціальне забезпечення після катастрофи пом'якшує негативний вплив на конкретні домогосподарства і може суттєво сприяти покращенню добробуту вразливих груп [156].

РОЗДІЛ 5. ОБҐРУНТУВАННЯ МІКРОІМІТАЦІЙНОГО ПІДХОДУ ДЛЯ МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ПАНДЕМІЇ НА НЕРІВНІСТЬ ТА БІДНІСТЬ: ПЕРЕВАГИ ДЛЯ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ОБРАНИХ ФАКТОРІВ

5.1. Сутність та переваги мікроімітаційного підходу для моделювання впливу окремих чинників на соціально-економічні процеси та явища

На сучасному етапі соціально-економічних досліджень широкого застосування набуло використання даних на рівні сім'ї, домогосподарства або окремої людини. Масив отриманої інформації набув назви мікроданих. Цей масив може бути отриманий як за результатами суцільного спостереження (переписи населення), так і вибіркового обстеження з різних питань. Надійність мікроданих визначаються надійністю та коректністю застосування методів вибіркового обстеження населення. Перевагами мікроданих є те, що вони дають картину реального стану населення, отже, дозволяють оцінити вплив будь-яких подій безпосередньо за групами та стратами. Основним інструментом роботи з мікроданими є мікроімітаційне моделювання.

Мікроімітаційне моделювання дозволяє встановити певні закономірності, змоделювати реакцію домогосподарств різних типів на економічну або політичну кризу, наслідки змін соціально-економічної політики, спрогнозувати можливі наслідки з метою впровадження виваженої політики для усунення негативних та підсилення дії позитивних змін. Розробка моделей зазвичай відбувається у декількох варіантах, щоб охопити весь горизонт майбутніх змін, що широко застосовуються при розробці соціально-економічної політики держави. Про це свідчить досвід розвинених країн, де мікроімітаційне моделювання застосовується для дослідження найбільш актуальних соціальних процесів.

Якщо оцінювати історію створення та застосування мікроімітаційного моделювання, то у соціальних науках його вперше було використано у середині минулого сторіччя [157]. Необхідно зазначити, що

157 Spielauer M. A dynamic socio-demographic microsimulation model for Austria. Wien, 2003. 190 p. URL: http://www.spielauer.ca/PhD_MartinSpielauer.pdf (date of access: 05.04.2023).

незважаючи на такий значний строк використання цього інструментарію, до сьогодні немає чіткого визначення терміну «мікроімітаційне моделювання». Зазвичай його використовують, коли розробляють моделі та будують прогнози за мікроданими. Так, на думку Саріогло В.Г., сучасне тлумачення мікроімітаційного моделювання доцільно визначити, як моделювання на рівні одиниць мікрорівня; у соціальних науках такими є, головним чином, особи, сім'ї або домогосподарства [158]. На нашу думку, основна перевага застосування мікроімітаційного моделювання полягає у можливості оцінки впливу макропроцесів безпосередньо на людей, а також можливість спрогнозувати результати цього впливу на короткострокову перспективу.

Статистичні, математичні та економетричні моделі потребують обґрунтування вибраних підходів та формул, чутливі до надійності інформаційної бази та оцінки надійності отриманих результатів. Що стосується суто імітаційних моделей, то вони спираються, в першу чергу, на думку експертів, які мають значний досвід у практичних дослідженнях проблеми, яку необхідно змоделювати. Крім того, вони мають можливість побудови як простих алгоритмів, які легко можуть бути реалізовані шляхом написання відповідного синтаксису, так і дуже складних, які потребують контролю дослідника на кожному етапі моделювання. Ще однією перевагою саме мікроімітаційних моделей є лінійність та відповідно зрозумілість алгоритму, що дає можливість швидкого внесення коректив. Саме завдяки таким властивостям мікроімітаційні моделі є ефективним інструментом аналізу поточної ситуації, моделювання та прогнозування можливого розвитку подій та обґрунтування політики впливу.

Інформаційне забезпечення – це масив мікроданих, що містить необхідні для моделювання показники у розрізі регіонів, типів місцевості та типів домогосподарств тощо. Мікродані повинні мати репрезентативний характер, тобто відтворювати характеристики всіх домогосподарств країни. Це забезпечує можливість ефективного об'єднання даних та використання інформації різного рівня агрегації. Це, в свою чергу, дозволяє застосовувати при моделюванні як дані на рівні домогосподарств, так і на рівні окремих його членів. При цьому немає потреб застосування складних статистичних процедур, побудови ієрархічних систем та окремого моделювання показників різного рівня агрегації.

Отже, масив мікроданих – це репрезентативна модель генеральної сукупності, яка будується за результатами одного або декількох

158 Саріогло В.Г. Мікродані у соціально-економічних дослідженнях : монографія / В. Г. Саріогло; Нац. Академія наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. – Умань : Видавець«Сочінський М.М.», 2021. – С.13

вибіркових обстежень і містить необхідний набір характеристик. Необхідно зауважити, що масив мікроданих може містити також дані з адміністративних джерел та соціологічних опитувань. Слід зазначити, що практика побудови репрезентативних масивів мікроданих з різних джерел необхідна лише у випадках, коли державні вибіркові обстеження не містять всієї необхідної інформації, або для моделювання необхідне об'єднання даних з різних джерел.

Найбільше поширення мають мікроімітаційні моделі, що дозволяють оцінити зміни у певних показниках (доходи, видатки, споживання тощо) домогосподарств, враховуючі раптові, карколомні чи різнонаправлені (хаотичні) зміни на макрорівні. У таких мікроімітаційних моделях домогосподарства або люди використовуються для оцінки змін у їх змодельованих характеристиках. При цьому особи чи домогосподарства використовуються лише як одиниці обліку з необхідними характеристиками для розрахунку доходів, витрат тощо.

Інша група моделей застосовується для прогнозування змін основних характеристик відповідно до варіантів розвитку ситуації на макрорівні. Зазвичай при використанні такого типу моделювання спочатку відбувається перевірка адекватності розроблених правил та алгоритмів шляхом розрахунку показників, які вже відомі. У разі потреби система правил та алгоритм корегується. Після чого відбувається розрахунок прогнозних значень, зазвичай на короткостроковий період. Це пов'язано з тим, що структура домогосподарств змінюється як за демографічними характеристиками, так і за соціально-економічними.

При застосуванні мікроімітаційного моделювання для прогнозування можливе застосування значної кількості подій, які можуть суттєво варіювати, щоб оцінити весь спектр можливих змін, так і мати різний вплив на різні типи домогосподарств.

Основною *перевагою* застосування мікроімітаційного моделювання є:

- можливість використання великої кількості змінних;
- можливість аналізу процесів для будь-якого рівня агрегації даних без втрати інформації;
- висока точність визначення наслідків зміни ситуації на макрорівні як для всієї сукупності домогосподарств, так і окремих його типів.

Головні *недоліки* мікроімітаційного підходу:

- наявність фахівців та експертів високого рівня кваліфікації як при створенні масиву мікроданих, так і на етапі формування системи правил та алгоритму моделювання базових характеристик;
- необхідність створення алгоритму, що дозволяє легко змінювати мікродані та правила впливу зміни ситуації на макрорівні на показники, що моделюються;
- спотворення інформації внаслідок недооцінки або переоцінки впливу зміни економічної ситуації на показники, що моделюються.

Навіть поверхнева оцінка переваг і недоліків дозволяє зробити висновок, що використання мікроімітаційного моделювання, особливо за наявності репрезентативної бази мікроданих, значно надійніше та ефективніше, ніж при використанні класичних статистичних та економетричних методів. Для максимального використання цих переваг потрібен не лише високий рівень кваліфікації, але й врівноважена система правил та алгоритм моделювання.

Доцільність застосування мікроданих для оцінки сучасних соціально-економічних процесів обумовлюється поширеністю як державних вибірових обстежень, що відбуваються на постійній основі, так і великої кількості соціологічних та маркетингових досліджень, які містять великий набір характеристик домогосподарств. Робота з цими масивами вимагає нових підходів, відмінних від класичного інструментарію. Міжнародний досвід та результати виконаних в Україні досліджень свідчать, що методи мікроімітаційного моделювання є найбільш придатними для оцінки впливу загальної економічної ситуації, стрімких змін у суспільному житті (як от пандемія COVID-19 або повномасштабна війна), або для прогнозування різних явищ на короткострокову перспективу. Оскільки мікроімітаційне моделювання дозволяє створювати нові підходи та новий інструментарій щодо дослідження соціально-економічних процесів та явищ, його важливість важко переоцінити. Крім того, застосування мікроімітаційного моделювання може забезпечити можливість суттєвого підвищення якості інформаційного забезпечення політики на основі аналізу значної кількості характеристик на макрорівні. Необхідно зауважити, що для цього необхідно використовувати або існуючі, або створювати нові масиви мікроданих, що є репрезентативними як для країни в цілому, так і за регіонами, типом місцевості та основними типами домогосподарств.

5.2. Алгоритм моделювання впливу COVID-19 на монетарну бідність та нерівність на основі мікроданих обстеження домогосподарств

Необхідно зауважити, що мікроімітаційне моделювання набуло широкого застосування в Україні. Так, за допомогою цього методу було розроблено: прогноз доступності комунальних послуг для населення, параметрів пенсійної системи та попиту і пропозиції робочої сили та її дисбалансу [159], а також прогноз змін у контингентах та вартості основних програм соціальної підтримки та прогнозу рівня бідності населення [160].

У якості надійності мікроімітаційного моделювання при прогнозуванні соціально-економічних змін під дією різних факторів детально розглянемо два останніх приклади.

Основною метою прогнозу чисельності контингентів та вартості програм соціальної допомоги було оцінка запланованих змін у правилах їх надання.

Інформаційною базою були мікродані обстеження умов життя населення за 2014 рік, прогноз народжуваності у 2015-2020 роках та прогноз чисельності дітей вікових груп до трьох років і 3-6 років, а також прогноз базових макропоказників.

Основними змінами у чисельності контингенту та вартості програми за рахунок закладених у прогноз гіпотез були:

Програма при народженні. Зменшення вартості завдяки поступовому вибуттю групи, що одержувала ці виплати за старими правилами на другу та наступну дитину. Внаслідок цього у 2020 році вартість програми допомоги при народженні мала складати близько 70% від вартості 2014 року.

Допомога малозабезпеченим сім'ям. Прогнозування цього виду соціальної підтримки передбачало використання прогнозу макропоказників, який був отриманий шляхом розрахунку середньої з прогнозів національних та міжнародних інституцій (Мінекономіки, Нацбанку, Світового банку та МВФ). З урахуванням того, що зміни правил надання допомоги не передбачалися, її вартість також мала поступово зменшуватися за рахунок зростання реальних доходів населення.

159 Саріогло В.Г. Мікродані у соціально-економічних дослідженнях : монографія / В. Г. Саріогло; Нац. Академія наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. – Умань : Видавець«Сочінський М.М.», 2021. – С.13

160 Черенько Л.М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності: монографія / Л.М. Черенько. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2021. – 423 с.

Допомога самотнім матерям. Основною гіпотезою було введення повноцінного механізму адресності цієї програми та забезпечення рівня виплати на рівні 100% прожиткового мінімуму відповідної вікової групи дитини. Все це призводило до того, що контингент одержувачів цього виду допомоги починав сильно перетинатися з контингентом отримувачів допомоги малозабезпеченим сім'ям. Ті, хто мав право на обидва типи допомоги, міг обирати більш привабливий варіант. За рахунок цього чисельність могла трохи зменшитися. Іншими факторами, що впливали на зменшення чисельності отримувачів цього виду допомоги, були зростання рівня доходів та скорочення народжуваності. Відповідно під дію цих факторів вартість програми у 2020 році мала зменшитися удвічі у цінах 2014 року.

Програма житлових субсидій. Передбачалося, що після значного зростання тарифів на житлово-комунальні послуги, подальше зростання буде мало відчутним. З урахуванням незмінності правил доступу до цієї програми вартість житлових субсидій мала зростати, темпи зростання відповідали темпам зростання тарифів на житлово-комунальні послуги. Якщо б зростання реальних доходів населення відбувалося більш швидкими темпами ніж збільшення тарифів, то вартість програми мала б тенденцію до зниження.

Отже, на кінець прогнозного періоду, вартість всіх основних програм соціальної підтримки повинна була зменшуватися у порівняльних цінах (цінах 2014 року). Цей прогноз змін вартості основних соціальних програм у 2015-2020 рр. продемонстрував дуже високу точність, всі прогнозовані тенденції та вартісні характеристики збігаються, різниця є майже несуттєвою. Так, по програмі житлових субсидій пік вартості програми прогнозувався на 2016 рік, а реально він припав на 2017.

Прогноз рівня бідності. Процедура мікромоделювання показників бідності виглядає наступним чином: розраховуються темпи змін основних складових доходів (заробітної плати, пенсії, соціальних трансфертів та інших доходів) у першому півріччі поточного року по відношенню до першого півріччя попереднього року. Отримані темпи змін застосовуються до відповідних складових річних даних минулого року. У результаті ми отримуємо змодельовані показники загального доходу.

Для оцінки абсолютної бідності розраховується прогноз середньорічного фактичного прожиткового мінімуму. Для цього будують динамічну модель за попередні періоди (щомісячні значення фактичного прожиткового мінімуму за останні два – три роки), а також моделюються сезонні коливання. В отримане рівняння підставляють наявну інформацію за поточний період. Таким чином, отримується значення фактичного прожиткового за місяці, по яких немає реальних даних, потім

розраховують середнє значення за рік. Для отримання змодельованого розміру сукупних витрат на поточний рік від розміру сукупних витрат за попередній рік віднімають розмір загальних доходів за попередній рік та додають змодельований розмір загальних доходів на поточний рік.

На базі змодельованого мікрофайлу проводяться розрахунки межі, рівня та глибини бідності за відносним критерієм та абсолютним критерієм (законодавчо встановленим прожитковим мінімумом та/або фактичним прожитковим мінімумом з використанням показника витрат), а також дефіциту доходів бідного населення, тобто здійснюється прогнозування основних показників бідності на наступний рік у визначених розрізах.

За вищенаведеним алгоритмом мікромоделювання прогноз основних показників бідності розробляється протягом останніх п'яти років. Порівняння з фактичними даними свідчить про незначну похибку прогнозування. І це стосується не тільки рівня бідності в цілому по країні, а і за основними розрізами (місто-село, домогосподарства з дітьми – домогосподарства без дітей).

Найбільш яскравим прикладом надійності та адекватності мікроімітаційного моделювання для прогнозування бідності та нерівності є розроблений ще у 2016 році прогноз бідності з урахуванням двократного збільшення рівня мінімальної заробітної плати у 2017 році.

Інформаційною базою прогнозу стали прийняті у 2016 році нормативно-правові акти [161] щодо підвищення мінімальної заробітної плати та страхових виплат, а також легалізації відносин у сфері зайнятості та оплати праці:

- при визначенні розміру мінімальної заробітної плати скасовано прив'язку до рівня прожиткового мінімуму для працездатних осіб;
- мінімальна заробітна плата з 01.01.2017 року є більшою за розмір прожиткового мінімуму для осіб працездатного віку (відповідно 3200 грн. проти 1662,5 грн. в середньому за рік);
- розмір мінімальної заробітної плати визначається не рідше одного разу на рік одночасно у місячному та погодинному розмірі: починаючи з 1.01.2017 році вона дорівнює 3200 грн. за місяць та 19,34 грн. – за годину;

161 Проект «Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України». 5130 від 15.09.2016 року. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60033 та Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік». № 1801-VIII від 21 грудня 2016 року. <http://www.golos.com.ua/article/281780>

- прожитковий мінімум (в тому числі для основних соціально-демографічних груп населення) впродовж року тричі зростатиме: з 1 січня – 1544 грн, з 1 травня – 1624 грн, з 1 грудня – 1700 грн.;
- при визначенні розмірів посадових окладів для окремих категорій працівників замість мінімальної заробітної плати буде використовуватися прожитковий мінімум для працездатних осіб станом на 1 січня календарного року (наприклад, посадовий оклад прокурора місцевої прокуратури у 2017 р. дорівнюватиме 12 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, або 19200 грн. на місяць);
- мінімальний посадовий оклад (тарифна ставка) не може бути меншим за розмір прожиткового мінімуму, визначеного для працездатних осіб на 1 січня відповідного календарного року: на 1.01.2017 рік – 1600 грн.

Також передбачалося зростання зарплат окремих категорій бюджетників. Наприклад, платня лікарів зросла на 36%, а вчителів – на 49,6%; а зарплата рятувальників становила не менше 5 тис. грн.

Згідно затверджених розмірів прожиткового мінімуму та прогнозів Міністерства соціальної політики щодо розмірів фактичного прожиткового мінімуму, було встановлено вартісне значення порогів абсолютної бідності на 2016-2017 роки. Вартісне значення відносної межі бідності було визначено на основі мікромодельювання показників доходів та витрат в обстеженні умов життя домогосподарств України. Після отримання фактичних даних ми можемо оцінити точність зроблених розрахунків. Так, оцінка фактичного прожиткового мінімуму відрізнялася від офіційних даних не більше ніж на 20 грн., а розмір відносної межі максимально не збігався з прогнозними даними у 2017 році – на 119 грн. (табл. 5.1).

Таблиця 5.1. Вартісне значення різних порогів бідності у 2016-2017 роках, грн. на особу на місяць

Поріг (межа) бідності	2016*	2016**	2017*	2017**
Офіційно затверджений прожитковий мінімум	1388	1388	1604	1604
Фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум	2622	2642	2962	2941
Відносна межа – 75% медіани сукупних еквівалентних витрат	1856	1827	2384	2265

*- дані, що були розраховані та закладалися у прогноз

** - фактичні дані, які отримані після закінчення періоду

Така точність визначення межі бідності дозволила зробити за допомогою мікроімітаційного моделювання адекватний прогноз рівня бідності. Відповідно до здійснених прогнозних розрахунків, у 2017 році очікувалося подальше зменшення рівня бідності, виміряного за офіційним прожитковим мінімумом (до 4,4%) (реальні дані 4,2%), також прогнозувалося зменшення рівня бідності і за фактичним прожитковим мінімумом – до 42,5% (реальна цифра – 47,3%). Прогнозний рівень відносної бідності передбачався на рівні – 23,2%, (реальні дані – 24,4%).

Отже, наведені приклади доводять, що мікромоделювання дозволяє досить точно оцінити майбутні зміни. Для цього необхідно використовувати надійні прогнозні дані найвпливовіших факторів та ретельно підходити до розробки гіпотез можливого розвитку подій. Використання у якості основної інформаційної бази даних обстеження умов життя домогосподарств цілком виправдовує себе при горизонті прогнозування не більше 5 років.

Необхідно зауважити, що вищенаведений алгоритм не може застосовуватися при наявності істотних змін у розмірах та структурі різних джерел доходів (тобто для оцінки змін під впливом неочікуваних або форс-мажорних обставин) тут необхідно суттєво змінити алгоритм, зробити його чутливим до внутрішньорічних суттєвих змін під впливом неочікуваних факторів.

Щоб оцінити вплив коронавірусної пандемії, була застосована модифікована методика прогнозування рівня бідності. По перше, використовувалася база мікроданих попереднього (базового року). По друге, застосовувалися офіційні прогнозні дані зміни основних макроекономічних показників. За їх допомогою і розраховувалися коефіцієнти змін основних складових загальних доходів: заробітної плати, пенсії, інших соціальних трансфертів та інших доходів. Отримані темпи змін застосовуються до відповідних складових річних даних базового року. У результаті ми отримуємо змодельовані показники загального доходу Змінна сукупних витрат розраховується виходячи зі співвідношень з доходами: від розміру сукупних витрат за попередній рік віднімають розмір загальних доходів за попередній рік та додають змодельований розмір загальних доходів на поточний рік.

Для оцінки абсолютної бідності необхідно розрахувати значення фактичного прожиткового мінімуму Оскільки моделювання відбувається у період відсутності повної інформації щодо його значення, останні два-три місяці необхідно змодельувати шляхом розрахунку рівняння тренду за даними попереднього року з урахуванням сезонних коливань, а в це рівняння підставити наявну інформацію за поточний період.

Таким чином, ми отримуємо змодельований файл мікроданих, який дає нам уяву, що буде з доходами, витратами, бідністю та нерівністю населення, якщо не відбудеться ніяких суттєвих змін у прогнозі макропоказників, тобто будуть відсутні форс-мажорні обставини. У нашому випадку необхідно оцінити вплив саме цих форс-мажорних обставин, а саме вплив коронавірусної пандемії.

Тому ми моделюємо ще один файл мікроданих, для отримання якого використовуємо оцінки експертів щодо основних макроекономічних показників. Якщо прогнози різних інституцій мають значний розмах варіації, то або використовуємо середнє значення, або найгірше. Базою для проведення розрахунку, як і при розрахунку першої бази мікроданих слугує мікрофайл даних за попередній рік. Якщо розрахунки відбуваються у другій половині року, то застосовуємо мікродані за поточний рік. Наявність такого файлу дає можливість підвищити якість та достовірність прогнозу на поточний рік та надійніше оцінити зміни показників бідності під впливом пандемії COVID-19.

Після отримання двох баз даних по кожній відбувається розрахунок основних показників бідності та нерівності, після чого проводиться порівняльний аналіз розрахованих показників. Різниця між змодельованими показниками без урахування дії форс-мажорних обставин та змодельованого впливу епідемії коронавірусної кризи і дасть нам уяву про реальні напрями впливу та його силу. Побудований алгоритм легко програмується, що дозволяє вносити коригування у макроекономічні задіяні показники і отримувати більш обґрунтовані результати. Більш того, після отримання реальних, а не змодельованих даних, легко буде оцінити похибку моделювання і на якому етапі вона була зроблена. Це дасть можливість у майбутньому зменшити розмір похибки і отримувати більш надійні результати.

Підсумовуючи все вищенаведене, можна зробити наступні висновки: мікроімітаційне моделювання – потужний інструмент, який дозволяє отримувати надійні результати на рівні домогосподарств або окремих громадян. Для підвищення надійності моделювання необхідне залучення досвідчених експертів, що добре розбираються у проблематиці, яка моделюється. Як будь-який інструмент, мікромоделювання має свої недоліки та переваги. На нашу думку, для моделювання впливу COVID-19 на бідність та нерівність переваг більше і вони вагоміші. Перед моделюванням було залучено експертів для оцінки напряму та сили впливу коронавірусної кризи на бідність та нерівність. Запропонований алгоритм моделювання дозволяє швидко отримувати необхідні результати, легко програмується, що дозволяє вносити в нього

корективи без зайвих зусиль, оцінювати рівень похибки та де вона була зроблена, що в майбутньому лише підсилить надійність результатів.

РОЗДІЛ 6. АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ВНАСЛІДОК ПОШИРЕННЯ COVID-19 В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА НЕРІВНІСТЬ ТА БІДНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

Специфіка поширення пандемії COVID-19 в Україні проявилась в тому, що негативний вплив відчули всі сфери суспільного життя. Більше того, процеси і явища, які відбувались в одній сфері, поширювались на інші, формуючи тим самим ефект «снігової кулі». Це неминуче призвело до зростання бідності та нерівності в українському суспільстві, як монетарної, так і немонетарних проявів.

В контексті формування чинників впливу на бідність та нерівність визначальний вплив мали *процеси, які відбувались на ринку праці, в сфері доходів та споживання населення*: втрата роботи для багатьох стала саме тим чинником, який за кілька тижнів/місяців «перевів» частину суспільства до категорії бідних, що не могли забезпечити собі споживання навіть на мінімально необхідному рівні. Також саме відсутність коштів переважала серед причин неможливості вчасно отримати медичну допомогу, освітні послуги хоча б на мінімально необхідному рівні, забезпечити родині можливість перебувати на свіжому повітрі та мати достатній життєвий простір.

Наступною сферою за вагомістю впливу та поширення негативних наслідків стала *медична*. Тут мова йде про посилення нерівності у доступі до якісних медичних послуг не лише через матеріальні труднощі, а й об'єктивні причини: відсутність лікувальних закладів поблизу, лікарів відповідного профілю, неможливість пройти планові чи термінові обстеження при потребі тощо.

Процеси, що відбувались в сфері *освіти*, в короткостроковій перспективі можна поставити на третє місце в контексті формування чинників впливу на нерівність та бідність населення, проте в майбутньому вони матимуть чи не найбільш негативний вплив на доходи, а відтак - бідність та нерівність населення.

6.1. Вплив пандемії на медичну сферу та здоров'я населення

Першою вплив пандемії відчула сфера охорони здоров'я: медичні заклади та персонал були не готовими приймати таку кількість хворих, які потребували ізоляції та специфічного лікування. Не вистачало знань про природу вірусу, тому не було чіткого розуміння, як лікувати хворих, які препарати можуть бути найбільш ефективними, а від використання яких слід відмовитись, лікування проводилось, як і при інших вірусних інфекціях, симптоматично. Критично не вистачало місць для важкохворих, які потребували кисневої терапії, апаратів штучної вентиляції легень. Персоналу не вистачало засобів індивідуального захисту, відтак вже в перші тижні багато медпрацівників заразились коронавірусом і самі потребували допомоги, а ті, які залишились на робочих місцях, були виснаженими через величезне навантаження і стрес.

З метою контролю за розширенням патогену було введено безпрецедентні карантинні заходи, що обмежували соціальну активність. Однак, на думку багатьох вчених та медичних експертів, цих заходів було недостатньо, щоб зупинити поширення коронавірусу. Так, Річард Хортон стверджує, що COVID-19 необхідно розглядати не як пандемію, а як «синдемію»[162], термін, що поєднує слова «синергія» і «пандемія», на його думку, такі захворювання не можна розглядати окремо, а лише у поєднанні з іншими чинниками. На підтвердження цього Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш у 2020 році заявляв, що пандемія COVID-19 «непропорційно впливає на найбільш вразливі верстви населення: малозабезпечених робітників, жінок і дітей, людей з обмеженими можливостями та інші вразливі групи»[163].

Термін «синдемія» запропонував в 1990-х рр. американський антрополог Мерріл Зінгер під час вивчення проблеми вживання наркотиків у бідних громадах США. Дослідники довели, що роль соціальних чинників в розповсюдженні різних хвороб та епідемій не менш важлива, ніж біологічних. Щодо епідемії коронавірусу, Зінгер зазначав, що COVID-19 «взаємодіє з багатьма хронічними захворюваннями: діабетом, раком, серцевими та іншими хворобами та відмічається непропорційно високий рівень несприятливих наслідків для бідних, малозабезпечених та етнічних меншин»[164].

162 Horton R. Offline: COVID-19 is not a pandemic. <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2820%2932000-6>. (дата звернення: 05.07.2023).

163 Covid-19 – це синдемія, кажуть вчені. Що це означає – BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54918458> (дата звернення: 05.07.2023).

164 Covid-19 – це синдемія, кажуть вчені. Що це означає - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54918458> (дата звернення: 05.07.2023).

Тіфф-Енні Кенні, канадська вчена-біолог, доводить, що хвороби, які є факторами ризику для COVID-19 (наприклад діабет або ожиріння), частіше зустрічаються серед бідних людей. Погані соціальні умови роблять певні групи більш уразливими до хвороби, а обмежений доступ до медицини суттєво підвищує ризики розвитку ускладнень та смертності [165].

Пандемія коронавірусу та карантинні обмеження, введені в Україні з метою запобігання поширенню хвороби, посилили нерівність серед населення щодо доступності медичних товарів та послуг. Епідемія охопила практично усі верстви населення та всю територію країни. За офіційними даними, у 2020 році через COVID-19 (вірус ідентифікований) померло 19904 особи, у 2021 році – 84316 осіб. За період з березня 2020 року по липень 2021 року коронавірус як причина смерті вказана в медичних документах 55031 особи (рис. 6.1).

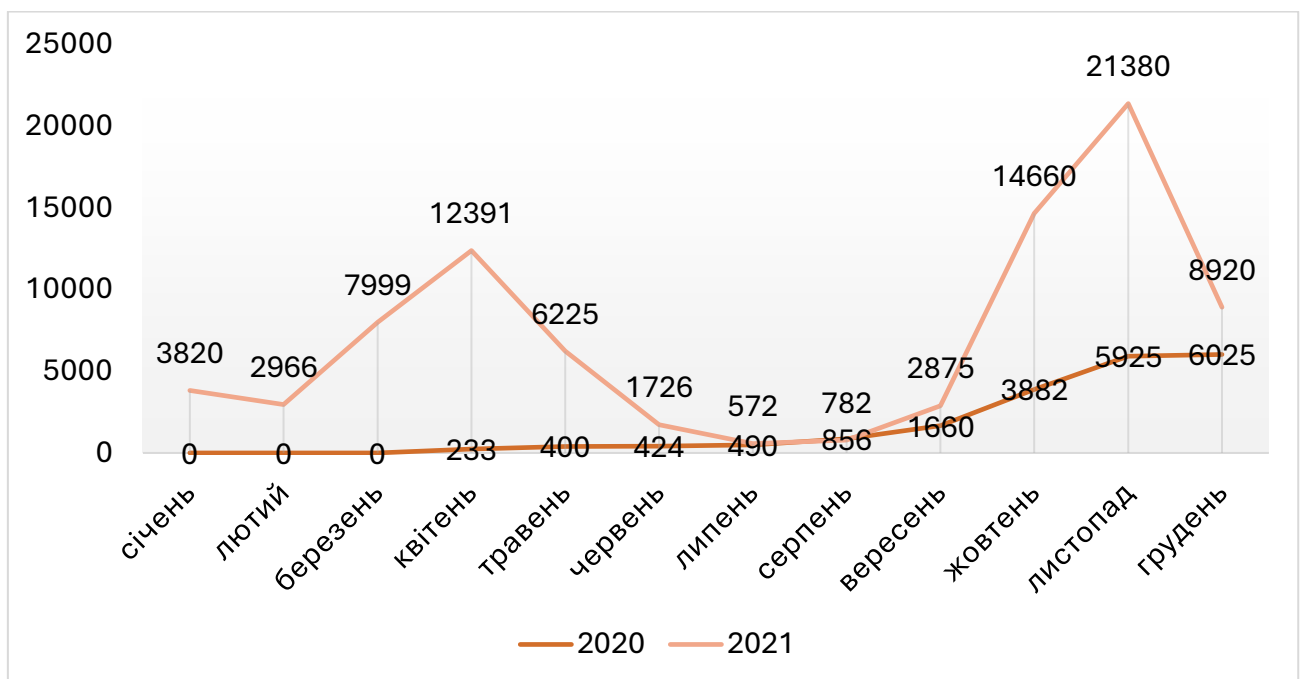

Рис. 6.1. Кількість померлих в Україні внаслідок COVID-19 (вірус ідентифікований) у 2020 та 2021 роках

Джерело: побудовано авторами за даними [166].

Водночас робоча група з математичного моделювання проблем, пов'язаних з епідемією коронавірусу SARS-CoV-2 в Україні (базова установа – Інститут проблем математичних машин і систем НАН України), розрахувала за той же період приблизний діапазон смертності, пов'язаної з пандемією (мова йде про враховану смертність від коронавірусу,

165 The Retail Food Sector and Indigenous Peoples in High-Income Countries: A Systematic Scoping Review. MDPI. URL: <https://www.mdpi.com/1660-4601/17/23/8818> (date of access: 07.07.2023).

166 Смертність в Україні (2022). Ставки, індекси, тарифи. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/deaths/2022/> (дата звернення: 03.07.2023).

невраховану смертність і смертність, пов'язану з обмеженістю доступу до лікарень), у 90–110 тис.[167]. Тобто, за оцінками вчених, реальна кількість смертей саме через коронавірус вдвічі перевищує зафіксовані медичними закладами дані.

Проблема полягає в тому, що в Україні підтвердити чи спростувати розрахунками наявність взаємозв'язку між кількістю смертей від коронавірусу та належністю до вразливих груп населення неможливо через відсутність дезагрегованих даних щодо різних аспектів охорони здоров'я і соціально-економічних показників. Проте можна скористатись даними обстежень щодо доступності послуг охорони здоров'я для груп населення, які мають вищі ризики бідності та нерівності в Україні.

За даними 2021 року в середньому по країні через недостатність коштів для оплати необхідних послуг лікаря (крім стоматолога) у медичному закладі (за відсутністю або складністю отримання таких послуг на безоплатній основі), аналізів, обстежень, процедур, призначених лікарем, потерпало 22,2% населення, для оплати необхідних лікарських засобів та медичного обладнання, призначених лікарем – 21,5%, не вистачило коштів для оплати лікування в стаціонарі без проведення хірургічної операції (за відсутністю таких послуг на безоплатній основі) або життєво необхідної хірургічної операції (крім косметичної) та подальшого пов'язаного з цим лікування в стаціонарі (за відсутністю таких послуг на безоплатній основі) – 21,5% населення. Якщо ж дезагрегувати дані щодо доходів, то чітко простежується тенденція між добробутом домогосподарства та доступністю послуг охорони здоров'я (рис.6.2).

167 Огляд епідемічної ситуації в Україні за 27 квітня – 12 травня 2021 року (РГ-43). Сторінки - Домашня сторінка. URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7797#061> (дата звернення: 03.07.2023).

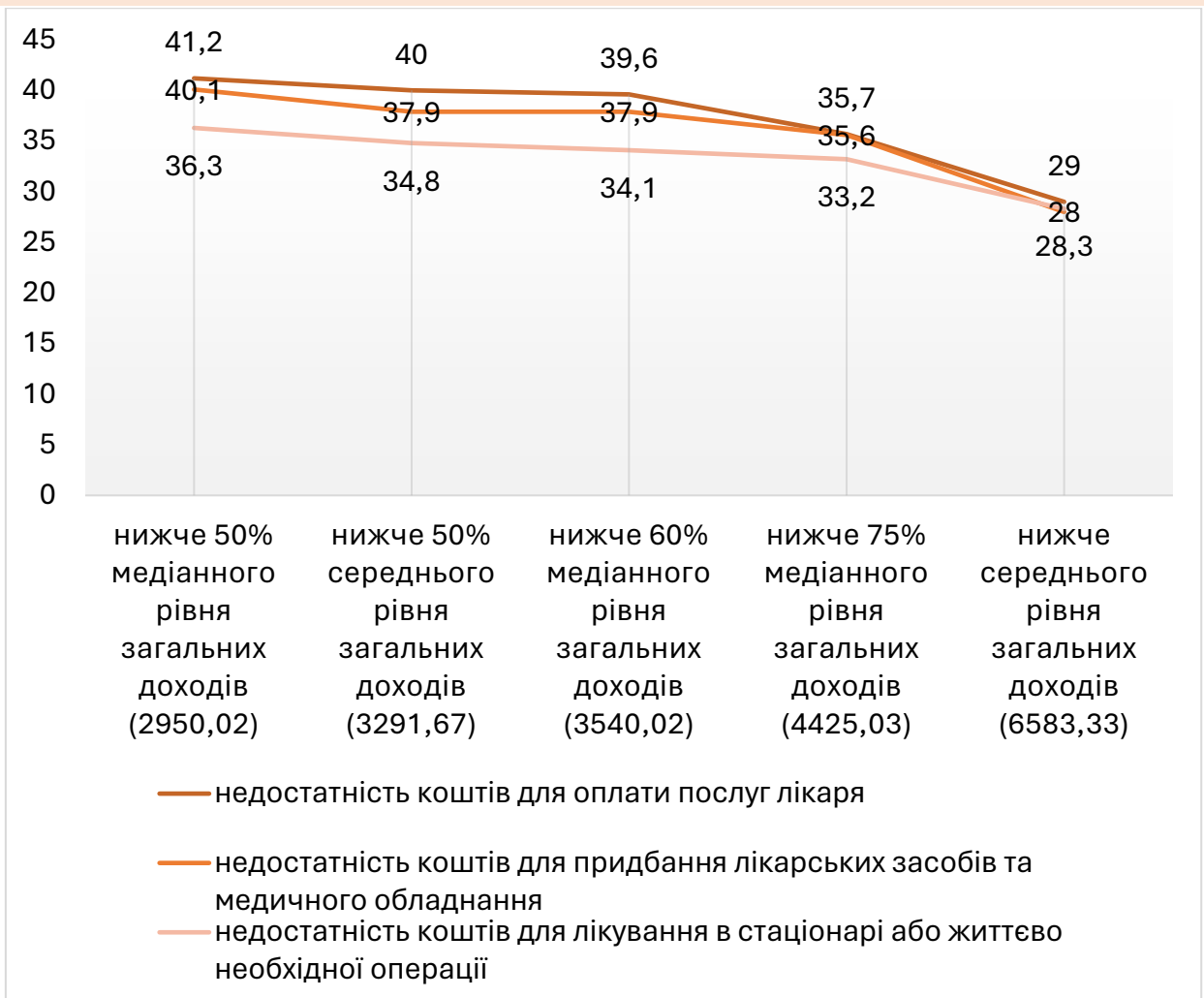

Рис. 6.2. Рівень поширення ознак бідності та позбавлення серед осіб, які проживали в домогосподарствах, залежно від розміру еквівалентних загальних доходів, 2021 р.

Джерело: побудовано авторами за даними [168].

Так, серед сімей, доходи яких на одну особу не перевищували 50% медіанного рівня загальних доходів (2950 грн у 2021 році), 41,2% через недостатність коштів не змогли оплатити необхідні послуги лікаря у медичному закладі, аналізи, обстеження, процедури, 40,1% не змогли придбати лікарські засоби та обладнання, призначені лікарем, 36,3% не змогли оплатити лікування в стаціонарі або проведення життєво необхідної хірургічної операції та подальшого лікування. Порівняно із населенням, яке вважається бідним за національним критерієм (має доходи нижче 75% медіанного рівня), різниця становила 5,5 в.п. (по оплаті послуг лікаря), 4,5 в.п. (придбання засобів та обладнання), 3,1 в.п. (оплати лікування в стаціонарі). Якщо ж порівняти з можливостями сімей, що мали

168 Самооцінка домогосподарствами України доступності окремих товарів та послуг у 2021 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2021 року) : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2022. 141 с.

доходи нижче середнього рівня (6583 грн на особу), то різниця була 1,3 - 1,4 разу.

Ще більш чітку картину нерівності дає порівняння по децильних групах: різниця між часткою осіб, що проживають в домогосподарствах з першої і десятої децильних груп, склала 5,2 разу по недостатності коштів для оплати послуг лікаря (41,7% проти 8%), 6 разів – неможливості придбання з цієї ж причини лікарських засобів або медичного приладдя (39,7% та 6,6%), 3,4 разу – по нестачі коштів для лікування в стаціонарі або проведення хірургічної операції та подальшого лікування (34,7% проти 10,3%) (рис.6.3).

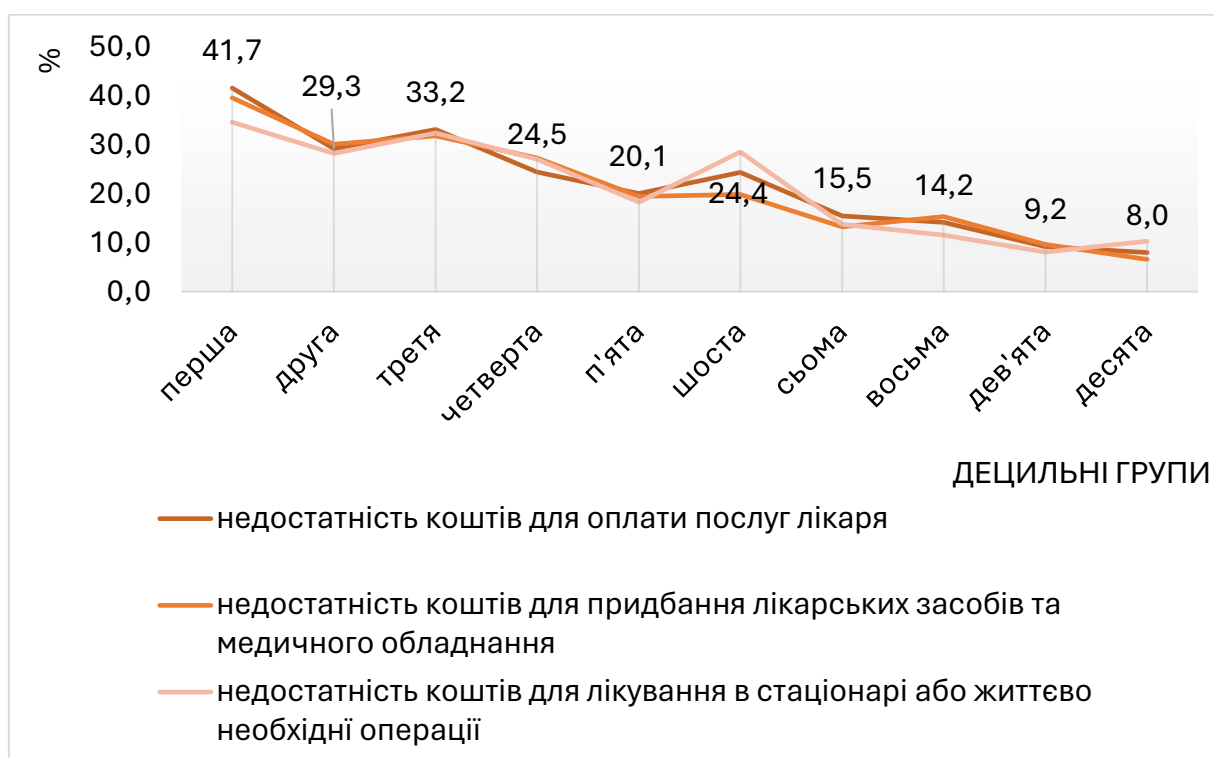

Рис. 6.3. Рівень поширення ознак бідності та позбавлення серед осіб, які проживають в домогосподарствах, за децильними (10%-ми) групами домогосподарств залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів, 2021 р. (підписано недостатність коштів для оплати послуг лікаря)
Джерело: побудовано авторами за даними [169].

Таким чином, об'єктивно значна частина населення не може оплатити послуги лікаря, придбати лікарські засоби та медичне обладнання чи звернутись в лікарню при необхідності госпіталізації. В період карантину медичні установи, в яких населення могло отримати безоплатну допомогу, працювали виключно на прийом хворих з ковідною

169 Самооцінка домогосподарствами України доступності окремих товарів та послуг у 2021 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2021 року) : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2022. 141 с.

інфекцією, а частина взагалі були зачиненими. Працювали приватні клініки та лікарні, де можна було отримати всі необхідні послуги, проте за чималі кошти. Логічно, що туди могли звернутись лише відносно забезпечені. Також через карантин було скасовано всі планові огляди та операції, що, безумовно, негативно позначилось на стані здоров'я населення. Знову ж таки, більш забезпечені могли звернутись до приватників, а біднішим довелось чекати відновлення роботи державних лікарень. Відтак це спровокувало загострення хронічних хвороб, появу на їх тлі нових.

Через специфічний вплив на організм COVID-19 змінює перебіг майже всіх захворювань: і для відносно здорової людини коронавірус є доволі небезпечним, не говорячи вже про хронічно хворих. Медики стверджують, що коронавірус завдає організмові такого удару, наслідки якого відчуватимуться довго, навіть якщо хвороба минула легко. Тож прогнозують не хвилю, а цунамі постковідних патологій, до якого варто готуватися системі охорони здоров'я і пацієнтам [170]. На початку пандемії лікарям доводилось освоювати вірусологію, щоб вчасно розпізнавати симптоми хвороби, коригувати лікування та боротись з ускладненнями. Відносно нескладні операції на тлі зараження коронавірусом могли перейти у важкі пневмонії, які потребували дороговартісного лікування за рахунок пацієнтів, тому навіть при підготовці до нескладної операції пацієнтів попереджали про можливі фінансові витрати. Очевидно, що далеко не всі могли собі це дозволити, ризикуючи при цьому втратити не лише здоров'я, а й життя.

За спостереженнями лікарів, після коронавірусу пацієнти важко переносять анестезію і саму операцію, в післяопераційному періоді розвиваються ускладнення: панкреатити, плеврити, пневмонії, ураження нервової системи. Також лікарі вказують на загострення шизофренії, появу гострих психозів, іноді виникає енцефалопатія та інші хвороби, що потребують тривалого та високовартісного лікування, доступного для більш забезпеченої частини населення. Зв'язок між станом здоров'я та добробутом людини є очевидним: якщо доводиться левову частку доходів витратити на лікування, а якщо ще є і борги за минулі етапи лікування, то можливості для забезпечення рівня життя хай не на середньому, але мінімально достатньому рівні, є істотно звуженими. Таким чином, процеси, які відбувались в медицині та сфері здоров'я населення внаслідок поширення COVID-19, стали тригерним чинником посилення нерівності та бідності серед населення України.

170 Навіть безсимптомний COVID-19 залишає ускладнення – НАМН України. НАМН України – Національна академія медичних наук України. URL: <https://amnu.gov.ua/navit-bezsymptomnyj-covid-19-zalyshaye-uskladnennya/> (дата звернення: 13.07.2023).

6.2. Зміни на ринку праці, у сфері доходів та споживання населення

Одним з основних наслідків коронавірусної кризи була втрата робочих місць населенням та, як наслідок, доходів від зайнятості. Майнові складові і раніше виступали одним з ключових чинників формування нерівності та бідності в суспільстві, а в умовах пандемії і карантинних заходів саме майновий вектор став найбільшим підсилювачем нерівності.

Ситуація на ринку праці України і до запровадження карантинних заходів була доволі напруженою. Так, за даними, озвученими тодішнім міністром розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства Миловановим О., у 2019 році менш як половина людей працездатного віку (12,8 мільйона із 28,5 мільйона осіб) працювали з гарантіями захисту своїх трудових прав. Ще 15,7 мільйона осіб (65% від загальної кількості) не були захищені, оскільки працювали без трудових договорів. До таких працівників належали найбільш уразливі групи українського суспільства: мігранти, безробітні, особи з інвалідністю, люди, що займаються домашнім господарством, бездомні, етнічні меншини, особи без документів, у тому числі шукачі притулку, ВПО, біженці та особи без громадянства [171].

Після запровадження карантину вже на кінець березня 2020 року чисельність безробітних зросла на 500-700 тисяч осіб. За оцінками президента Торгово-промислової палати України Геннадія Чижикова, станом на березень 2020 року близько 1 мільйона осіб працювали неофіційно у тих галузях, підприємства яких закрилися чи припинили роботу на карантин. Якщо додати чисельність безробітного населення (1,5 млн), то незайнятих було 2,0 – 2,2 млн. осіб [172].

Більшість підприємств, особливо у сфері послуг, були змушені закритись. Працювали переважно підприємства ключових галузей: транспорт (але також з суттєвими обмеженнями, наприклад, за спеціальними перепустками), виробництво і продаж харчових продуктів, фармацевтичних товарів, сільське господарство. Найбільше постраждали від запровадження карантину низькокваліфіковані працівники, для яких дистанційна робота є практично неможливою. Така ситуація була не лише

171 Ukrinform. Only 45% of working age population in Ukraine officially employed. Ukrinform - Ukrainian National News Agency. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/2846907-only-45-of-working-age-population-in-ukraine-officially-employed.html> (date of access: 17.07.2023).

172 Через карантин роботу втратило до 700 тисяч українців – Торгово-промислова палата. Громадське - Останні новини дня, всі надзвичайні новини в Україні | hromadske. URL: <https://hromadske.ua/posts/через-карантин-роботу-втратило-до-700-тисядч-українців-торгово-промислова-палата> (дата звернення: 17.07.2023).

в Україні, а й в інших країнах: за оцінками МОП, якщо взяти за базу четвертий квартал 2019 року, то протягом першого кварталу 2020 року було втрачено 5,4% глобального робочого часу (що еквівалентно 155 мільйонам штатних робочих місць), протягом другого – 14% (або 400 мільйонів робочих місць) [173].

Для певної частини компаній виходом із ситуації стала дистанційна зайнятість працівників, зрозуміло, що лише там, де це було можливим. За даними МОП, до пандемії 7,9% (приблизно 260 мільйонів) працівників були зайнятими дистанційно на постійній основі (дані з 118 країн, що становить 86% глобальної зайнятості) [174]. Щодо України, то за опитуваннями R&B Group, під час першого карантину навесні 2020 року 25% працівників працювали так само, як і до карантину, 4% втратили роботу, 13% роботодавців відправляли своїх працівників у відпустки без збереження зарплати, а 17% - на віддалену роботу зі збереженням повної зарплатні [175].

Негативні зміни у сфері зайнятості прогнозовано призвели до серйозної втрати доходів населення. Так, за результатами дослідження, проведеного Info Sapiens 25-29 березня 2020 року, 69% українців зазначили, що фінансово постраждали від епідемії; при цьому 38% вказали на зменшення регулярного доходу, 16% - на повну втрату доходу, 14% втратили роботу, 10% мали різного роду збитки. На питання, чого бояться найбільшою мірою, 34% відповіли, що зменшення регулярного доходу, 29% - повної втрати доходу, 23% бояться втратити роботу. В середньому наявних коштів вистачить тільки на березень третині опитаних, а вже серед працівників, які втратили заробіток повністю або частково, таких 41%; по 34 % в обидвох групах відповіли, що запасу коштів вистачить на березень-квітень, ще 12% та 10% - на 3 місяці, і лише 20% в загальній групі та 15% серед тих, хто втратив роботу, - на триваліший термін (рис.6.4).

173 International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_749399.pdf (дата звернення: 17.07.2023).

174 International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/briefingnote/wcms_743447.pdf (дата звернення: 17.07.2023).

175 Дистанційка по-українськи: як вона змінила роботу і що буде далі - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56849251> (дата звернення: 17.07.2023).

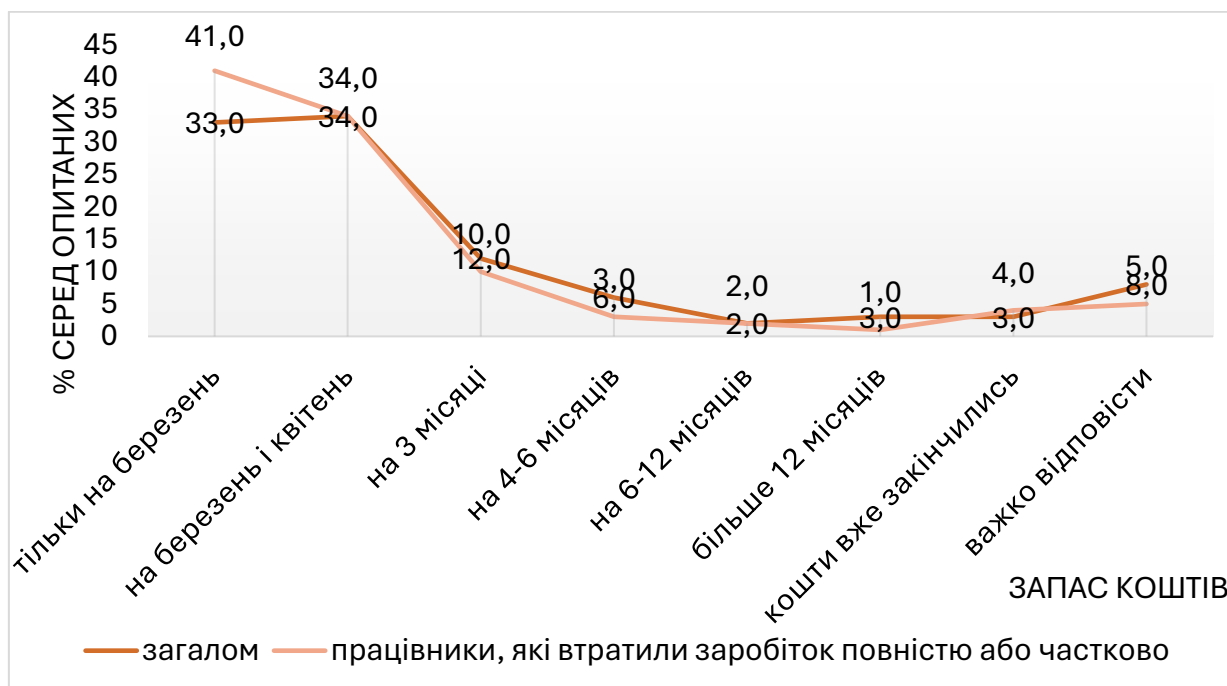

Рис. 6.4. Розподіл респондентів за відповіддю на питання: «Якщо Ви перестанете отримувати зарплату, протягом якого часу вашому домогосподарству вистачатиме грошей на їжу та інші необхідні витрати?»

Джерело: побудовано авторами за даними [176].

Раптова та абсолютно не прогнозована втрата роботи і, як наслідок, доходів, найбільчіше вдарила по тих, хто мав звичку жити «від зарплати до зарплати», не заощаджуючи щомісяця бодай невеликі суми. А якщо потрібно було сплачувати ще й за орендоване житло, то ситуація взагалі була критичною. Вже після перших тижнів запровадження карантину працівники, які за видом зайнятості не могли працювати дистанційно, або не мали транспортних засобів, щоб самостійно доїжджати до роботи (якщо підприємство не закрилось на карантин), були вимушені залишити орендоване житло та повернутись у свої містечка та села. Хоча в період дії карантинних заходів орендодавці суттєво знизили ціни на оренду житла, але при відсутності поточних доходів і ці суми були для багатьох непідйомними.

Відбулись зміни також і у попиті на житло: квартири в містах втратили популярність, натомість приватні будинки за містом вирости в ціні. Через карантин всі члени родини вимушені були 24/7 залишатись в квартирах, часто невеликих за площею, де немає окремих кімнат для всіх, а це велике

психологічне навантаження і на дітей, і на дорослих. Також на батьків лягла відповідальність за організацію онлайн навчання для дітей, а якщо вчителі хворіли, то і за виконання класних та домашніх робіт.

Через вимушене перебування довгий час в замкненому просторі зріс рівень домашнього насильства. Координаторка напрямку національної гарячої лінії громадської організації "Ла Страда" Альона Кривуляк зазначала, що від початку карантину в Україні кількість звернень зросла щонайменше наполовину. За перший місяць надійшло 2051 звернення, а за два з половиною — 6023. Причиною психологи називають те, що люди не звикли так довго перебувати на самоізоляції одне з одним, відтак між фазами наростання напруги та вибуху минає менше часу [177].

Щоб уникнути негативних наслідків, мати змогу перебувати на свіжому повітрі і дітям, і дорослим, сім'ї і намагались орендувати заміські будинки. Проте зростання цін на їх оренду одночасно із втратою частини доходів призвело до того, що далеко не всі сім'ї могли собі це дозволити. Таким чином, матеріальний фактор і в цьому випадку став вирішальним підсилювачем нерівності.

Втрата доходів призвела до змін у структурі та обсягах споживання населення: різко знизилась доступність купівлі базових товарів (продуктів харчування та інших необхідних товарів). На початку запровадження карантину через проблеми в ланцюгах постачання товарів, з одного боку, та ажіотажним попитом з іншого, торгівельні мережі підняли ціни на окремі групи товарів: крупи, м'ясо, медикаменти тощо, що призвело до зниження споживчих можливостей окремих груп населення та доступності товарів першої необхідності.

Так, в одній із найдешевших мереж «АТБ-Маркет» продукти «борщового набору» (картопля, капуста, цибуля, морква) подорожчали на 35-128%, цукор – на 8%, макаронні вироби – на 9,5%, пшеничні крупи – на 11%, гречка – на 51%, борошно – на 5%, яйця – на 6% [178]. Менеджери пояснювали це стрімким зростанням закупівельних цін від постачальників не тільки для торгівельної мережі, а й для всіх операторів українського ринку роздрібної торгівлі; однією з причин зазначали ажіотажний попит на товари, що почався після оголошення карантину. Зі свого боку постачальники товарів пояснювали підвищення вартості товарів суттєвим зростанням витрат у зв'язку з карантинном: проблемами з логістикою,

177 Войтюк Т. Він, вона і карантин. Як вимушена ізоляція вплинула на домашнє насильство в Україні. <https://suspilne.media/37222-vin-vona-i-karantin-ak-vimusena-izolacia-vplivula-na-domasne-nasilstvo-v-ukraini/>.

178 В Украине выросли цены на продукты и товары первой необходимости. Останні новини України та світу онлайн - Головний діловий портал Delo.ua. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/v-ukraine-vyrosli-ceny-na-produkty-i-tovary-perv-366482/> (дата звернення: 18.07.2023).

заборами та обмеженнями на перебування великої кількості працівників в приміщеннях тощо.

Підтвердженням того, що саме ажіотажний попит став однією з причин різкого зростання цін на товари першої необхідності, слугують дані опитування агентства Info Sapiens, проведеного у березні 2020 року. На питання: «Якої лінії поведінки Ви дотримуетесь?» 11% відповіли, що потрібно витратити більше грошей (наприклад, на запаси або на великі покупки), тому що вони можуть знецінитися або неможливо буде купити потрібні товари [179]. Це доволі великий відсоток споживачів, готових витратити значні суми. За результатами іншого опитування, частина українців була змушена відкласти певні покупки: одяг і взуття (47,2% опитаних), поїздки і відпустки (40,9%), квитки на заходи (33,3%), а 13,9% респондентів заявили, що змушені відмовляти собі в придбанні товарів повсякденного попиту [180]. *Таким чином, частина населення, яка мала запас коштів, сформувала ажіотажний попит та спровокувала зростання цін на товари, в тому числі і першої необхідності, що посилює нерівність між споживачами щодо можливості придбати необхідні товари: одні купували «на запас», а іншим не вистачало коштів, щоб придбати «сьогодні на сьогодні».*

Під час карантину частина споживачів перейшла на покупки онлайн, що сприяло зниженню ризиків захворіти чи поширити вірус, не знаючи, що людина вже хвора. Однак не всі могли собі дозволити такий сервіс з кількох причин. По-перше, можливість купити онлайн з доставкою надавали торгівельні мережі, у яких ціни на продукти є далеко не найнижчими (а в перші місяці карантину продукти харчування становили лівову частку всіх покупок). По-друге, доставка теж була недешевою, що здорожчувало і без того завищену вартість товарів. По-третє, таким сервісом можна було скористатись лише в великих містах, а в містечках та селах він був і залишається недоступним.

Таким чином, обвал ринку праці, різке зниження доходів більшості сімей, вимушене зменшення обсягів та структури споживання в комплексі спричинило посилення економічної нерівності в українському суспільстві.

179 Info Sapiens. URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/114/IS_Coronavirus_31.03.pdf (дата звернення: 18.07.2023).

180 Лебедина О. На чому економлять українці під час карантину — опитування. Зеркало недели | Дзеркало тижня | Mirror Weekly. URL: https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/na-chomu-ekonomlyat-ukrayinci-pid-chas-karantynu-opituvannya-344419_.html (дата звернення: 18.07.2023).

6.3. Наслідки поширення COVID-19 для освітньої сфери та якості освіти.

З метою уникнення великого скупчення людей та, відповідно, зниження ризиків стрімкого інфікування вже з перших днів поширення коронавірусної інфекції уряди постраждалих країн прийняли рішення про закриття навчальних закладів та переведення дітей на дистанційну або змішану форми навчання. У березні 2020 року урядом України теж було прийнято рішення про переведення всіх освітніх закладів на онлайн режим. В тій ситуації готовність освітньої сфери та всіх її учасників до нових реалій практично не бралась до уваги: виникла гостра потреба реагувати перш за все на виклики в медичній сфері, оскільки збереження здоров'я і життя людей завжди є в пріоритеті.

На початку пандемії ніхто не міг спрогнозувати тривалість карантину, були сподівання як на швидке відновлення очного навчання, так і прогнози щодо затяжного дистанційного періоду. Проте в негативних наслідках такого переходу ніхто не мав сумнівів. Досвід тривалих перерв в навчанні вже був в різних країнах: причинами закриття шкіл були як суто економічні (так звані короткі роки навчання у Німеччині у 1960-х роках минулого століття), так і страйки вчителів (Аргентина, Бельгія, Канада). Наукові дослідження показали, що в усіх випадках спостерігались негативні наслідки: втрата набутих навичок, гірші можливості до засвоєння нових знань, а в довготривалій перспективі – нижчі рівні освіти та, відповідно, доходи на ринку праці.

Заради справедливості слід зазначити, що аналогічний вплив на якість навчання дітей мають і тривалі канікули: чим довше перерва в навчанні, тим більше навичок дитина втрачає, а тому має гіршу базу при відновленні навчання для здобуття нових знань та навичок. Тривалі канікули – 2-3 місяці – практикуються у таких країнах, як США, Канада. В Україні літні канікули тривають теж три місяці, що, на думку науковців, призводить до негативних наслідків для дітей.

Дослідження, проведені в різних країнах, продемонстрували, що закриття шкіл на карантин призвело до погіршення результатів навчання та збільшення нерівності. Так, дані, отримані в Нідерландах, показали наявність чіткого зв'язку з результатами навчання дітей, освітою батьків і соціально-економічним становищем сім'ї: чим вище рівень освіти батьків та добробуту родини, тим менше прогалин в знаннях мали діти [181]. Аналогічні висновки було зроблено після проведення досліджень в Бельгії, Великій Британії, Швейцарії. Якщо в країнах з найвищим рівнем доходу внаслідок різкого переходу до віртуального навчання відбулось

181 OSF. URL: <https://osf.io/preprints/socarxiv/hf32q/> (дата звернення: 20.07.2023).

відчутне погіршення результатів навчання та зросла нерівність, то в країнах з нижчим рівнем доходів та меншими технологічними можливостями і поготів.

Діти, які приходять на навчання, уже з самого початку мають нерівні шанси: одні навчаються легко і з задоволенням через свої природні здібності до навчання, іншим для досягнення такого ж результату доводиться докладати набагато більше зусиль та часу, а частині взагалі важко дійти навіть до середніх показників успішності за рівних умов, тобто при відвідуванні одного класу і поясненні одного вчителя. А якщо врахувати, що і вчителі не всі однаково підходять до навчання дітей, докладають різних зусиль для досягнення результатів, мають різну зацікавленість, то і, відповідно, можливості дітей на здобуття якісної освіти є нерівними і при очному навчанні.

Також діти мають різні здібності до самонавчання: одні приділяють багато часу виконанню домашніх завдань, намагаються знайти додаткові матеріали до уроків та розширити кругозір, інші виконують те, що передбачено програмою, часто нашвидкоруч та в мінімально необхідному обсязі. Частина дітей взагалі не виконує домашні завдання.

Під час карантину ситуація погіршилась в усіх без винятку країнах. Так, опитування батьків в Німеччині показало, що час, який діти проводили на шкільних заняттях щодня, зменшився під час періоду закриття шкіл через COVID-19 з 7,4 до 3,6 годин 38% учнів навчалися лише дві години на день, а 74% – не більше чотирьох годин. Натомість час, витрачений на телебачення, комп'ютерні ігри та мобільні телефони, збільшився до 5,2 годин на день. У дітей, батьки яких мали вищу освіту, час навчання скоротився майже так, як і у інших дітей, хоча вони проводили трохи менше часу, граючи в комп'ютерні ігри, переглядаючи соціальні мережі чи різні програми (не навчального змісту) на телебаченні. Лише 6% учнів проводили групові онлайн-уроки щоденно, більш ніж половина з них мали такі уроки менше, ніж раз на тиждень. Учні набагато рідше спілкувалися з вчителями. Стандартним засобом навчання стали виконання щотижневих завдань. Загалом, можливості для навчання значно зменшились під час закриття шкіл, а найбільші втрати відчули діти із сімей з нижчим соціально-економічним статусом [182].

У березні 2020 року урядом України теж було прийнято рішення про переведення всіх освітніх закладів на онлайн режим. Проте усі учасники

182 Education in the Coronavirus Crisis: How Did Schoolchildren Spend Their Time When Schools Were Closed, and What Educational Measures Do the Germans Advocate?. ifo Institut. URL: <https://www.ifo.de/en/publications/2020/article-journal/education-coronavirus-crisis-how-did-schoolchildren-spend-their> (date of access: 22.07.2023).

навчального процесу виявились не готовими до цього: як вчителі, так і учні, так й надавачі інтернет-послуг.

Проблема з рівністю доступу до якісної освіти в Україні лежить у двох площинах: перша – соціально-економічний статус сім'ї, друга – місцевість проживання. Моніторингове дослідження PISA-2018 [183] показало, що учні з високим соціально-економічним статусом мають у два-три рази більше шансів досягти високих показників у навчанні, ніж їхні однолітки із низьким соціально економічним статусом. А найбільше від неякісної освіти страждають діти, що навчаються у сільській місцевості. Максимальна різниця у результатах навчання в учнів, які навчаються у великих містах, ліцєях, гімназіях і спеціалізованих школах, у порівнянні з учнями з сільської місцевості становить більше ніж 2 роки навчання. Іншими словами, дітям із сіл необхідно було би навчатись ще 2 роки, аби досягти середнього рівня знань своїх однолітків з київських чи львівських гімназій [184].

Результати опитування батьків «Навчання дітей під час карантину», яке провела Служба освітнього омбудсмена в перший місяць пандемії, показало, що не всі діти продовжили навчатись в повному обсязі під час карантину: 14% з опитаних вказали, що відновили навчання частково, а 1% - взагалі не навчаються. При цьому слід відмітити, що серед опитаних – 41% мешканців обласних центрів. Погана якість інтернету була в кожній десятій сім'ї, а 3% мали перебої з підключенням [185]. Якщо врахувати, що відповідали лише ті, хто мав інтернет-підключення, то реальна картина була набагато гіршою.

Розподіл за способами комунікації між педагогами та учнями був таким:

- отримували завдання через соціальні мережі та месенджери – 49%;
- щоденні онлайн уроки та завдання на різних платформах – 40,2%;
- завдання розміщувались на вебсайті школи – 30%;
- уроки та завдання з використанням однієї платформи – 25,9%;

183 Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти доступний за 2018 рік. У 2021 році дослідження не проводилось через війну, а дані дослідження 2022 року будуть оприлюднені у грудні 2023 року.

184 Нова українська школа. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Analitchnyy-oglyad.pdf> (дата звернення: 19.07.2023).

185 Освітній омбудсмен України – офіційний веб-сайт. URL: <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannia-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf> (дата звернення: 19.07.2023).

- завдання надсилались як фотографія рукописного аркуша через соціальні мережі та месенджери – 23,7%;
- завдання надсилались на e-mail – 13,2%;
- дистанційне навчання не організоване – 5,6%.

Якщо ж у дитини не було комп'ютера/планшета/смартфона та інтернету, то вона була фактично виключеною з навчального процесу. Найбільше постраждали діти із сімей, що мають низький соціальний статус, із сімей у складних життєвих обставинах, діти із сільської місцевості й діти з особливими освітніми потребами. Важко було організувати навчання в сім'ях, де було двоє та більше учнів, адже кожен потребував окремого гаджета та приміщення. За результатами того ж опитування батьків, більшість дітей – 81,5% використовували для навчання мобільні телефони, 45,6% також використовували ноутбуки, майже 22,4% – планшети, а ще 34,3% учнів навчались за стаціонарними комп'ютерами. На відсутність комп'ютерного обладнання для навчання вказали 12% опитаних. Знову ж таки, слід врахувати, що в опитуванні взяли участь батьки переважно з великих міст, якби була змога опитати і сільських мешканців, то дані були б набагато гіршими.

Не готовими до проведення уроків онлайн були і педагоги: далеко не у всіх (особливо в сільській місцевості) була відповідна комп'ютерна техніка, і, що не менш важливо, значна частина навіть у містах не володіла навичками користування спеціалізованими програмами. Крім того, потрібно було мати розробки уроків, демонстраційні матеріали і, безумовно, бути психологічно готовим до проведення занять в онлайн режимі. Безумовно, переведення в онлайн формат дало поштовх до розвитку цифрової грамотності педагогів, проте на тривалий період вдарило по якості освітніх послуг, тим самим поглибивши нерівність у доступі до освіти.

Не останню роль в посиленні нерівності в освіті відіграла наявність/відсутність допомоги дитині з боку батьків чи родичів. Якщо ж вчитель, особливо в початковій школі, хворів, то весь освітній процес автоматично перекладався на батьків.. Якщо хтось міг допомагати дитині з навчанням, то це давало змогу заповнити прогалини в засвоєнні матеріалу. Якщо ж батьки не розуміли шкільну програму і не могли допомогти дитині з виконанням завдань, або ж через зайнятість не могли виділити достатньо часу на допомогу, то шанси дитини отримати якісну освіту різко знижувались.

Виходом із ситуації для частини сімей стали заняття з репетиторами. Оцінювання програм репетиторства в Італії показало, що учні середньої

школи, які отримували три години онлайн-репетиторства на тиждень, підвищили свою успішність з математики, англійської та італійської мов на 4,7%. Маючи вже 6 годин репетиторської підтримки, учні показали ще вдвічі кращі результати. Також учасники опитування повідомили про покращення емоційного стану та соціальних навичок [186]. В Україні за масштабами поширеності репетиторство визнавалось другою, паралельною формою освіти. Однак такі заняття були недоступними для більшості сімей з дітьми через різке падіння доходів населення. За неофіційними даними, академічна година занять коштувала у 2020 році від 200 гривень. Якщо врахувати, що в старшій школі необхідно було займатись чи не з усіх предметів, то суми виходили захмарні.

Альтернативою репетиторству були безкоштовні онлайн платформи, проте для школярів вони з'явилися через кілька місяців після оголошення карантину. Уже зараз з багатьох предметів пропонуються відеозаписи уроків, є канали, де передбачено спілкування через чати, домашні завдання та консультації. Але проблема у тому, що не всі й у дорослому віці можуть ефективно займатись самостійно, тим більше школярі, які основний об'єм знань звикли отримувати в школі від вчителя, а вдома лише виконували домашні завдання по пройденому матеріалові.

Під час дослідження, проведеного Державною службою якості освіти спільно з проєктом «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe), недоліками дистанційної освіти, що впливають на результати навчання, педагоги назвали:

- брак живого спілкування;
- невміння дітей самостійно вчитися;
- брак повноцінних дистанційних курсів на платформах шкіл (оскільки основним різновидом діяльності залишається синхронне навчання (зум-уроки), тоді як асинхронне навчання (самостійна робота) — без належного педагогічного супроводу).

Безперечно, закриття навчальних закладів та переведення учнів та студентів на тривале дистанційне навчання матиме негативні наслідки як для кожного окремого індивіда, так і для економіки країн в цілому: загальні оціночні збитки коливаються від 360 мільярдів доларів США в країнах з низьким рівнем доходу до 6,8 трильйона доларів США в країнах із середнім рівнем доходу та 4,9 трильйона доларів США в країнах із високим рівнем доходу. Глобальний вплив становить 15,1 трильйона

186 Scale Up Tutoring to Combat COVID Learning Loss for Disadvantaged Students. Scientific American. URL: <https://www.scientificamerican.com/article/scale-up-tutoring-to-combat-covid-learning-loss-for-disadvantaged-students/> (date of access: 28.08.2023).

доларів США. З точки зору ВВП 2020 року втрати складають 61% у країнах з низьким рівнем доходу, 22% у країнах з середнім рівнем доходу і до 9% у країнах з високим рівнем доходу. На глобальному рівні втрати майбутніх доходів становлять близько 18 відсотків поточного світового ВВП.

За розрахунками фахівців Світового банку, в середньому випускники вищих навчальних закладів заробляють майже вдвічі більше, ніж ті, хто має лише середню освіту, і в 2,7 рази більше, ніж ті, хто має освіту нижче середньої. Таким чином, через закриття шкіл, спричинене COVID, випускники вищих навчальних закладів втрачають 725 доларів на рік, що становить приблизно 18 000 доларів за все життя. Випускники середньої школи втратять 363 долари на рік і майже 9 000 доларів за все життя, тоді як ті, хто має неповну середню освіту, втратять 272 долари на рік і \$6 700 за все життя. Але оскільки більшість учнів у всьому світі (49%) навчається в початковій або середній школі (39%), то сукупні втрати будуть набагато вищими на нижчих рівнях - від 6,5 до 9 трильйонів доларів США [187].

Хоча в грошовому еквіваленті втрати заробітку більшими будуть у тих, в кого вищий рівень освіти, проте вплив на якість життя та, відповідно, на бідність і нерівність більше зашкодить особам з нижчим рівнем освіти. У частини населення заробітки впадуть до такого рівня, що ними буде важко, а часом і неможливо покривати навіть базові потреби, не говорячи вже про інші, як-от фінансування освіти протягом життя для себе та своїх дітей, медичне забезпечення, придбання чи оренду житла тощо. Таким чином, зростатиме не лише рівень бідності, а й нерівності серед осіб з різним освітнім рівнем.

В Україні через перекося на ринку праці ситуація виглядає дещо іншою. Наявність вищої освіти у претендента на вакантну посаду часто є необхідною умовою з боку роботодавців, навіть якщо таке не передбачено законодавчо чи вимогами робочого місця. Водночас вища освіта не обов'язково гарантує вищу заробітну плату. Так, наприклад, суспільно важливі професії, які передбачають наявність вищої освіти (лікарі, вчителі та ін.), є низькооплачуваними. Освіта в українських реаліях знижує ризики бідності, проте дослідження останніх років показують, що це стосується лише вищої освіти. Причин того, що наявність навіть вищої освіти не повністю убезпечує працюючу людину від бідності, є декілька. Найбільш вагома з них – низькі стандарти оплати праці в цілому в Україні. Так, різниця між середньомісячною заробітною платою коливається від 3,3

187 Open Knowledge Repository. URL:

<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/393fe21b-a35e-5f72-8fb7-25619a6894b9/content>
(дата звернення: 18.08.2023).

разу порівняно з найближчими сусідами України – Угорщиною, Польщею та Словаччиною, до 9 разів – з Німеччиною (рис.6.5).

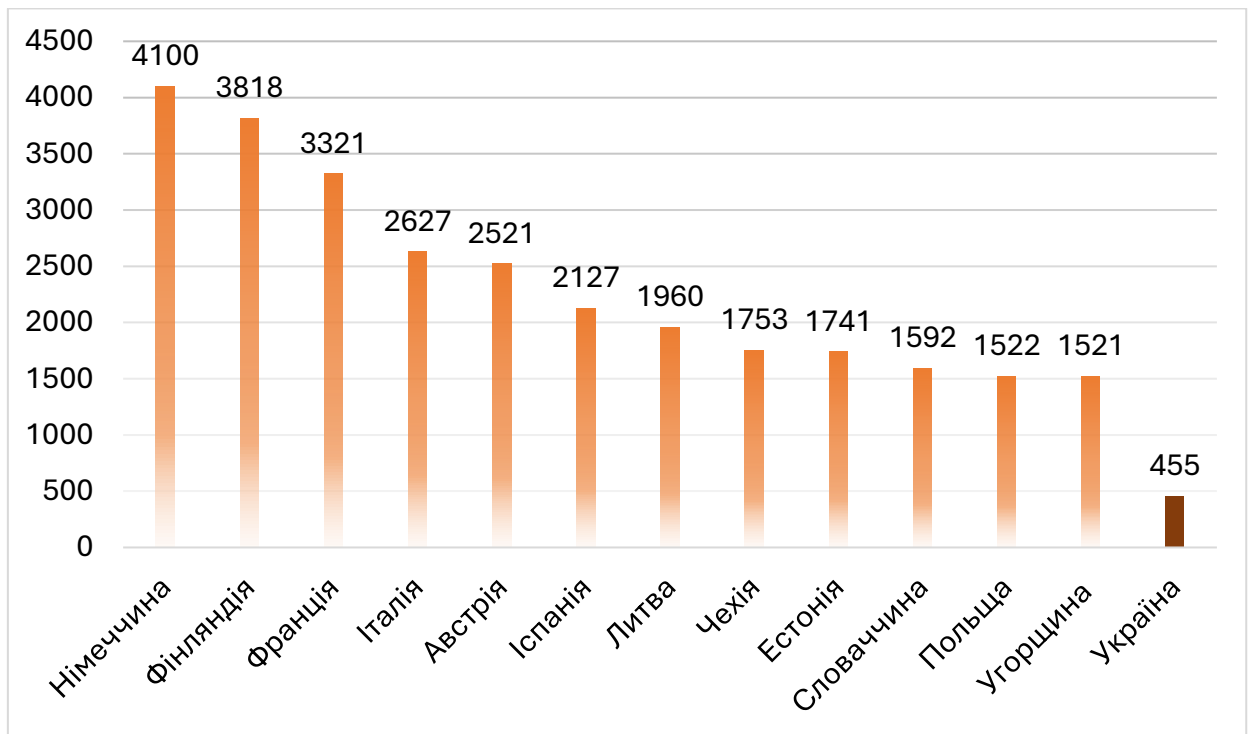

Рис. 6.5. Рівень середньої заробітної плати в окремих країнах ЄС та в Україні, євро/міс.

Джерело: побудовано авторами за даними [188].

У розвинених країнах від бідності не убезпечені лише працівники з низькою кваліфікацією, в Україні – майже усі, в тому числі представники професій, які в обов'язковому порядку вимагають наявність вищої освіти. Якщо в сім'ї працівника є непрацюючі дорослі або ж діти, то шанси потрапити до категорії бідних істотно зростають.

Ще однією вагомою причиною є проблеми в сфері освіти, які карантин ще більше поглибив. Вже не перший рік ведеться мова про суттєве зниження якості освіти, невідповідність між знаннями та навичками, які отримують студенти, та вимогами роботодавців до випускників. На початку 90-х років в Україні почала стрімко зростати кількість вищих навчальних закладів 3-4 рівня акредитації: попит з боку населення на вищу освіту перевищував пропозицію з боку ВНЗ, що і спричинило таку ситуацію. Проте згодом, з різних причин, попит на знання, які давала вища освіта, перейшов у попит на дипломи про вищу освіту. Відповідно якість знань та практичних навичок випускників почала знижуватись. У суспільстві почали відкрито говорити про перехід освітніх

закладів від навчання до «торгівлі дипломами»: можливості закладів вищої освіти «залишатись на плаву» напряду залежали від кількості студентів-контрактників. Відтак вже зовсім скоро наявність диплому про вищу освіту перестала бути гарантом працевлаштування на престижне та високооплачуване робоче місце.

Наступною і безпосередньо пов'язаною з цією проблемою стала перенасиченість ринку праці представниками певних професій: наприклад, чисельність випускників-юристів, фінансистів, бухгалтерів в рази перевищувала кількість вільних робочих місць. Та й загалом чисельність осіб з вищою освітою дуже швидко стала надлишковою. Водночас спостерігався дефіцит за робітничими професіями, які вважались в суспільстві менш перспективними та престижними. Через це склалась ситуація, коли робітники, навіть з невисокою кваліфікацією, проте з дипломом професійного навчального закладу мають більше шансів на працевлаштування та вищі заробітки, ніж випускники з дипломами вишів.

Так, за даними одного з найпопулярніших сайтів з пошуку роботи в Україні Work.ua за категорією «Робочі спеціальності, виробництво» є майже 24000 вакансій, пропонується заробітна плата коливається від 10000 грн до 34000 грн, а середня становить 17500 грн. Для порівняння: в розділі «Юриспруденція» всього 1172 вакансії, майже в кожній публікації від роботодавця зазначено про необхідність вищої освіти, а середня заробітна плата становить 17000 грн. В сфері освіти та науки 5354 вакансії, середня із пропонуєваних зарплат – 15000 грн [189].

У відповідь на ці та інші виклики профільне міністерство та заклади вищої освіти почали впроваджувати реформи та нові підходи до надання освітніх послуг. Для того, щоб мінімізувати негативні впливи від карантину, на думку фахівців, замало повернутись на рівень навчання 2019 року. Щоб надолужити втрачене, необхідно перейти на якісно новий рівень організації навчального процесу та роботи з учнями, особливо в початковій та середній школі.

Насамперед, усім учасникам освітнього процесу необхідно максимально підготуватись до можливого швидкого переходу від очної до дистанційної освіти шляхом впровадження моделей змішаного навчання. Це дасть змогу надавати якісні освітні послуги під час різних потрясінь, в тому числі і наступних пандемій, які можуть призвести до закриття навчальних закладів. Якщо інші країни мають на це достатньо часу, то Україна вже сьогодні через війну перебуває у вкрай важкому становищі.

189 Вакансії в Україні. Work.ua – сайт пошуку роботи №1 в Україні. URL: <https://www.work.ua/jobs/?advs=1&category=14+1> (дата звернення: 23.08.2023).

До карантину, спричиненого COVID-19, в Україні вже було створено окремі онлайн-платформи для дітей, які тимчасово перебувають в окупації, щоб вони могли навчатись рідною мовою та підготуватись до вступу в українські навчальні заклади. Нині ж бойові дії призвели до того, що все більше учнів не можуть отримувати очні освітні послуги, оскільки перебувають в зоні активних бойових дій, з постійними тривогами, і тому змушені переривати навчання та спускатись в укриття.

З початку війни пошкоджено багато приміщень шкіл, університетів, коледжів, лікарень, інших медичних установ, частина з них не підлягає ремонту та є непридатною для використання. Матеріально-технічна база освітніх та медичних закладів зазнала не лише руйнувань, а й мародерства на територіях, які потрапили під тимчасову окупацію. Вивезено комп'ютерну техніку, лабораторне обладнання. Збитки від війни наразі неможливо точно підрахувати, але вже зараз зрозуміло, що мова йтиме про мільярдні суми.

До повномасштабної війни в Україні було близько 14 000 комунальних шкіл. За даними МОН, у 2022 році освітній процес в Україні відбувається у 12 923 школах: у 3178 у традиційному форматі; 6169 – в онлайн-режимі; 3576 – у змішаному. Станом на 28 жовтня 2022 року зруйновано 175 шкіл, пошкоджено – 1092. Зруйновані будівлі потребують тривалого капітального ремонту або повної відбудови.

Значних руйнувань зазнали заклади освіти на територіях, що перебували під тимчасовою окупацією. Так, на деокупованій Херсонщині зруйновано 22 заклади, з них 14 шкіл, інші мають пошкодження від 50 до 90%. Надскладних руйнувань зазнали 23 садочки, 5 профтехучилищ, два заклади вищої освіти. Найбільших пошкоджень зазнали заклади освіти в сільській місцевості, матеріальна база закладів розграбована [190].

Перед початком 2022-2023 навчального року в освітян не було чіткого розуміння, чи вдасться взагалі розпочати освітній процес, бомбосховища у значної частини шкіл та інших навчальних закладів були не готовими до розташування у них людей, підвали використовувались як навчальні аудиторії, їдальні, гардероби, тренажерні зали тощо. Про офлайн освіту мова могла йти тільки в громадах з достатнім рівнем безпеки, проте під час сигналу повітряної тривоги всі мали переходити до бомбосховищ, тобто і в таких громадах їх необхідно було обладнати належним чином. Нині ситуація така, що безпечних чи відносно безпечних місць не залишилось, тому у кожному навчальному закладі мають бути готовими у будь-який момент перейти до укриттів. Діти

190 На деокупованих територіях Херсонщини зруйновані 22 заклади освіти – Шкарлет [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3613822-na-deokupovanih-teritoriah-hersonsini-zrujnovani-22-zakladi-osviti-skarlet.html>

навчаються в перервах між повітряними тривогами, вимушені годинами сидіти у бомбосховищах.

Якщо навчання відбувається у змішаному форматі, уроки онлайн можливі за умови наявності інтернету одночасно у вчителя та дітей. Дистанційна освіта, безперечно, має свої переваги при певних обставинах, проте вона потребує створення та дотримання передумов для функціонування та підтримання якості освітнього процесу, що в умовах війни часто є нереальним завданням.

У безпековому сенсі в більш вигідному становищі нині перебувають школи з невеликою кількістю учнів, розташовані в сільській місцевості. Тут є можливість займатись усім офлайн у звичному режимі. Щодо міських шкіл, то оптимальним варіантом було визнано змішаний режим, коли очна форма навчання поєднується з дистанційною. А у тих громадах, де і така організація освітнього процесу виявилась неможливою, повністю перейшли на дистанційне навчання, і таких шкіл нині половина. Законодавство не передбачає змішаної форми здобуття освіти як такої, тож якщо в школі організоване змішане навчання, форма здобуття освіти є очною з використанням технологій дистанційного навчання.

Окрема і важка тема – діти і педагоги на тимчасово окупованих територіях (ТОТ). Достовірної інформації немає, але, за попередніми підрахунками, приблизно 100 тисяч дітей вимушені проживати та навчатись в умовах окупації за російськими програмами, насиченими не стільки навчанням з предметів, як ідеологією держави-окупанта. Скільки з них навчається онлайн за українськими програмами, невідомо, облік не ведеться свідомо з міркувань безпеки.

Велика частина дітей шкільного віку навчається за кордоном та відвідує школи країни перебування. Крім того, більшість з них навчаються в українських школах на індивідуальній, сімейній чи екстернатній формах, адже планують повертатись додому після покращення безпекової ситуації. За різними підрахунками, за кордоном перебуває від 500 тисяч до півтора мільйона дітей шкільного віку [191] (для порівняння: на початок 2021-2022 навчального року в Україні було чотири мільйони учнів). Таким дітям важко і фізично, і морально. Перш за все, через незнання мови країни перебування. Якщо в Польщі легше адаптуватись через схожість і мови, і менталітету, то в Німеччині чи Франції у дітей виникають серйозні проблеми. Лише в Німеччині, за даними Міністерства освіти Німеччини, навчається 100 тисяч українських дітей. Як потім атестувати цих дітей,

191 Сергій Горбачов. Освіта під час війни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/osvita-pid-chas-vijny-yak-pidtrymuyut-vchyteliv-iz-tot-ta-yaki-problemy-mayut-ukrayinski-uchni-za-kordonom/>

зараховувати предмети та видавати українські документи про освіту, поки що немає єдиного рішення, ці питання нині перебувають ще на стадії обговорення. Програми відрізняються, до того ж частина предметів українського компоненту не вивчається (українська мова, література, історія України). Необхідно розробляти механізми узгодження оцінювання в різних країнах та впроваджувати в освітній процес, щоб батьки та діти мали чітке розуміння, як при поверненні вони будуть інтегруватись в український освітній простір.

Питання реінтеграції школярів є вкрай важливим для збереження вітчизняної системи професійної та вищої освіти. Ще до повномасштабної війни чисельність студентів в Україні стрімко знижувалась, відбувалось так зване «вимивання» наших випускників: європейські вузи пропонують доволі лояльні умови вступу, часто без іспитів та знання мови, різного роду стипендії, навчання на безоплатній основі, тому і раніше вітчизняним навчальним закладам було доволі важко конкурувати за наших випускників, а тепер і поготів. До цього ще додалися проблеми із руйнацією матеріально-технічної бази наших освітніх закладів внаслідок бойових дій. Першу хвилю війни у 2014 році і пов'язаних з нею переїздів пережили вузи сходу та півдня країни, зараз кількість зруйнованих університетів, коледжів, училищ вже вимірюється сотнями, а на їх відновлення знадобиться не один рік. У системі вищої освіти за останній рік було прийнято низку нових законодавчих актів, зокрема Положення про дуальну форму здобуття фахової передвищої та вищої освіти, що передбачає поєднання навчання в закладах освіти та в інших суб'єктах освітньої діяльності з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації. Метою Положення є реалізація студентоцентрованого підходу через орієнтацію на задоволення очікувань здобувачів освіти щодо успішної роботи за фахом, формування в них сучасних знань практичного характеру, умінь і навичок професійної діяльності та командної роботи на реальних робочих місцях і у виробничому середовищі, підвищення готовності, полегшення та пришвидшення переходу випускників зі сфери освіти до трудової сфери, а також підвищення загалом їхньої конкурентоспроможності на ринку праці [192].

192 Міністерство освіти і науки України - Положення про дуальну форму здобуття фахової передвищої та вищої освіти зареєстровано в Міністерстві юстиції України. Головна | Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/polozhennya-pro-dualnu-formu-zdobuttya-fahovoyi-peredvishoyi-ta-vishoyi-osviti-zareyestrovano-v-minyusti> (дата звернення: 23.08.2023).

6.4. Вплив карантину на інформаційно-комунікаційну мережу

Карантин, введений у зв'язку з пандемією COVID-19, суттєво вплинув на можливості населення користуватися інформаційно-комунікативними мережами та підкреслив проблеми, пов'язані з нерівним доступом до них. Оскільки багато країн ввели обмежувальні заходи (локдауни, соціальну дистанцію), люди стали залежні від інтернету більше, ніж будь-коли. Таким чином карантин став періодом, який показав важливість інтернету як засобу комунікації, зайнятості, навчання, розваг, споживання тощо. Разом з тим, люди стали більш вразливими до кіберзагроз: збільшилась кількість онлайн-шахрайств, фішингу та кібератак.

Під час карантину фірми, установи, організації (де це було можливо), як і навчальні заклади, перейшли на онлайн-формат роботи. Зрозуміло, що необхідною умовою для зайнятості працівників була, по-перше, наявність інтернету, по-друге, технічних засобів для виконання роботи, дистанційної комунікації та, по-третє, вміння користуватись ними. За даними Державної служби статистики України, перед початком карантину 65,8% домогосподарств мали доступ до послуг Інтернету вдома. Порівняно з країнами-сусідами ця цифра є заниженою. Так, у сусідній Польщі на кінець 2019 року 86,7% домогосподарств мали домашній інтернет, в Угорщині – 86,2%, в Румунії – 83,6%, в Чеській Республіці – 81,1%. А у таких країнах, як Норвегія, Нідерланди та Швеція – 96%, Великобританії – 95%, в Німеччині та Данії – 92% (рис. 6.6).

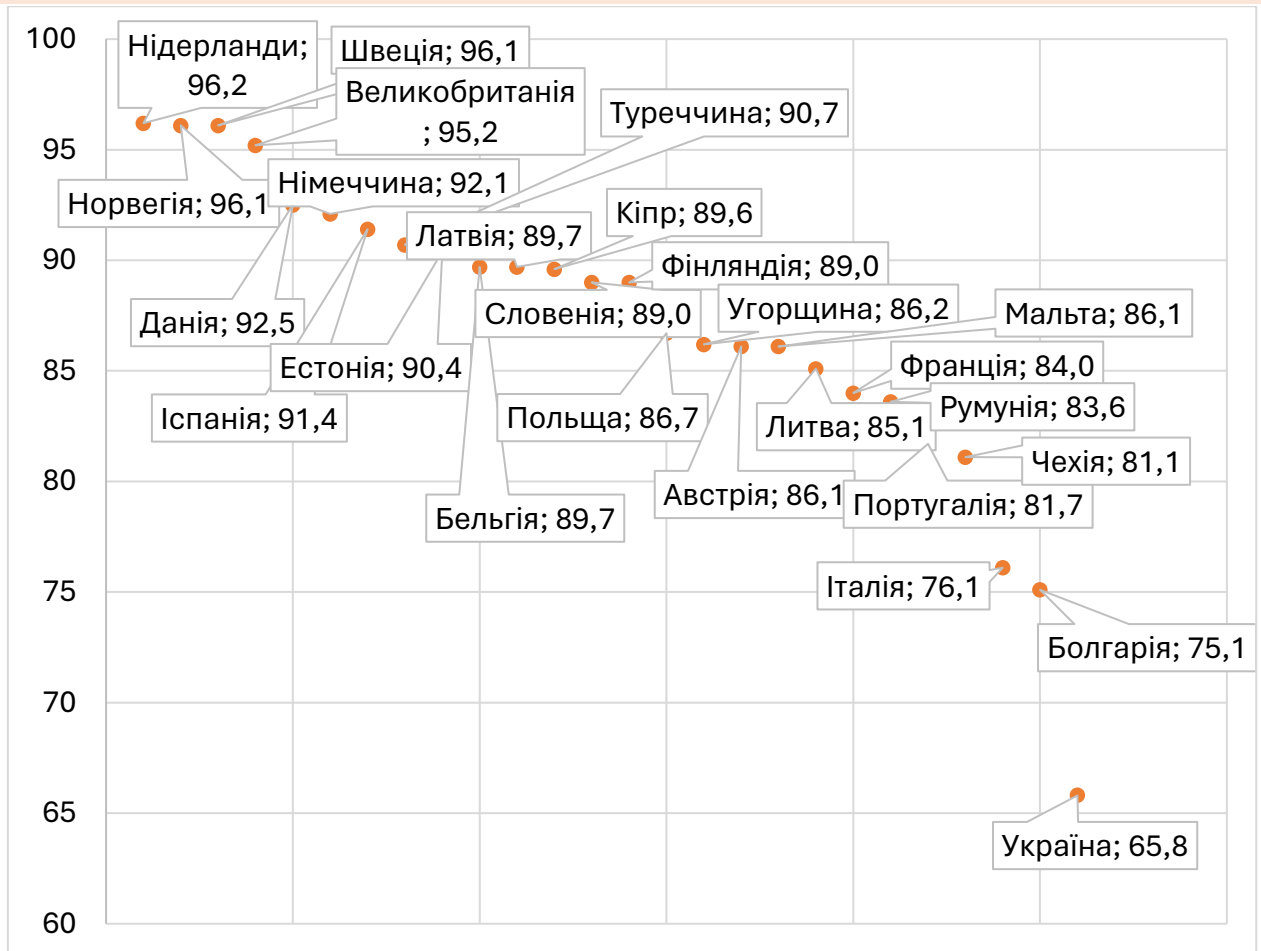

Рис. 6.6. Частина домогосподарств, які мали доступ до послуг Інтернету вдома, 2019 рік

Джерело: побудовано авторами за даними [193].

Таким чином, частина населення, хоч і мала теоретично можливість працювати дистанційно, не могла цього робити через відсутність Інтернету вдома, відтак змушена була або перебувати у відпустці за власний рахунок, або шукати іншу роботу на фірмах, які не закривались на карантин. Результати досліджень показують, що сільські мешканці мають нерівні можливості порівняно з містянами щодо доступності Інтернет-послуг, як через фінансові проблеми, що унеможлиблюють придбання техніки, обладнання, здійснення регулярних платежів за користування послугами, так і через відсутність провайдерів у багатьох сільських населених пунктах. Так, за даними Дослідницького холдингу Factum Group Ukraine, у передкарантинному 2019 році у великих містах 74% домогосподарств мали домашній Інтернет, відповідно не мало кожне четверте. Водночас у сільській місцевості Інтернет був у 58% сімей, не було у 42% (рис.6.7).

193 Доступ домогосподарствами України до Інтернету у 2020 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2021. 119 с.

Рис. 6.7. Динаміка наявності Інтернету у розрізі типів населених пунктів

Джерело: побудовано авторами за даними [194].

Хоча у динаміці картина виглядає доволі позитивно, проте за умов карантину такі показники забезпеченості, особливо в селах, означали відсутність в значній кількості домогосподарств можливості вчасно отримати надійну та достовірну інформацію про поширення інфекції, лікарську консультацію в режимі онлайн, замовити ліки, продукти харчування чи інші необхідні речі, працювати, навчатись, пройти професійні онлайн-курси підвищення кваліфікації тощо, що ще більше поглибило нерівність між містом і селом.

Через необхідність дотримання карантину та соціальної дистанції єдиною можливістю комунікувати з родичами, друзями, знайомими та підтримувати соціальні зв'язки були різні відеоплатформи, проте, знову ж таки, скористатись ними могли лише сім'ї, які мали надійний домашній інтернет. Неможливість підтримувати комунікації та соціальні контакти протягом тривалого періоду часу призвела до зростання рівня соціальної ізоляції людей, які і до карантину через фінансові обмеження не могли собі дозволити часто зустрічатись з родичами, друзями, відвідувати кафе тощо. Таким чином карантин ще більше посилив нерівність у

194 Майже 23 млн українців регулярно користуються Інтернетом – дослідження. Mind.ua. URL: <https://mind.ua/news/20204323-majzhe-23-mln-ukrayinciv-regulyarno-koristuyutsya-internetom-doslidzhennya> (дата звернення: 29.08.2023).

суспільстві щодо доступності інформативно-комунікативної мережі для населення.

З початку пандемії через вимушену ізоляцію у населення з'явилося набагато більше вільного часу. Стрімко зріс попит на розважальний контент: відео, ігри, соціальні мережі. Якщо раніше батьки намагались обмежувати час для дітей, проведений в гаджетах, то під час карантину і самі активно долучились до цього. Для багатьох сімей це виявилось дуже корисним, оскільки таким чином відбувалось зближення родини, зросла кількість часу, який подружжя проводили разом, батьки дізнавались про вподобання дітей, що вони дивляться в соціальних мережах та з ким спілкуються. Проте зворотнім боком вимушеної соціальної ізоляції, особливо в умовах недостатнього життєвого простору, стало зростання рівня домашнього насильства. Вже з початку пандемії ВООЗ повідомила, що в Європі рівень домашнього насильства зріс на 60% [195]. За даними «Ла Страда-Україна», за перші кілька місяців карантину кількість дзвінків на гарячу лінію з запобігання домашньому насильству збільшилася на 30% [196]. Наслідки цього доведеться долати не один десяток років.

Таким чином, соціально-економічні процеси, які відбувались в Україні внаслідок поширення COVID-19 в медичній, освітній сферах, на ринку праці, в сфері доходів та споживання населення, інформаційно-комунікативних зв'язків сформували чинники, комплексна дія яких призвела до зростання нерівності та бідності серед населення.

195 Як пандемія COVID-19 впливає на жінок і дівчаток у країнах Європи - Amnesty International Ukraine. Amnesty International Ukraine. URL: <https://www.amnesty.org.ua/european-women-covid-19/> (дата звернення: 30.08.2023).

196 Забіян В. Домашнє насильство щодо дітей під час карантинних обмежень. Як змінилася ситуація протягом «карантинного» року? | UACRISIS.ORG. Uacrisis.org. URL: <https://uacrisis.org/uk/domashnye-nasylstvo-shhodo-ditej-pid-chas-karantynnyh-obmezhen-yak-zminylasya-sytuatsiya-protyagom-karantynnogo-roku> (дата звернення: 30.08.2023).

РОЗДІЛ 7. АНАЛІЗ СИТУАЦІЇ З БІДНІСТЮ В УКРАЇНІ НА ДОВГИХ РЯДАХ ДАНИХ ТА ПЕРШІ НАСЛІДКИ COVID-19

7.1. Загальна ситуація з бідністю в Україні за різними критеріями в 1999-2021 роках

Аналіз динаміки рівня бідності для дослідження впливу COVID-19 на бідність українців є необхідним елементом наукового підходу до вивчення наслідків пандемії. Порівняння динаміки рівня бідності в попередні роки (особливо у кризові періоди і виходи з них) надає можливість створити базову лінію для співставлення і оцінки змін, які сталися під час кризи COVID-19. Ця базова лінія є критично важливою для об'єктивного визначення та вимірювання впливу пандемії на бідність. Дослідження даних за попередні періоди допомагає виявити інтегровані економічні та соціальні зміни, що відбувалися перед початком пандемії. Цей підхід дозволить визначити специфічні тенденції та динаміку в економіці та соціумі, що можуть вплинути на реакцію суспільства і економіки на кризу. В той же час аналіз кризових періодів минулого надає можливість оцінити різноманітні соціально-економічні стратегії та заходи, які були вжиті для подолання кризи та зменшення рівня бідності. Відомості про відповідь на попередні кризи можуть служити важливим джерелом вивчення та адаптації до поточних викликів. Аналіз динаміки бідності допомагає визначити, які групи населення стали найбільше вразливими перед пандемією та яким чином ситуація з бідністю в них змінилася в контексті COVID-19.

На додачу до вище згаданого, варто відмітити, що знання про динаміку бідності в попередні кризові періоди допомагає формулювати можливі сценарії майбутнього розвитку після пандемії COVID-19. Це важливо для планування реакції та підготовки до можливих економічних та соціальних наслідків. Аналіз попередніх кризових періодів дозволяє виявити тренди та патерни змін у рівнях бідності, які розкривають залежності між економічними кризами та погіршенням соціально-економічного стану, а також ідентифікувати групи населення, які найбільше піддаються ризику бідності під час кризи. Це допомагає

увияти, які можуть бути можливі варіанти впливу пандемії COVID-19 на бідність.

Аналіз бідності впродовж довгого періоду часу представляє собою складне завдання через різноманітність методологічних підходів, що використовувалися на різних етапах існування України. Ключові проблеми полягають в тому, що протягом часу відбуваються зміни у методиках збору і аналізу даних щодо доходів, економічних умов і соціально-економічного статусу населення, деякі методики припиняли своє існування, затверджувалися нові, деякі дані Державна служба статистики переставала публікувати, тому за частиною показників можна відслідкувати динаміку аж з 1999 року, а за іншими – тільки за останні кілька років.

Аналізуючи динаміку бідності варто звернути увагу як на об'єктивні, так і на суб'єктивні критерії, так як об'єктивні критерії допомагають встановити конкретні стандарти та виміряти ними економічний стан осіб або господарств. Суб'єктивні ж критерії дозволяють зрозуміти, як самі люди сприймають свою ситуацію та як вони відчують своє становище. Об'єднання цих підходів дозволяє отримати глибше розуміння бідності як комплексного явища. Об'єктивні критерії ґрунтуються на конкретних вимірюваннях, таких як рівень доходу і витрат, доступ до освіти, житла, медичних послуг тощо, що дає можливість проводити точні порівняння між різними групами людей, регіонами та часовими періодами, проте важливо розуміти, що об'єктивність не завжди враховує всі аспекти складної реальності бідності.

Наявні в Україні дані дають змогу розрахувати динаміку суб'єктивної бідності (власне суб'єктивна бідність і бідність за самооцінкою ступеню задоволення потреб) та об'єктивної (монетарна: відносна (в тому числі за методиками міжнародних організацій), абсолютна (за прожитковим мінімумом і фактичним прожитковим мінімумом),); а також немонетарна: деприваційна (наявність у домогосподарства через нестачу коштів 4 з 9 ознак депривації; структурна (частка витрат на харчування перевищує 60% сукупних витрат), за енергетичною цінністю харчування (енергетична цінність добового раціону харчування менша за 2100 ккал)).

Абсолютний критерій бідності вимірює рівень бідності за доходами або витратами на основі конкретної суми грошей, яка вважається мінімально необхідною для забезпечення базових потреб населення. Найбільш показовим індикатором оцінки рівня бідності в Україні є рівень бідності, визначений на основі фактичного прожиткового мінімуму за витратами. Це пояснюється тим, що фактичний прожитковий мінімум відображає реальні витрати населення на необхідні для життя товари та

послуги, і він є менш вразливим до змін політичної кон'юнктури та впливу змін влади.

З моменту проведення перших досліджень бідності в Україні за даними опитування умов життя домогосподарств частіше використовувалися підрахунки за витратами населення, так як в нульові роки населення навіть в анонімному опитуванні приховувало частину доходів. Ще й у 2021 році виявляється, що бідність, оцінювана за абсолютними показниками на основі витрат, залишається вищою, ніж за відомостями про доходи. Це впливає із того, що населення продовжує більш точно вказувати свої витрати, тоді як інформація про доходи залишається частково схованою або може навіть не згадуватися через неусвідомлення важливості.

Варто зауважити, що на відміну від рівня бідності за відносним критерієм, показники абсолютної бідності (як за офіційним, так і за фактичним прожитковим мінімумами, як за доходами, так і за витратами показують чітку динаміку зростання бідності відповідно до криз в політичному і економічному житті суспільства. Загалом, аналізуючи дані рисунку 7.1, можна виділити наступні риси динаміки:

- З 2000 по 2008 рік спостерігається зменшення відсотка населення, витрати і доходи якого менше як офіційного, так і фактичного прожиткового мінімуму;
- 2009, 2014-2016 і 2020, виділяються зростанням рівня абсолютної бідності, незалежно від обраної межі, при цьому найбільш показовою є межа витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму;
- відсоток населення з витратами та доходами нижче офіційного прожиткового мінімуму показує відносно стабільний тренд зі зменшенням протягом років. Це може свідчити про те, що офіційний прожитковий мінімум стає менш репрезентативним для вимірювання рівня бідності та потреб населення;
- вихід з кризи 2014-2016 років нагадує вихід з кризи часів початку впливу COVID-19 2020 року.

З 2002 по 2008 рік спостерігається систематичний спад відсотка населення з абсолютною бідністю незалежно від обраного критерію. Починаючи з 2002 року, стало помітне зниження абсолютної бідності. Наприклад, у 2002 році рівень бідності за офіційно встановленим прожитковим мінімумом (враховуючи змінні витрати) становив 72,5%, але вже наступного 2003 року цей показник скоротився до 63,3%, а в 2008 році був всього лише 12,6%. Протягом семи років спостерігалось багаторазове

зменшення як частки, так і кількості осіб, що перебували у стані бідності згідно з критерієм прожиткового мінімуму. Проте в цей же час відбувся розрив між часткою бідних за офіційним і фактичним прожитковим мінімумами. Рівні бідності за офіційним стали нижчі. Варто відмітити, що У 2007 році відбулася принципова зміна картини бідності – рівень бідності за абсолютним критерієм став нижчим, ніж за відносним. Це означало, що основним викликом для суспільства стає вже не подолання значних масштабів абсолютної бідності, а зменшення масштабів нерівності [197]. Протягом цього періоду високі темпи зростання доходів населення стали результатом значного підвищення пенсійних виплат. Хоч ці виплати і були страховими, вони виплачуються зі спільної системи та покладаються на державний бюджет. Крім того, були збільшені розміри певних видів соціальної допомоги, які базувалися на універсальних принципах надання. Це призвело до посилення вразливості України перед дією світової економічної кризи 2008 року, яка суттєво вплинула на зростання бідності.

З 2009 по 2013 роки відсоток населення з витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму показує зменшення від 24,8% до 22,1%. Це може свідчити про певне поліпшення економічної ситуації, проте більше спостерігаються застійні явища. Відсоток населення з витратами нижче офіційного прожиткового мінімуму відносно стабільний та трішки змінюється від 9,8% до 9,1%. Аналогічно, відсоток населення з доходами нижче офіційного прожиткового мінімуму також зазнає незначних коливань від 5,3% до 8,4%. Фактично населення лишилося на значеннях абсолютної бідності, яка настала під час кризи кінця 2008 року. Незважаючи на помітні негативні наслідки фінансово-економічної кризи, які відобразилися і на дохідній частині державного бюджету, і на темпах зростання реальних доходів більшості населення, в період з 2009 по 2013 роки було досягнуто певного успіху у втриманні масштабів монетарної бідності на контрольованому рівні. Економісти передбачали тривалий період стагнації, що тривав би до 10 років, і цей сценарій не сприяв би покращенню життєвого рівня або зменшенню масштабів бідності [198]. У такій ситуації єдиним шляхом впливу на становище населення могла бути зміна принципів розподілу доходів в суспільстві.

197 Черенько Л. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності : Монографія. Київ : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2021. 423 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/Model.pdf> (дата звернення: 17.08.2023).

198 Черенько Л. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності : Монографія. Київ : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2021. 423 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/Model.pdf> (дата звернення: 17.08.2023).

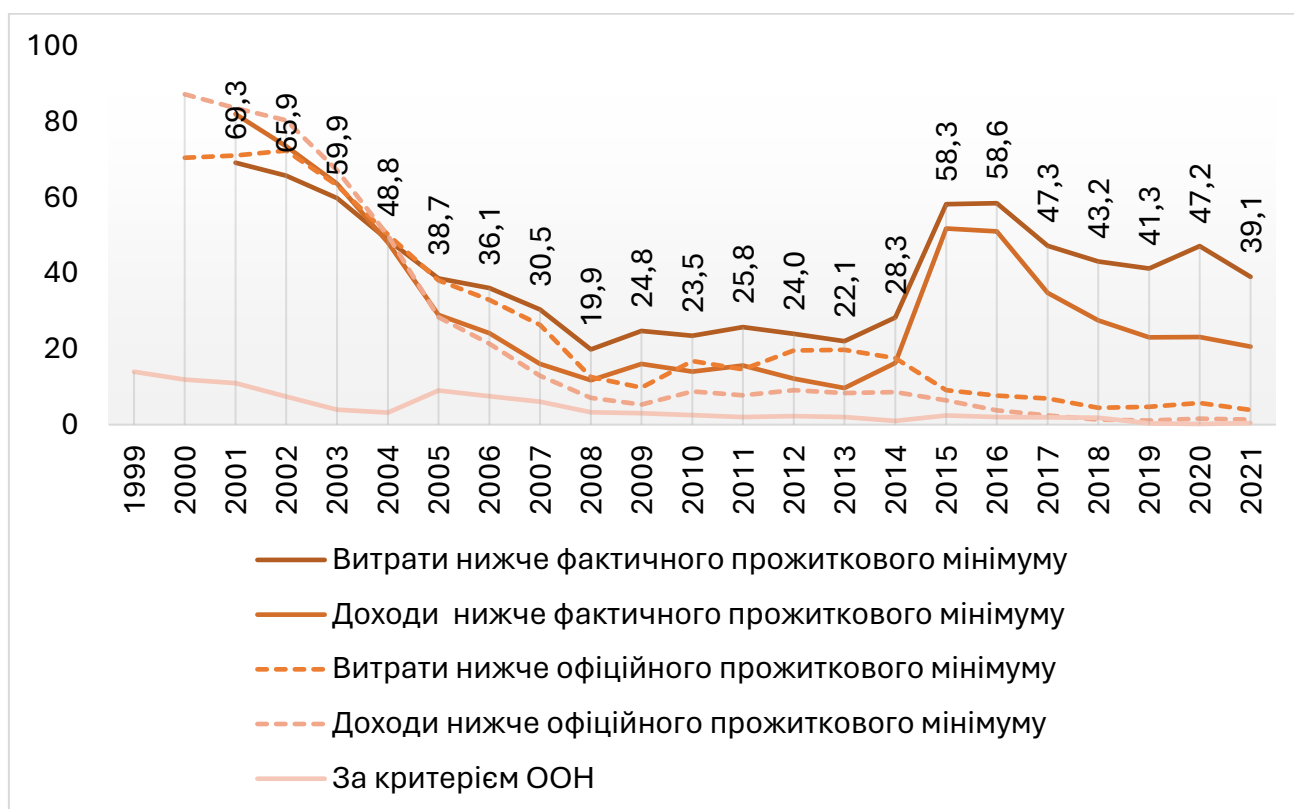

Рис. 7.1. Рівень бідності за абсолютними критеріями за офіційним і фактичним прожитковими мінімумами за доходами/витратами, за критерієм ООН (еквівалентні витрати особи нижче межі бідності, визначеної Організацією Об'єднаних Націй для країн Центральної та Східної Європи як гривневий еквівалент 5,05 долара США відповідно до паритету купівельної спроможності, розрахований Світовим банком) в 1999-2021 роках, %

Джерело: розроблено автором за даними опитування умов життя домогосподарств.

Надалі політична криза, що розгорнулася наприкінці 2013 року, а пізніше – анексія Криму росією та воєнні події на Донбасі, суттєво ускладнили економічну обстановку в Україні. Наслідком економічної кризи стали значні спади ВВП – у 2014 році скоротився на 28,1%, а в 2015 році навіть на 31,3%. В абсолютних вимірах країну відкинуло на десятиліття назад [199]. У 2014-2015 роках спостерігався різкий підйом інфляції – відповідно на 24,9% та 43,3%. В той же час, реальна зарплата зменшилася: у 2014 році – на 6,5%, а в 2015 році – навіть на 20,2%. Відсутність необхідних коштів для державного субсидування цін на паливо та виконання вимог кредиторів призвела до кількарразового підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги в Україні. В цей період більшість громадян не спостерігала істотних змін у своїх доходах, тоді як у частини

199 Струченков О. Динаміка бідності в Україні в 2005-2015 роках. *Український соціологічний журнал*. 2016. № 1-2.

населення навіть відбулось зниження номінальних доходів. Такий контекст подвійного тиску – одночасного скорочення доходів і підвищення цін на споживчому ринку, зокрема на житлово-комунальні послуги, – призвів до потужного удару по споживчим можливостям населення. Це становище зумовило значний вплив на абсолютну бідність населення. Зростання цін на послуги, несумісне зі збереженням рівня доходів, обмежувало споживчу активність та здатність населення забезпечити свої основні потреби. Така динаміка підірвала купівельну спроможність громадян, порушуючи їхні фінансові можливості та впливаючи на загальний рівень життя.

Різке падіння вартості національної грошової одиниці призвело до значних наслідків для рівня життя населення в Україні. Цей процес мав великий вплив на економічну ситуацію та фінансову стабільність країни, а також на купівельну спроможність громадян. У 2013 році долар коштував приблизно 8 гривень. Однак, в лютому 2015 року, за даними Національного банку України, курс валюти перетнув межу 28 гривень за долар. Одночасно, населення, яке змушене було купувати долари на обмінниках, стикнулося з високими ставками, які навіть досягали 40 гривень за долар. Українці почали втрачати значну частину своїх заощаджень, так як імпортовані товари та послуги стали дорожчими. Курсовий шок мав далекосяжні наслідки, так як зниження купівельної спроможності громадян призвело до того, що їхні доходи стали не покривати базові потреби такі як харчування, житло, освіту та охорону здоров'я. Внаслідок цього, багато людей відчули погіршення свого життя та змушені були адаптуватися до нових фінансових реалій.

Воєнні дії на сході України спричинили значні руйнування і втрати в економіці. Зокрема, зона конфлікту охопила важливі промислові райони, а інфраструктура та виробничі потужності були пошкоджені. Це призвело до зниження обсягу виробництва, збільшення безробіття та погіршення загальної економічної ситуації. Воєнний конфлікт також вплинув на інфляційні процеси в країні. Збурення на внутрішніх ринках, переривання поставок товарів, зокрема енергоносіїв, та загальна невпевненість в майбутньому призвели до зростання цін на товари та послуги. Забезпечення оборони та відновлення після військових дій вимагали значних фінансових ресурсів. Держава змушена була виділяти додаткові кошти на армію, реструктуризацію підприємств та підтримку соціально вразливих груп населення.

У трирічному періоді з 2014 по 2016 рік відсоток населення з витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму значно зріс з 28,3% у 2014 році до 58,6% у 2016 році. Відсоток населення з доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму також зріс дуже сильно з 16,3% у 2014

році до 51,1% у 2016 році. Проте відсоток населення з витратами нижче офіційного прожиткового мінімуму дуже впав, з 17,6% у 2014 році до 7,7% у 2016 році, що було спричинено фіксацією межі прожиткового мінімуму. За умови фіксації прожиткового мінімуму на іншому рівні, ніж реальні ціни на споживчі товари та послуги, відбулося підвищення порогу бідності. Тобто, більша кількість населення відповідала цим стандартам, не потрапляючи в категорію бідних, навіть якщо їхні доходи не змінювалися. Це створило ситуацію, що показники бідності за офіційним прожитковим мінімумом знизилися, оскільки більше людей відповідали новим стандартам. Проте, важливо розуміти, що ця ситуація не відображала реальні зміни у рівні доходів або життєвому рівні населення.

З 2016 року в Україні відбулися позитивні тенденції у макроекономічному розвитку країни. Зростання економічних показників стало однією з ключових рис покращення життя населення та зменшення бідності. З 2016 по 2019 рік спостерігається зниження відсотка населення з витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму (як і інших показників абсолютної бідності), з 58,6% у 2016 році до 41,3% у 2019 році. У період з 2017 по 2019 роки в Україні спостерігалось скорочення показників абсолютної бідності, що надавало підстави для позитивних очікувань та надій у відношенні подальшого поліпшення життєвого рівня населення. Ці роки відзначалися важливими змінами в економічному ландшафті країни, які вплинули на суспільний добробут та покращення умов життя громадян. Помітне зниження рівня бідності в Україні у вказаний період є результатом комплексних дій, які були спрямовані на підвищення якості життя населення та зниження економічної вразливості громадян. Цей важливий прорив здійснено завдяки активним заходам у напрямку реформування економіки, розширення соціальних програм та підтримки найбільш потребуючих верств населення. Однією з ключових складових успішного зниження бідності була політика підвищення стандартів оплати праці в країні, а також не останню роль відіграли житлові субсидії. Навіть при відносно невисокій адресності та націленості на бідних, вони виконали важливу роль у покращенні матеріального становища громадян. Особливо це стало актуальним у період стрімкого зростання тарифів на комунальні послуги, коли жителі країни знаходилися під подвійним тиском – збільшення вартості послуг та збереження своєї спроможності їх оплачувати.

За період з 2019 по 2020 рік в Україні спостерігалось зростання рівня бідності внаслідок пандемії COVID-19. Розглядаючи бідність за фактичним прожитковим мінімумом за витратами, яка відображає відсоток населення з витратами нижче цього порогу, можна побачити, що вона зросла з 41,3% в 2019 році до 47,2% в 2020 році. Також варто

зазначити, що в цьому періоді відбулося збільшення відсотка населення, яке мало витрати нижче офіційного прожиткового мінімуму, з 4,7% до 5,7%. Під час пандемії коронавірусу, особливо в 2020 році, багато країн, включаючи Україну, стали свідками економічних труднощів через карантинні заходи та зменшення економічної активності. В Україні було введено обмежувальні заходи, що вплинули на зайнятість, роботу підприємств та доходи громадян. Однак, навіть за таких умов, зміни у рівні бідності за розглянуті роки були не такими значними, як наприклад з 2014 по 2016 роки. За період з 2020 по 2021 рік відбулося суттєве покращення ситуації. Рівень бідності за фактичним прожитковим мінімумом за витратами зменшився з 47,2% до 39,1%, а за офіційним прожитковим мінімумом за витратами, скоротився з 5,7% до 3,9%. Порівнюючи зниження рівня бідності за фактичним прожитковим мінімумом за витратами з 2016 по 2017 роки, можна сказати, що воно було більш помітним і становило понад 10 відсоткових пунктів, зменшившись з 58,6% до 47,3%. У свою чергу, зниження рівня бідності за фактичним прожитковим мінімумом за витратами з 2020 по 2021 рік (роки COVID-19) становило більш ніж 8 відсоткових пунктів, зменшившись з 47,2% до 39,1%. Цей спад був пов'язаний з послабленням економічних обмежень після пандемії COVID-19, підвищенням споживчого попиту і початку роботи сфер економіки, які були фактично «закриті» на час карантинних дій. Обидва ці періоди показали позитивний тренд у зниженні бідності за фактичним прожитковим мінімумом за витратами, проте причини цих знижень можуть бути різними через різні економічні та соціальні умови, так як причини падіння в 2020 році були більш штучними і не потребували особливих дій для усунення наслідків.

Щодо критерію ООН, то можна стверджувати, що з кінця нульових років показник перестав бути надійним індикатором реальної економічної ситуації через своє низьке значення. Найвище значення рівня бідності за критерієм ООН спостерігалось у 1999 році, коли він склав 14,0%. Це значення можна охарактеризувати як один із найбільш вразливих для економічних та соціальних викликів, який завершував епоху різкого падіння рівня життя в 90-і – час структурних змін в економіці й суспільстві. Більше значення даного показника до подібних чисел не наближалось. З 1999 до 2005 року спостерігається загальний спад рівня бідності. Протягом цього періоду показник знизився з 14,0% у 1999 році до 3,2% у 2004 році. І надалі тримався на низькому рівні. 2020-2021 роки COVID-19 не мали значного впливу на значення даного показника. Межа рівня бідності, визначеного за критерієм ООН, має вже дуже низьке значення – всього 1429 грн на місяць в 2021 році, відповідно і рівні бідності – всього 0,2% у 2020 та 0,4% у 2021 році.

В Україні офіційно використовується комплексний підхід у вивченні бідності в Україні. Цей підхід дозволяє більш докладно дослідити різні аспекти проблеми та визначити масштаби як абсолютної, так і відносної бідності. Якщо взяти до уваги абсолютний критерій, це визначення бідності ґрунтується на науково обґрунтованих фізіологічних або соціальних нормативах, без врахування фактичних рівнів споживання населення. З іншого боку, відносний критерій розкриває інформацію про ту частину населення, яка не може забезпечити собі рівень споживання, що фактично склався в конкретній країні на певний період часу, і що є характерним для більшої частини суспільства.

Хоча відносний рівень бідності більше свідчить про структурованість населення, а не безпосередньо про рівень його споживання, однак в Україні, так само як і в більшості європейських країн, він досліджується в першу чергу. За часи незалежності змінилися кілька затверджених методик оцінки бідності, проте бідність за відносним критерієм завжди була на першому місці за важливістю. Відповідно до концепції відносної бідності, вона визначається як нестача фінансових ресурсів для підтримання рівня життя, який вважається прийнятним для конкретного суспільства в конкретний період часу.

Результати досліджень, що охоплюють період з 1999 по 2021 роки, надають підстави для висновку, що показники відносної бідності в Україні майже не зазнали змін [рис. 7.2]. Ця стабільність відображає проблему невирішення процесу розподілу доходів населення, який впливає на бідність. Дана проблема виникла не лише через наслідки початку формування нерівності в доходах на етапі формування нової економічної системи, а й через нерівномірний розподіл позитивних ефектів економічного зростання між різними соціальними групами в період з 2000 по 2008 роки [200]. Дана тенденція у нерівномірному розподілі економічних вигод також так само помітна і у період з 2010 по 2021 роки. У цьому контексті слід підкреслити, що верстви населення, які перебувають у бідності, найменше користувалися позитивними наслідками покращення економіки країни. Натомість, вони найбільше постраждали від негараздів у економічному житті суспільства, що суттєво вплинуло на їх вразливість.

Загалом, враховуючи особливості даного критерію, рівень відносної бідності зростає, коли загалом зростала економіка в країні і росли доходи населення, і падав в часи більших пертурбацій. В перші десять років спостережень рівень бідності за відносним критерієм майже не

змінювався. Якщо в цей час дані про бідність за абсолютним критерієм, який базується на розрахунках прожиткового мінімуму, демонстрували значний позитивний тренд, то показник відносної бідності залишався доволі стабільним. З 2002 до 2006 року рівень відносної бідності залишається на стабільно високому рівні, і коливається навколо 27%, то опускаючись до 26%, то піднімаючись до 28%, причому найвищим був в роки найбільшого економічного росту і зростання доходів населення. Аналогічні, хоча й набагато менші підйоми будуть в 2011-2012 роках і 2019. Аналізуючи дані рисунка 7.2, одразу можна помітити 3 точки падіння рівня відносної бідності: 2010 (рік після світової кризи, 2015 – рік після революції і під час початку війни з росією і 2020 – рік падіння внаслідок обмежень спричинених коронавірусною хворобою. При цьому варто відмітити, що після 2020 року відновлення зростання рівня бідності за відносним критерієм пройшло найшвидше.

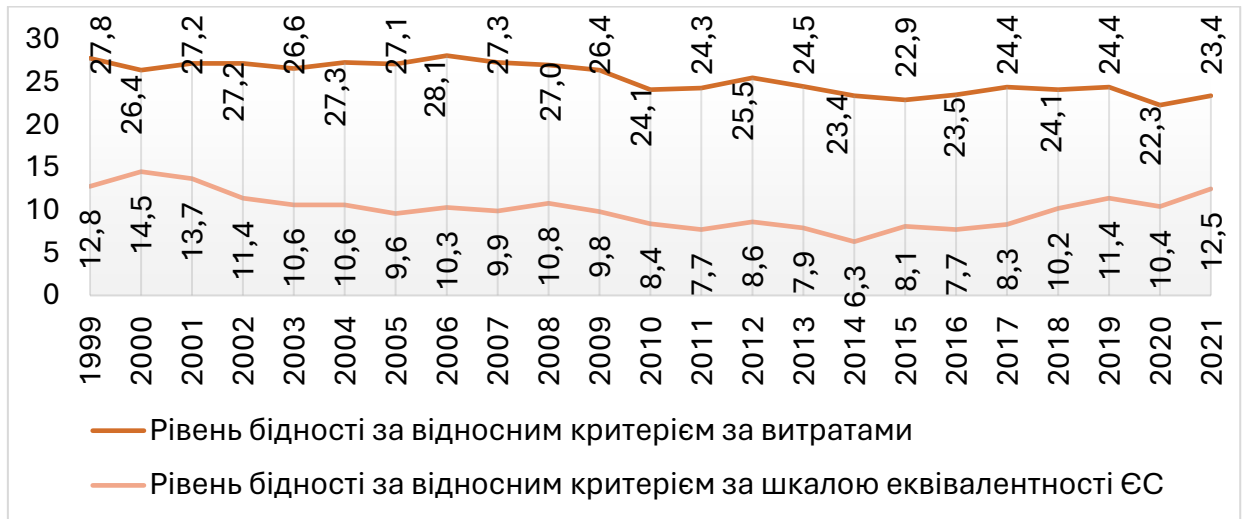

Рис. 7.2. Рівень бідності за відносним критерієм за витратами (сукупні еквівалентні витрати особи нижче 75 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат) та за відносним критерієм за шкалою еквівалентності ЄС (середньодушові еквівалентні доходи особи нижче 60 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних доходів за шкалою еквівалентності Європейського Союзу) в 1999-2021 роках, %

Джерело: розроблено автором за даними опитування умов життя домогосподарств.

Згідно із аналізом динаміки рівня відносної бідності в Україні, було встановлено, що у 2020 році цей показник досяг найнижчого значення за всю історію спостережень і становив 22,3%. Порівнюючи це значення з даними попередніх років, варто відзначити, що у 2019 році рівень відносної бідності складав 24,4%, тоді як у 2021 році він зріс до 23,4%.

Рівень відносної бідності традиційно проявляє тенденцію до зменшення в кризові роки. У контексті пандемії COVID-19, кризовий 2020 рік не був винятком. Цього року рівень відносної бідності також різко знизився в Україні. Це може бути пояснено великим спадом економічної активності та доходів в багатьох галузях у зв'язку з обмежувальними заходами та загрозою здоров'ю. Незважаючи на традиційні коливання рівня відносної бідності в звичайних кризових сценаріях, пандемія COVID-19 справила великий вплив на економічну та соціальну ситуацію, що призвело до падіння рівня відносної бідності в 2020 році, хоча й даний вплив був короточасним, спричинивши відновлення вже наступного 2021 року, показавши схожу картинку з ситуацією в 2015-2016 роках.

Відносний критерій за шкалою еквівалентності ЄС (Середньодушові еквівалентні доходи особи нижче 60 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних доходів за шкалою еквівалентності Європейського Союзу) використовується при обрахунках бідності в Україні, проте статистику ЄС не можна напряду порівнювати з аналогічним показником в Україні через відмінності у зборі даних в Європейському союзі і в Україні. Відповідно до цього український рівень бідності за умовою середньодушові еквівалентні доходи особи нижче 60 відсотків медіанного рівня середньодушових еквівалентних доходів за шкалою еквівалентності Європейського Союзу не є співставним з аналогічними показниками по європейських країнах.

Так як і за українським відносним критерієм бідності, показник за відносним критерієм за шкалою еквівалентності ЄС внаслідок дії карантинних обмежень від COVID-19 також впав в 2020 році. У 2019 році рівень бідності перебував на рівні 11,4%. Вплив карантинних обмежень та економічних труднощів внаслідок пандемії COVID-19 призвів до зниження рівня бідності до 10,4% у 2020 році. Проте у 2021 році рівень бідності знову підвищився до 12,5%, що свідчить про відновлення зростання цього показника, яке розпочалося в 2015 році. Відповідно, епідемія COVID-19 змінювала значення бідності на 1-2,1 в.п.

7.2. Динаміка бідності в Україні в розрізі типів сімей, соціально-демографічних груп і типів поселень

Дослідження структури та динаміки бідності є актуальним завданням для розуміння соціально-економічної динаміки суспільства. Україна, як країна з різноманітним соціально-економічним портретом,

виявляє масу значних варіацій у рівнях та структурі бідності серед її громадян.

Важливою детермінантою рівня бідності є місцевість проживання. Географічна різниця в умовах життя, рівень доступу до освіти, охорони здоров'я, а також можливості для зайнятості суттєво впливають на доходи та життєвий рівень населення. Міста з більш розвиненою інфраструктурою та економічними можливостями можуть забезпечувати більшу кількість вакансій та вищий рівень доходів порівняно з сільською місцевістю.

Склад сім'ї також визначає рівень бідності. Наявність дітей, пенсіонерів та безробітних в сім'ї може підвищити можливість потрапляння до когорта бідних. Витрати на утримання дітей та пенсіонерів, а також обмежені можливості доходів внаслідок безробіття, можуть призвести до зниження життєвого рівня сімей, де такі особи присутні. Додатково, належність до різних соціально-демографічних груп також впливає на рівень бідності. Соціальні групи, такі як низькооплачувані робітники, некваліфіковані працівники і молодь, яка тільки вступає на ринок праці, можуть бути особливо схильні до бідності через обмеженість своїх можливостей для заробітку та соціальної мобільності. Також слід зазначити, що фактор гендеру може впливати на рівень бідності, оскільки в деяких випадках жінки можуть стикатися з меншими можливостями для заробітку через відповідальність за догляд за дітьми та домашнім господарством.

Важко аналізувати бідність за всіма можливими критеріями через об'єм та різноманітність факторів впливу, тому варто зосередитися на найбільш об'єктивному критерію, який також прописаний в «Методиці комплексної оцінки бідності», що дозволить уникнути перевантаження аналізу та зосередити увагу на ключових аспектах, що сприяє більш точному визначенню динаміки бідності та її зміни в різних соціальні та демографічні групах і типах сімей. Тому до уваги буде взято *бідність за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму*.

Головним фактором збільшення рівня бідності є кількість дітей у сім'ях. Чим більше дітей, тим вище ризик опинитися в умовах обмежених матеріальних можливостей. Навіть сім'ї з однією дитиною, які знаходяться приблизно на середньому рівні для України, можуть відчувати збільшення фінансового напруження, коли з'являється друга дитина. Іноді це може суттєво підвищити ризик бідності. Однак найвищі рівні бідності спостерігаються у сімей, де троє або більше дітей.

Незалежно від стану економіки і суспільного життя в Україні, рівень бідності серед домогосподарств з дітьми завжди вищий, ніж серед домогосподарств без дітей протягом усього розглянутого періоду з 2001 по 2021 рік. Різниця між рівнями бідності змінювалася від 8,8 до 19,7 відсоткових пунктів. Найбільше зростання цієї різниці було помічено в 2014-2015 роках, коли вона збільшилася до 18 відсоткових пунктів.

В 2001-2008 роки рівень бідності знижувався як серед домогосподарств з дітьми, так і серед домогосподарств без дітей. У 2008 році рівень бідності досяг мінімального значення для обох типів домогосподарств. І в 2008-2009 роки різниця між ними становила всього 12,4-12,1 в.п. Можна вважати, що протягом цього часового періоду, зокрема до 2008 року, рівень бідності серед домогосподарств з дітьми та без дітей знижувався практично на однаковому рівні. Однак після 2008 року виникли кризові події, які суттєво вплинули на цю рівність та спричинили збільшення різниці між цими двома групами домогосподарств вже з 2010 року.

Протягом п'ятирічного періоду з 2010 по 2014 рік спостерігався деякий застій у показниках рівня бідності серед домогосподарств з дітьми та без дітей. Показники мало змінювалися, і різниця між обома типами домогосподарств також лишалася відносно стабільною. Після 2014 року відбулися значні соціально-економічні зміни, що спричинили різке збільшення рівня бідності в Україні, зокрема серед обох типів домогосподарств. У 2013 році рівень бідності серед домогосподарств з дітьми становив 28,6%, а серед домогосподарств без дітей – 14,4% [рис. 7.3]. Це означає, що різниця між ними становила 14,2 відсоткових пункти. У 2014 році ця різниця стрімко зростає. Рівень бідності серед домогосподарств з дітьми збільшився до 36,7%, а серед домогосподарств без дітей – до 18,7%. Таким чином, різниця між ними вже становила 18,0 в.п., зберігшись в 2015 році. На підставі цих даних видно, що економічна криза та соціальні турбуленції, зокрема ті, які пов'язані з Революцією гідності та початком війни з росією, мали значно більший негативний вплив на сім'ї з дітьми порівняно з домогосподарствами без дітей.

Після високого рівня бідності в 2015 році (66,5% серед сімей з дітьми та 48,8% серед сімей без дітей), спостерігалось певне покращення в 2016 році. Рівень бідності знизився, зокрема для обох типів домогосподарств: до 65,2% для сімей з дітьми та до 50,9% для сімей без дітей. Це свідчить про те, що після пікового року 2015, коли країна переживала найбільший соціально-економічний виклик, стали спостерігатися деякі ознаки відновлення. У наступних роках показники рівня бідності продовжили зменшуватися. У 2017 році рівень бідності серед сімей з дітьми знизився

до 55,1%, а серед сімей без дітей – до 38,1%. Далі, у 2018 році, рівень бідності продовжив знижуватися: до 49,9% для сімей з дітьми та до 35,4% для сімей без дітей. 2019 рік також показав деяке поліпшення ситуації, коли рівень бідності знизився до 47,3% серед сімей з дітьми та до 34,3% серед сімей без дітей, проте покращення ситуації було найменше, хоча й різниця між даними типами сімей знизилася до 13 в.п.

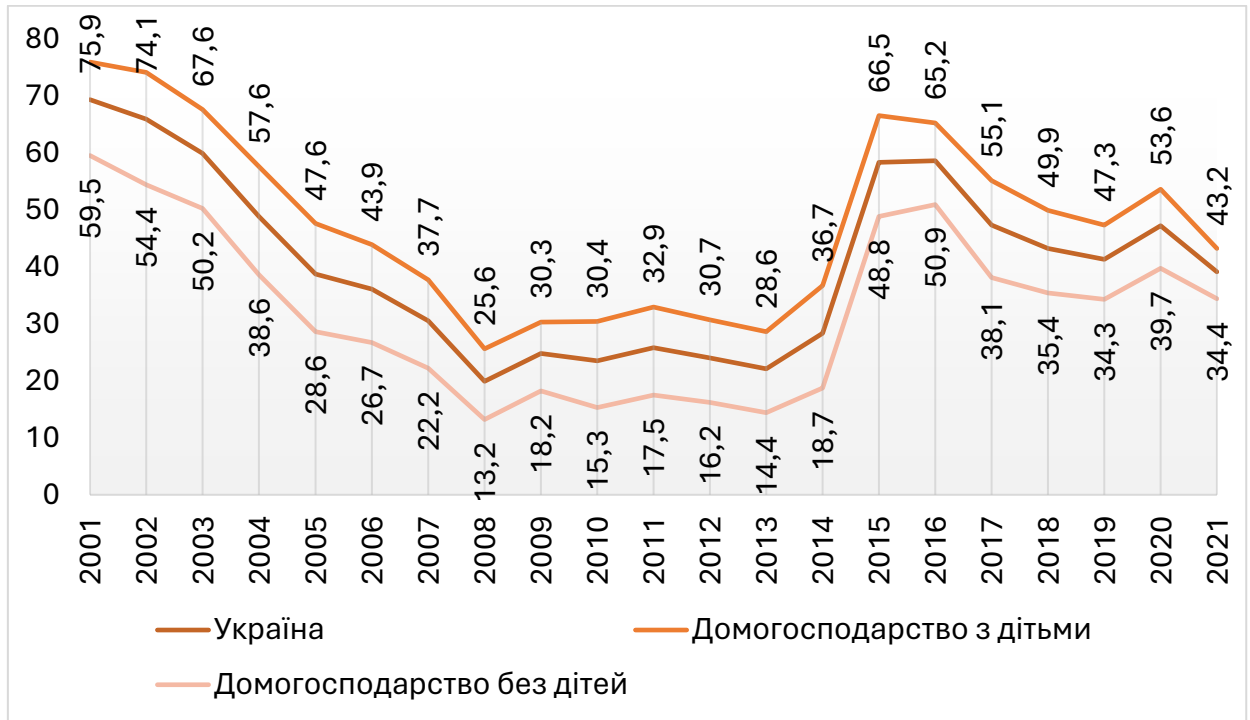

Рис. 7.3. Рівень бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму по сім'ях з дітьми і без дітей в 2001-2021 роках, %

Джерело: розроблено автором за даними опитування умов життя домогосподарств.

Криза COVID-19 суттєво вплинула на рівень бідності в Україні в 2020 році, порівняно з попереднім роком. Цей вплив був помітний для обох типів домогосподарств, які мали різну динаміку змін у рівні бідності. У 2020 році рівень бідності серед домогосподарств з дітьми зріс до 53,6%, зростання на 6,3 процентних пунктів порівняно з 2019 (47,3%). В той же час рівень бідності серед домогосподарств без дітей також зріс, але менше: з 34,3% у 2019 році до 39,7% у 2020 році (зростання на 5,4 в.п.).

У 2020 році рівень бідності серед домогосподарств з дітьми становив 53,6%, а серед домогосподарств без дітей – 39,7%. Різниця між ними була 13,9 в.п. У 2021 році рівень бідності серед домогосподарств з дітьми зменшився до 43,2%, а серед домогосподарств без дітей – 34,4%. Різниця між ними становила 8,8 відсоткових пунктів. Таким чином, відмінність в рівні бідності між сім'ями з дітьми та без дітей зменшилася на 5,1 в.п., що свідчить про те, що покращення ситуації відбувалося швидше

для сімей з дітьми в порівнянні з домогосподарствами без дітей під час відновлення після кризи COVID-19. Аналогічно було і в 2016 році, за тією відмінністю, що в 2016 році рівень бідності серед сімей без дітей ще зростав, а з дітьми вже зменшувався.

Рівень бідності у родинах з трьома і більше дітьми завжди залишався високим порівняно з іншими типами сімей. Варто відмітити, що різниця в рівні бідності між багатодітними сім'ями та сім'ями з однією дитиною (в них рівень бідності приблизно відповідає загальнодержавному) зменшується в кризові роки, такі як 2009, 2015-2016 і 2020-2021. Загалом динаміка рівня бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму по сім'ям з дітьми відображає загальнодержавну. Проте з відмінностей є те, що в багатодітних сім'ях через і так їх високий рівень бідності ситуація погіршується найменше, якщо брати цифри, проте, швидше всього, сім'ї, які були бідними до кризових років, впадали в ще більш критичний стан.

З відмінностей між типами сімей за кількістю дітей варто відмітити, що домогосподарства з одною дитиною швидше виходять з кризи (особливо помітно по 2017 року. В той же час в багатодітних родинах суттєво збільшився рівень бідності ще до ковідного 2020, і карантинні обмеження майже не змінили ситуацію, причому в 2021 році дані родини набагато швидше покращили ситуацію [рис. 7.4].

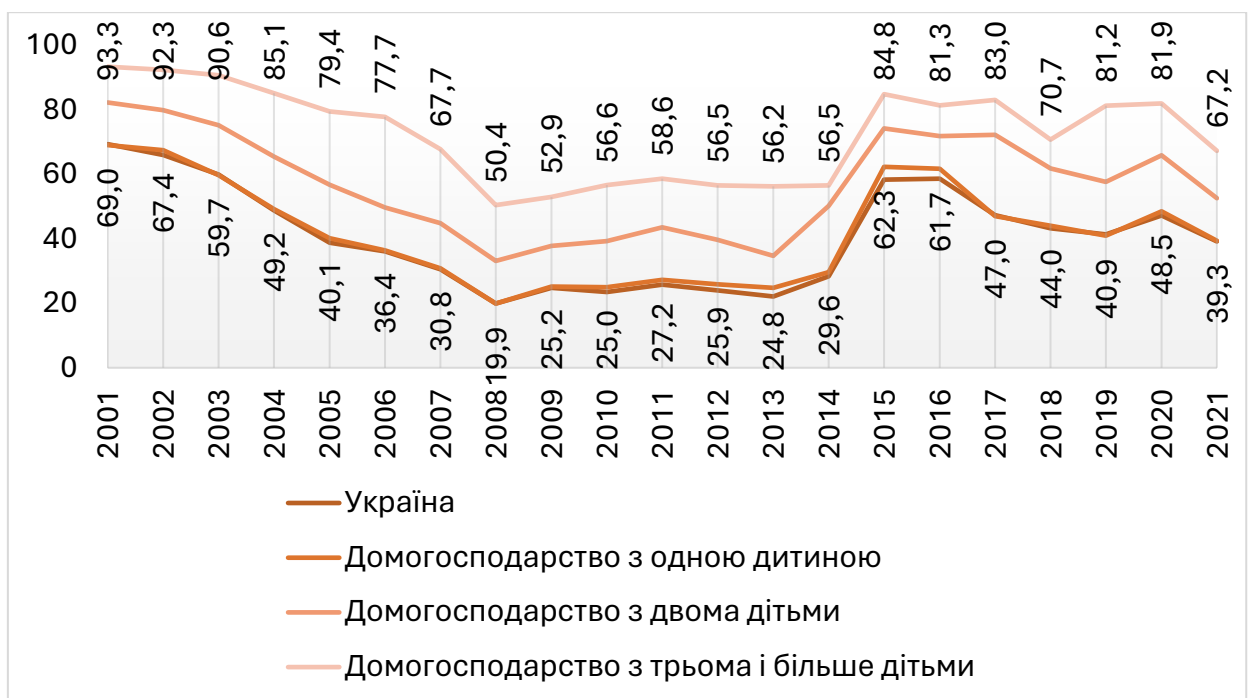

Рис. 7.4. Рівень бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму по сім'ях з дітьми, залежно від кількості дітей, в 2001-2021 роках, %

Джерело: розроблено автором за даними опитування умов життя домогосподарств.

Наявність безробітної особи у складі домогосподарства відіграє суттєву роль у збільшенні ризику потрапляння сім'ї до категорії бідних. Ця обставина може створювати додатковий фінансовий та соціальний тиск, який призводить до зменшення стійкості домогосподарства та погіршення його економічного стану. Відсутність стабільного доходу призводить до зниження фінансової можливості покривати базові витрати на житло, харчування, медичні послуги та освіту, може спричинити виникнення дефіциту в бюджеті сім'ї та обмежити доступ до необхідних ресурсів. Ця обставина вимагає перерозподілу обмежених фінансових ресурсів серед решти членів сім'ї. Наявність безробітної особи в сім'ях з дітьми виявляє набагато більший вплив на загальну ситуацію, порівняно з його присутністю в сім'ях без дітей. Наявність безробітного члена сім'ї в контексті сімей з дітьми, створює подвійне економічне навантаження на тих членів родини, які продовжують працювати. Працюючі члени сім'ї змушені розподіляти свої фінансові ресурси не лише на свої потреби, а й на потреби безробітного члена родини.

В аналізованому періоді сім'ї з дітьми, в яких були присутні безробітні особи, в цілому відзначалися вищим рівнем бідності порівняно з аналогічними сім'ями без дітей [рис. 7.5]. Як можна побачити, у кризові чи передкризові роки (2008-2009, 2013, 2020) різниця в рівні бідності між домогосподарствами з дітьми та без дітей з безробітними зменшувалася. Важливо розглянути важкі періоди, коли різниця в рівні бідності між домогосподарствами з дітьми та без дітей, в яких були безробітні, була найбільшою. В період від 2014 по 2016 роки Україну охопила складна ситуація, пов'язана з анексією Криму росією та конфліктом на сході країни. Ці події мали серйозний вплив на економіку та соціальний стан населення. Під час цих років, які співпали з інтенсивним конфліктом та економічними труднощами, рівень бідності значно підвищився в обох категоріях домогосподарств. Проте різниця між рівнями бідності в сім'ях з дітьми та без дітей була дуже великою. У 2014 році рівень бідності в домогосподарствах з дітьми, в яких були безробітні особи, становив 56,0%, тоді як в домогосподарствах без дітей цей показник становив 31,3%. Різниця між ними становила найбільші за весь період аналізу 24,7 в.п. У наступних роках сценарій залишався схожим: у 2015 році різниця склала 18,1 в.п. (83,4% відповідно в сім'ях з безробітними у домогосподарствах з дітьми і 65,3% у домогосподарствах без дітей), а в 2016 році – 19,4 в.п. (84,3% та 64,9% відповідно). Це вказує на те, що в умовах кризи рівень бідності в обох категоріях підвищувався, проте відмінність фінансового стану сімей з дітьми і без них виявлялася особливо великою. Наявність безробітної особи особливо впливало на домогосподарства з дітьми.

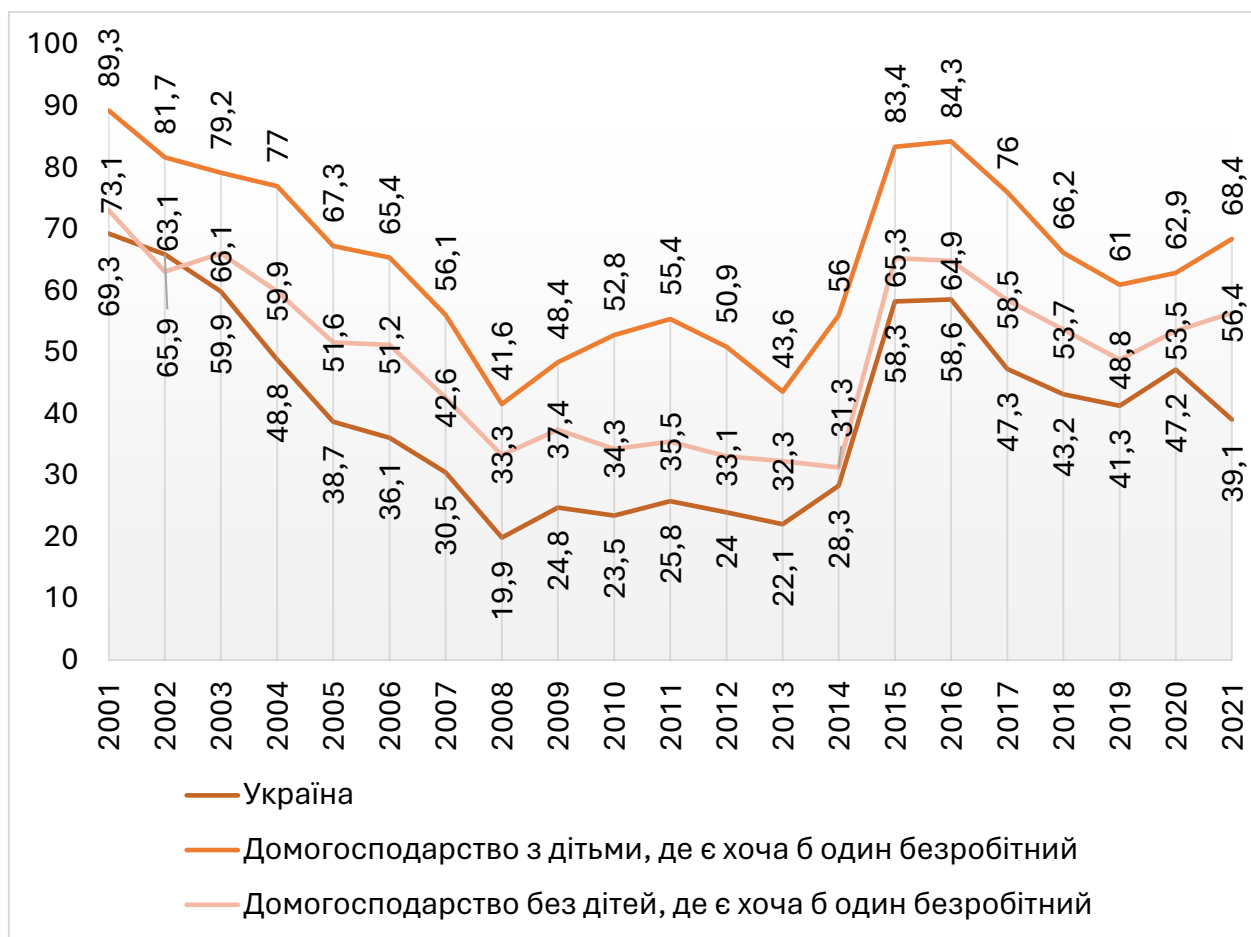

Рис. 7.5. Рівень бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму по сім'ях з дітьми і без дітей з наявними безробітними в 2001-2021 роках, %

Джерело: розроблено автором за даними опитування умов життя домогосподарств.

Внаслідок епідемії COVID-19 і пов'язаних з нею карантинних дій рівень бідності в перший рік більше зріс в домогосподарствах без дітей, де є хоча б один безробітний, проте наступного року тенденція змінилася до навпаки. Попри те, що загалом в країні почалося відновлення показника бідності на доковідний рівень і навіть нижче, проте аналізовані типи сімей продовжили погіршення ситуації.

Однією з інших проблемних категорій домогосподарств з точки зору бідності є ті, які складаються з осіб старше 75 років. Ця група людей стикається з особливими викликами, які можуть вплинути на їх фінансове становище та підвищити ризик опинитися за межею бідності. Особи старше 75 років, які переважно живуть за рахунок пенсій, зазвичай мають обмежені можливості для додаткового заробітку. Фізичні обмеження, здоров'я та інші фактори вже не дають можливість працювати або займатися додатковою діяльністю для отримання додаткового доходу. Молодші пенсіонери часто мають можливість продовжувати займатися трудовою діяльністю, що може приносити додаткові доходи до їх

пенсійних виплат. Також більш молоді пенсіонери часто займаються сільським господарством або іншою діяльністю в межах особистого підсобного господарства, що дозволяє додатково отримувати продукти та ресурси. Особи ж старше 75 років мають обмежені можливості для отримання додаткового доходу, вони повністю залежать від розмірів пенсійних виплат.

Динаміка абсолютної бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму свідчить про те, що родини, які складаються з осіб старше 75 років практично завжди мають рівень бідності вищий за пенсіонерські родини загалом і в більшості випадків значення показника вищі за середньоукраїнське значення. Загалом, як і решта типів сімей, їх рівень бідності падав (за невеликим виключенням в 2006 році) до 2008 року, досягнувши мінімальних значень (19,1% по сім'ях 75+ і 12,8% по пенсіонерських родинях). Далі значення трохи зросли і стабілізувалися, проте з 2014 почалося зростання, досягнувши пікових значень в 2015-2016 роках. Варто зауважити, що різке падіння рівня і якості життя внаслідок накопичених макроекономічних негараздів та початку війни у 2014 році призвели до стрімкого зростання рівня бідності, проте в сім'ях з осіб старше 75 років це зростання було швидше і більше [рис. 7.6].

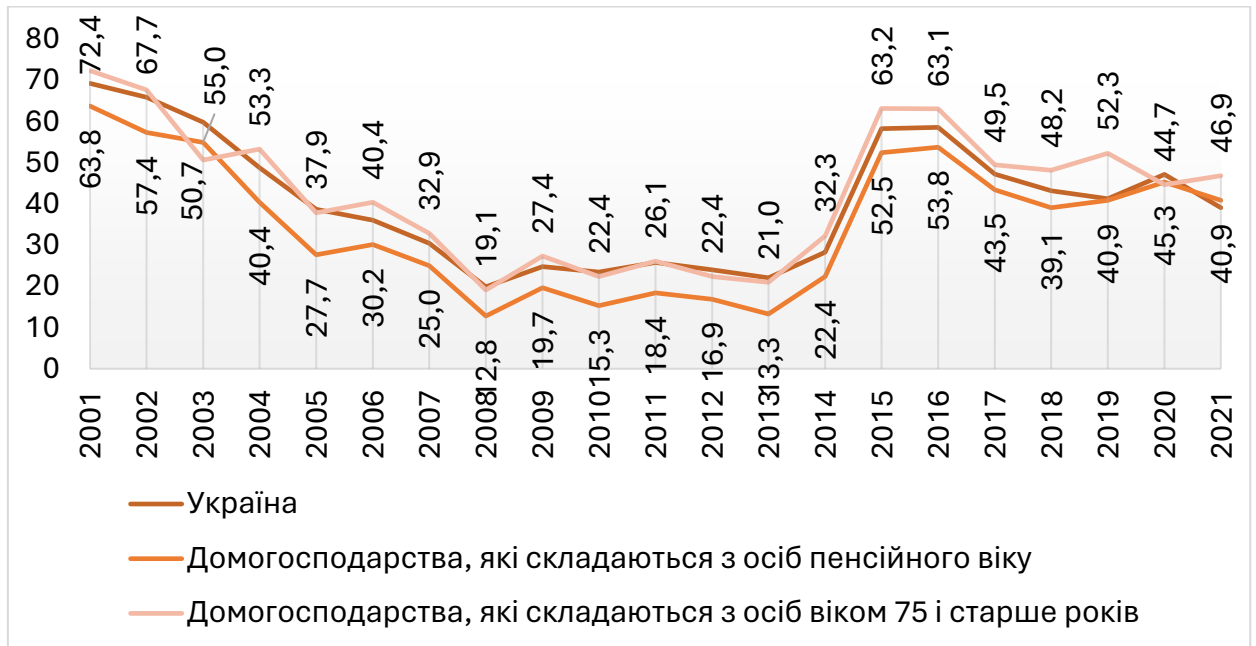

Рис. 7.6. Рівень бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму по сім'ях, які складаються тільки з осіб пенсійного віку і з осіб, які старші 75 років в 2001-2021 роках, %

Джерело: розроблено автором за даними опитування умов життя домогосподарств.

Відмінною рисою впливу кризи COVID-19 на становище різних категорій пенсіонерів є той факт, що сім'ї з особами старше 75 років, на

відміну від молодших пенсіонерів та інших верств населення, виявилися менш вразливими до негативних економічних наслідків кризи. Це можна підтвердити аналізуючи дані за 2019 та 2020 роки. Показники свідчать про зниження рівня бідності в домогосподарствах з осіб віком 75 і старше. За період з 2019 по 2020 рік, рівень бідності у цій категорії зменшився з 52,3% до 44,7%, проте попри покращення в 2020 році, наступного ситуація, на відміну від пенсіонерських родин, почала погіршуватися. Суперечливість у зміні рівня бідності в цій категорії пенсіонерів може бути пов'язана зі специфічними особливостями цієї групи. Вони можуть виявляти певну стійкість до економічних труднощів, що супроводжували коронавірусну кризу, через один і постійний дохід представлений пенсійними виплатами. Молодші пенсіонери, які належать до категорії осіб пенсійного віку, але не досягли віку 75 років, продемонстрували підвищену вразливість до різкого зниження доходів. Ця вразливість могла бути обумовлена декількома чинниками, включаючи їхню залежність від заробітку після виходу на пенсію та додаткових джерел доходу, таких як продаж продукції з власного господарства.

В Україні спостерігається значна бідність серед сільського населення. Соціальні відмінності між містами та селами в Україні є стійким явищем, і ці розбіжності мають тенденцію до зростання з часом (причому особливо це помітно в роки покращення життя в країні загалом). Ця ситуація може свідчити про те, що бідність в селі є результатом глибокої кризи, яка впливає на загальний спосіб життя сільських мешканців. Бідність в сільській місцевості України обумовлена рядом факторів, зокрема меншими можливостями для заробітку та специфічною структурою населення, де значна кількість населення пенсійного віку. Все це сформувало наступну картину динаміки бідності, коли життя в селах суттєво поступається міським. Традиційно, бідність в малих містах має багато спільних рис із бідністю в сільських поселеннях, оскільки обидва ці типи населених пунктів відрізняються від великих міст і мегаполісів як за розміром, так і економічно та інфраструктурно.

До 2009 року спостерігалось поступове покращення ситуації з бідністю у всіх типах поселень з 2001 року. Значення рівня бідності знижувалися для всіх трьох категорій населення – великих міст, малих міст та сіл. Це свідчить про загальний позитивний тренд економічного зростання та покращення умов життя на початку 2000-х. Найбільше покращення ситуації з бідністю за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму було у великих містах, де рівень бідності зменшився майже в 5,32 рази від 2001 до 2008 року. В малих містах бідність зменшилася в 3,43 рази, а в селах – в 2,54 рази [рис. 7.7].

Однак, криза 2008-2009 років суттєво вплинула на економіку України. З року 2008 до 2009 рівень бідності збільшився в усіх типах поселень: у великих містах значення підвищилося з 11,8% до 13,7%; у малих містах рівень бідності зріс з 20,6% до 30,1%, а у сільських районах рівень бідності підвищився з 29,8% до 35,2%. На підставі цих даних можна зробити висновок, що економічна криза 2008-2009 років в Україні найбільше вразила малі міста.

За період з 2009 по 2013 рік спостерігається практично стабільний рівень бідності в різних типах поселень. Зміни в рівні бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму були незначними в цьому періоді. З 2009 по 2013 рік в малих містах дійсно відбулося покращення ситуації з бідністю. Рівень бідності знизився з 30,1% до 24,1%, що свідчить про позитивні зміни і вихід на майже докризовий рівень.

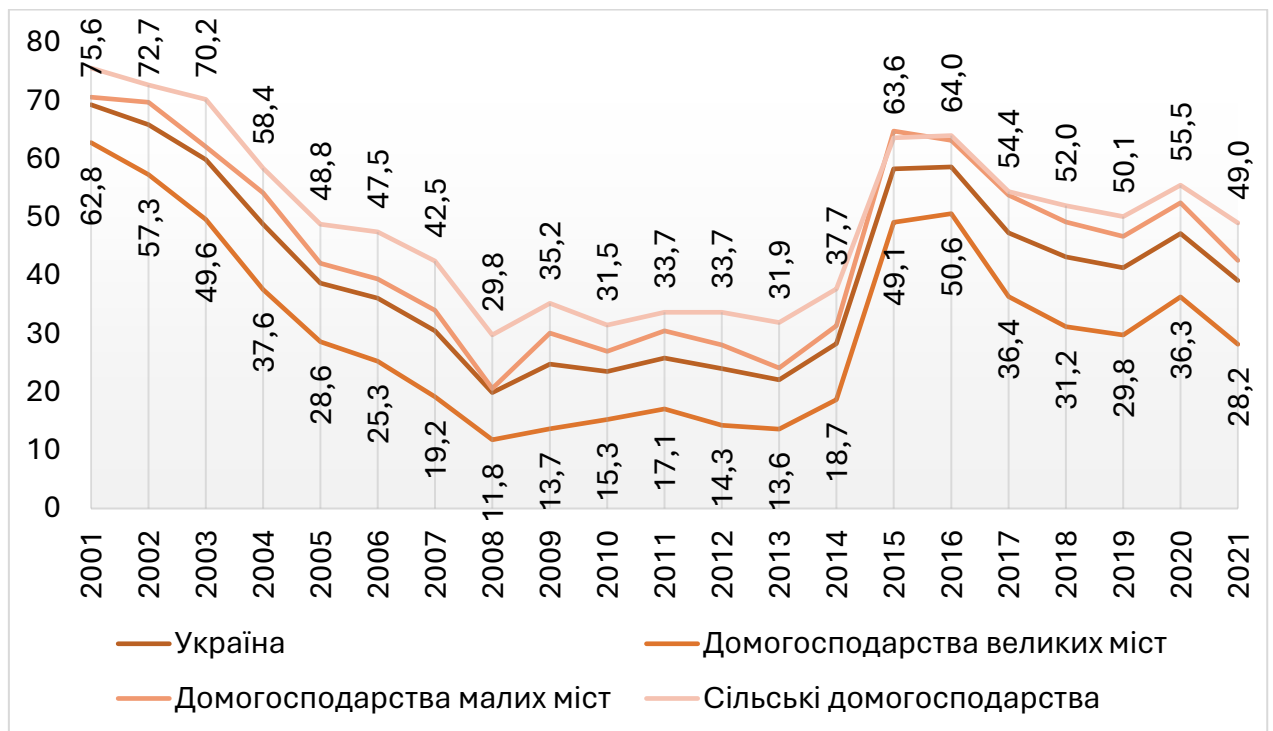

Рис. 7.7. Рівень бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму в різних типах поселень в 2001-2021 роках, %

Джерело: розроблено автором за даними опитування умов життя домогосподарств.

Зважаючи на події революції та початку війни, спостерігалось значне погіршення ситуації з бідністю у всіх типах поселень з 2013 по 2015 рік. Найбільше погіршення ситуації відбулося у великих містах, де рівень бідності зріс до 49,1% у 2015 році, що становить збільшення в 3,61 рази. Хоча значні погіршення були і в малих містах (збільшення в 2,69 рази), і в

селах (збільшення в 1,99 рази). У великих містах рівень бідності зріс на 35,5 в.п. в абсолютних числах, у малих містах – на 40,7 пунктів в.п., а в селах – на 31,7 в.п. Відповідно, найбільше погіршення ситуації з 2013 по 2015 рік за абсолютними показниками спостерігалось у малих містах, а після них – у великих містах.

На підставі аналізу даних за рівнем бідності в різних типах поселень у період з 2016 по 2019 роки можна побачити, що найбільше покращення спостерігалось у великих містах. Рівень бідності в цьому типі поселень зменшився на 20,8 відсоткових пунктів. Варто відзначити, що навіть при такому покращенні великі міста так і не змогли повернутися до рівнів бідності, що існували перед економічною кризою 2008-2009 років. Водночас, у селах та малих містах покращення відбувалося з набагато меншими темпами: зміна рівня бідності – 16,5 в.п. у малих містах та – 13,9 в.п. у селах.

Карантинні заходи внаслідок COVID-19 вплинули на зростання рівня бідності у всіх трьох типах поселень. Найбільше погіршення спостерігалось у малих містах, де зміна рівня бідності від 2019 до 2020 року становила 5,8 відсоткових пунктів. Великі міста та села також зазнали підвищення рівня бідності, але менш інтенсивно. Проте у 2021 році відбулося певне відновлення: рівень бідності у всіх трьох типах поселень знизився. Найбільше покращення відбулося в малих містах, де рівень бідності зменшився на 4,1 відсоткових пунктів. Дані демонструють, що рівень бідності в малих містах у 2021 році (42,6%) став ближче до рівня великих міст (28,2%), хоча в попередні роки (2016-2019) малі міста набагато більше нагадували села.

У складному ландшафті соціоекономічних досліджень гендерна аналітика стала ключовим інструментом для розкриття взаємозв'язків між статевою приналежністю та рівнем бідності. Протягом останніх двох десятиліть спостерігається активне зростання інтересу до вивчення диспропорцій між чоловіками та жінками у сфері економічного добробуту та доступу до ресурсів. Хоча багатоаспектна природа цього явища важко піддається однозначній інтерпретації, глибокий аналіз даних з останніх двадцяти років дозволяє сформулювати певні тенденції.

Вивчення даних з 2001 по 2020 роки вказує на те, що гендерні відмінності в рівні бідності за абсолютним критерієм витрат, що нижче фактичного прожиткового мінімуму, виявляються досить незначними. За результатами аналізу даних видно, що рівні бідності серед чоловіків і жінок не відрізняються критично, оскільки вони зазвичай знаходяться на близькому рівні. Є невеликі розбіжні тенденції в деякі роки, але загальна картина показує відсутність значущої різниці у рівні бідності між статями.

При цьому все ж за аналізовані роки бідність серед жінок зустрічалася частіше. Причому до 2014 року бідність серед чоловіків була частіше, а після цього серед жінок. Особливо показовими в даному випадку будуть кризові 2014-2016 роки і найдужче часи коронавірусної хвороби 2020-2021, коли різниця між рівнями бідності чоловіків і жінок сягнула 1,8 і 2,8 в.п. на користь перших [рис. 7.8]. Загалом в роки стабільності бідність серед чоловіків вища.

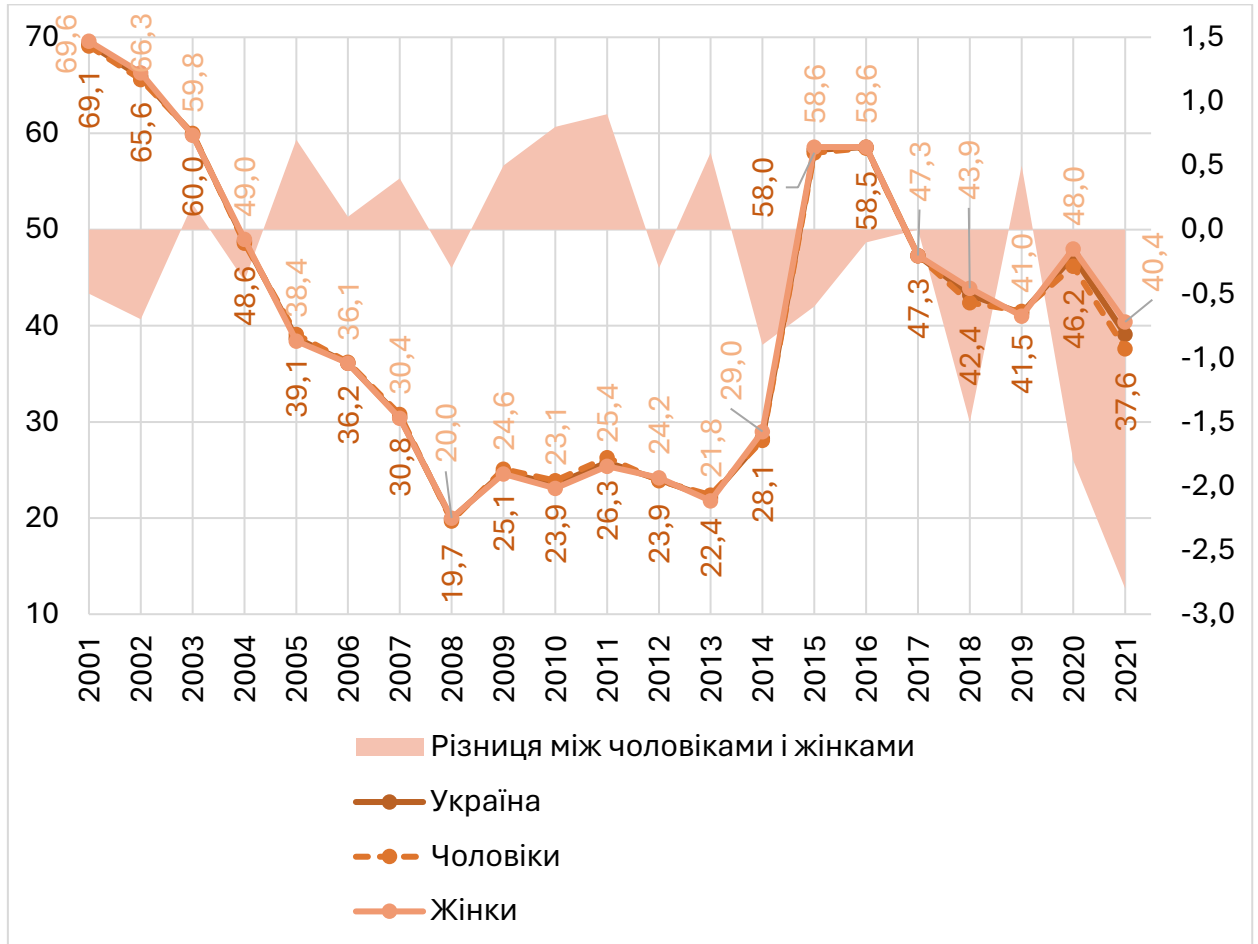

Рис. 7.8. Гендерні відмінності в рівні бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму в 2001-2021 роках (на рисунку темнішим показані числа по чоловіках, а світлішим по жінках), %

Джерело: розроблено автором за даними опитування умов життя домогосподарств.

Аналізуючи динаміку в рівні бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму в 2001-2020 роках чітко помітно, що в кризові роки 2014-2016 і 2020-2021 різко погіршується ситуація серед жінок по відношенню до чоловіків. Основними причинами швидше за все є те, що жінки частіше працюють у таких сферах, як сфера послуг, торгівля та готельно-ресторанний бізнес, відповідно вони можуть бути більш вразливими до втрати робочих місць через обмеження та локдауни. Закриття через карантин і війну шкіл та дитячих садків може

призвести до збільшення обсягу домашньої роботи та догляду за дітьми, що може вплинути на можливості жінок працювати або займатися оплачуваною діяльністю. Жінки частіше працюють не на повну ставку і можуть бути першими, хто втрачає робочі місця в умовах економічної нестабільності.

Проте, попри все сказане, гендерні відмінності в рівні бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму в 2001-2020 роках незначні.

Що стосується решти соціально-демографічних груп, то аналізуючи динаміку рівня бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму в 2001-2020 роках варто відмітити, що в найгіршій ситуації перебувають діти [Додаток А]. Тільки в 2016, 2019 і 2021 роках їх рівень бідності був не найвищим серед аналізованих соціально-демографічних груп. Через стабільність джерел доходів під час пандемії COVID-19 в найкращій ситуації виявилася страта осіб старше 75 років, їх рівень бідності зріс всього лише на 1,3 в.п., в той час як серед осіб пенсійного віку загалом, дітей і людей працездатного віку зростання було як мінімум на 5 в.п.

7.3. Особливості прояву немонетарної бідності в Україні

Протягом останнього десятиліття в Україні та й багатьох інших країнах світу зростає популярність використання не лише грошових показників, але й так званих багатовимірних критеріїв для вимірювання бідності. До немонетарних критеріїв належить бідність за позбавленнями, суб'єктивна бідність, а також, частково, за структурним критерієм і енергетичною цінністю харчування. Особливо актуальним стає дослідження ознак депривацій, пояснюючи тим, що бідність, має багато аспектів. Хоча рівень доходу сім'ї залишається важливим фактором, бідність охоплює більше, ніж лише фінансову недостатність. Вона вказує на те, що людям не вистачає ресурсів для забезпечення базових потреб, таких як їжа, чиста вода, одяг і доступ до різних послуг. На відміну від монетарних критеріїв бідності, немонетарна бідність почала досліджуватися з кінця нульових років XXI століття. У 2007 році Державна служба статистики України провела перше дослідження умов життя населення, використовуючи концепцію депривації, яка полягає в оцінці ступеня позбавлення благ. Це дослідження було проведено в межах «Обстеження умов життя домогосподарств України». У рамках окремого

модуля Обстеження умов життя домогосподарств України було проведено оцінку умов життя, враховуючи 47 різних аспектів благополуччя. Після аналізу отриманих відповідей за допомогою консенсусного та частотного контролю був створений список з 18 найбільш суттєвих ознак депривації, які мали велике значення для населення України [201]. При цьому даних по ознаках бідності та позбавлення в сучасному українському суспільстві збирається більше. Частина з них додавалася пізніше, тому якщо брати їх динаміку, то по різних ознаках вона не з одного року [Додаток Б]. У цьому контексті, поріг деприваційної бідності було встановлено на рівні чотирьох або більше ознак депривації із вісімнадцяти. І за даною методикою в Україні проводиться обстеження до теперішнього часу.

З метою узгодження програми опитування з програмою обстеження «Статистика доходів та умов життя в Європейському Союзі» (EU-SILC), починаючи з 2013 року, був розширений перелік ознак депривації, які досліджують доступність окремих товарів та послуг. У 2013 році до цього переліку було додано 6 нових ознак, а у 2015 році ще 9 нових ознак [202]. В 2019 і 2021 році додали ще нові ознаки. З 2015 року за новою методикою в Україні рахується немонетарна бідність за деприваціями (п. 2 розділу I Методики комплексної оцінки бідності, затверджена наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України від 18.05.2017 № 827/403/507/113/232) [203]. Рівень матеріальної депривації (відповідно до методології ЄС) визначається як частка осіб, які через нестачу коштів потерпають від трьох та більше із дев'яти ознак матеріальної депривації.

Враховуючи вище написане, в Україні є немонетарна бідність, яка затверджена в «Методиці комплексної оцінки бідності» і немонетарна бідність, яку традиційно продовжує рахувати Державна служба статистики.

За більш старою методикою обрахунку бідності з метою аналізу рівня бідності в Україні в більш тривалому проміжку за немонетарним критерієм, який вимірюється як наявність у домогосподарства чотирьох з 18 ознак депривації, було проаналізовано дані за роками, враховуючи ключові історичні події, що вплинули на економічну ситуацію в країні.

201 Васильєв О. Оцінка бідності населення України за умовами життя. *Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України*. 2010. № 4 (43). URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&i21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Nvpushk_2010_4\(3\)_22.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&i21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Nvpushk_2010_4(3)_22.pdf) (дата звернення: 01.09.2023).

202 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2021 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2022.

203 Методика комплексної оцінки бідності: Наказ від 12.06.2017 р. № 827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text> (дата звернення: 01.09.2023).

Даний показник було взято більше для демонстрації тривалої динаміки, так як основним все ж являється рівень бідності за немонетарним критерієм, що використовується в ЄС і прописаний в п. 2 розділу I «Методики комплексної оцінки бідності» (наявність у домогосподарства через нестачу коштів чотирьох з дев'яти ознак депривації).

У 2007 році рівень бідності в Україні становив 28,6%. У 2009 році, попри світову економічну кризу та її посиленнями кризовими явища в економіці України, рівень бідності знизився на 3,2% до 25,4%. У 2011 році рівень бідності залишався стабільним і склав 25,5%. У 2013 році відзначилося подальше зниження рівня бідності до 22,1%. Проте у 2015 році рівень бідності значно зріс і досяг 30,8%. Революція гідності та початок війни з росією в 2014-2015 роках спричинили серйозну економічну та соціальну нестабільність в Україні, що значно погіршило ситуацію з бідністю за немонетарним критерієм. У 2017 році рівень бідності продовжив зростати і досяг 32,6%, що є найвищим показником в розглянутому періоді [рис. 7.9]. В 2019 році спостерігалось значне зниження рівня бідності до 27,6%. І це зниження продовжилось в наступні роки. Навіть за умов пандемії COVID-19, яка спалахнула у 2020 році та продовжила впливати на економіку в 2021 році, рівень бідності склав 24,4%, що є нижчим показником порівняно з 2017 роком, хоча й не досяг щаблю 2013 року, коли ситуація була найкращою. Відповідно, варто відзначити, що економічна криза і коронавірусні обмеження не впливали на рівень бідності за немонетарним критерієм, проте війна дуже суттєво погіршує ситуацію.

Рис. 7.9. Рівень бідності за немонетарним критерієм в Україні за деприваціями (наявність у домогосподарства через нестачу коштів 4 з 18 ознак депривації) в 2007-2021 роках, %

Джерело: розроблено автором за даними [204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211].

Рівень немонетарної бідності, який використовується в Методиці комплексної оцінки бідності (відповідно до методології ЄС) визначається як частка осіб, які через нестачу коштів потерпають від трьох та більше із наступних дев'яти ознак матеріальної депривації:

- наявність у домогосподарства заборгованості з виплати іпотечного кредиту або орендних платежів, рахунків за комунальні платежі, платежів за придбання товарів та послуг на виплату або інших платежів за кредитами;
- нездатність домогосподарства сплатити тижневу щорічну відпустку далеко від дому;

204 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2007 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2008.

205 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2009 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2010.

206 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2011 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2012.

207 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2013 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2014.

208 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2015 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2016.

209 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2017 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2018.

210 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2019 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2020.

211 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2021 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2022.

- нездатність сплачувати за підтримання належної температури в житлі;
- нездатність сплачувати за споживання страв з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день;
- нездатність сплачувати неочікувані фінансові витрати за рахунок власних ресурсів (у розмірі законодавчо встановленого прожиткового мінімуму в розрахунку на місяць у середньому на одну особу);
- нездатність дозволити собі мати телефон (у тому числі мобільний);
- нездатність дозволити собі мати кольоровий телевізор;
- нездатність дозволити собі мати пральну машину;
- нездатність дозволити собі мати автомобіль [212].

Даний критерій являється порівняно новим, і дані за ним наявні тільки з 2015 року, що не дає змоги оцінити більш тривалу динаміку. Попри це можна побачити на зміну показника під дією двох останніх значних потрясінь в країні: Революції Гідності і початку війни з росією, а також коронавірусну кризу.

Основним фактором впливу на рівень бідності за немонетарним критерієм в Україні (наявність у домогосподарства через нестачу коштів 4 з 9 ознак депривації) являється місцевість проживання. В сільській місцевості даний показник завжди суттєво вищий за міські значення. Як видно з рисунка 7.10, у 2015 році рівень бідності у сільських поселеннях становив 32,1%, в той час як у містах цей показник був суттєво нижчим і склав 23,9%.

212 Методика комплексної оцінки бідності: Наказ від 12.06.2017 р. № 827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text> (дата звернення: 01.09.2023).

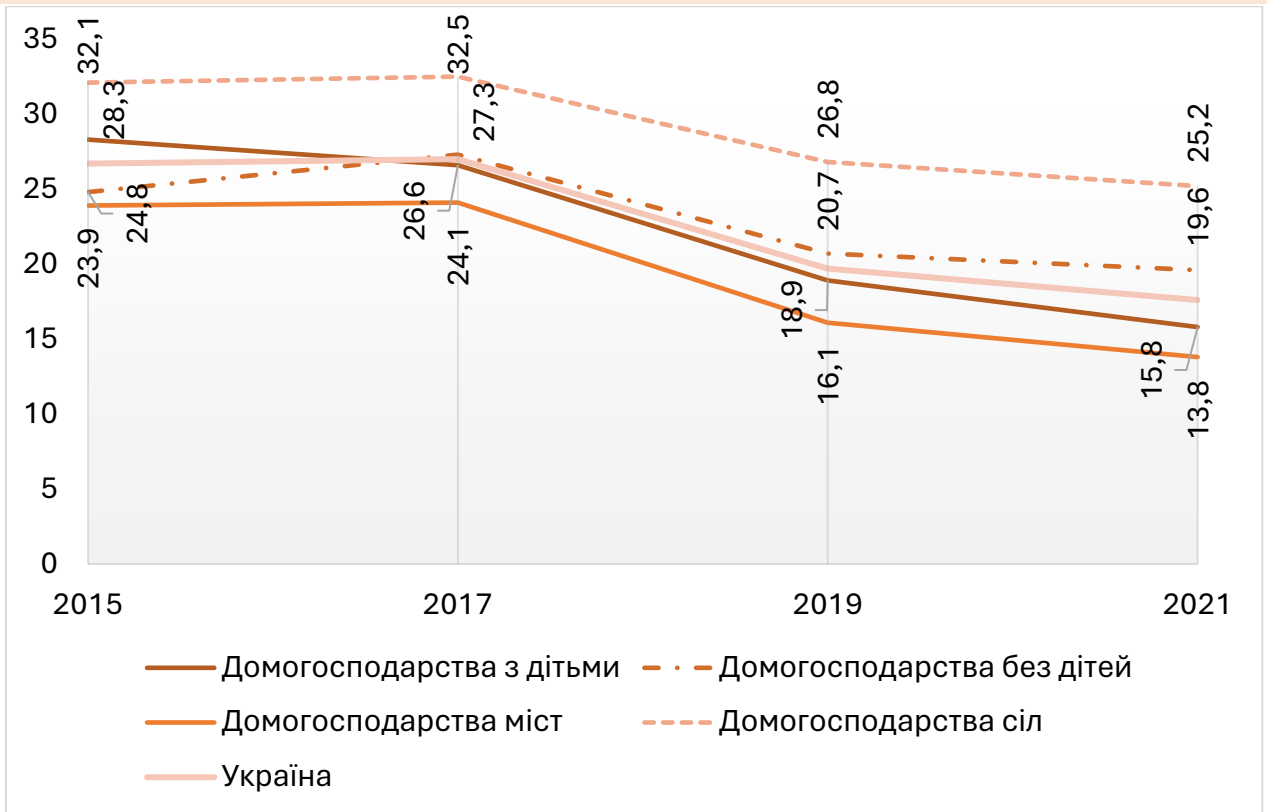

Рис. 7.10. Рівень бідності за немонетарним критерієм в Україні (наявність у домогосподарства через нестачу коштів 4 з 9 ознак депривації) в 2015-2021 роках, %

Джерело: розроблено автором за даними [213,214,215].

У 2017 році рівень бідності практично не змінився. У містах рівень бідності збільшився на 0,2 в.п., а в селах на 0,4 в.п. І з того часу відбувалося зниження показника, при цьому епідемія COVID-19 сповільнила темпи покращення ситуації. Якщо б тренд на зниження з 2017 по 2019 зберігся, то на 2021 ми б мали покращення на 16 в.п. в містах і на 11,4 в.п. в селах, проте через карантинні заходи зниження було на 10,3 в.п. і 7,3 в.п. відповідно. При цьому все ж поступове покращення ситуації варте уваги, але негативним моментом являється те, що різниця між типами поселень зросла з 8,2 в.п. до 11,4 в.п. Зростання різниці між типами поселень в рівні бідності може вказувати на те, що в містах відбувається швидший економічний та соціальний розвиток, в той час як села через масу причин починають відставати попри покращення ситуації, що веде до зростання нерівності.

213 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2017 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2018.

214 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2019 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2020.

215 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2021 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2022.

Аналізуючи даний показник залежно від наявності дітей, варто відмітити, що у 2015 році сім'ї з дітьми мали вищий рівень бідності за немонетарним критерієм порівняно зі сім'ями без дітей (28,3% проти 24,8%). Однак вже у 2017 році ситуація змінилася, коли для сімей з дітьми рівень бідності став нижчим, ніж серед сімей без дітей. Ця тенденція продовжилася, і в 2019, і в 2021 році спостерігається нижчий рівень бідності серед сімей з дітьми порівняно з сім'ями без дітей, причому між ними зростає розрив в сторону погіршення ситуацію в домогосподарствах без дітей. Якщо в 2017 році різниця становила 0,7 в.п, то вже в 2019 – 1,8 в.п., а в 2021 аж 3,8 в.п. Відповідно, епідемія COVID-19 більше вдарила по сім'ях без дітей, тим більше серед цих родин значна частина пенсійного віку.

Найбільш прямолінійним методом визначення рівня бідності серед населення в країні є просте питання, яке ставиться людям, щодо того, до якої соціальної категорії вони відносять себе з погляду матеріального добробуту. Поняття суб'єктивної бідності полягає у визначенні на основі особистої оцінки, іншими словами, людина є бідною, якщо вона сама вважає себе такою.

Так, у період з 2004 (рік початку опитувань щодо даного показника) по 2006 роки відбувся значний ріст даного показника. Рівень бідності за самооцінкою зріс на 8,4% за цей період, з 77,6% у 2004 до 86% у 2006 році [рис. 7.11]. У період з 2006 по 2008 роки в Україні відбулися певні позитивні економічні зміни, які сприяли покращенню рівня бідності, відображеного у даних за самооцінкою. Протягом цього періоду, економіка України демонструвала зростання ВВП та підвищення інвестиційної привабливості. Зростання економіки зазвичай супроводжується збільшенням можливостей працевлаштування, ростом доходів, а отже, і зниженням негативних поглядів людей на власний достаток. Відбулося різке зниження рівня бідності за самооцінкою на 26,8%: з 86% у 2006 до 56,9% у 2008 році.

Після 2008 року значення вище зазначеного показника підвищується і досягає позначки 68% у 2012 році (після 2009 року можна спостерігати помірне підвищення рівня бідності, і загалом він досягнув 70% впродовж наступних років). Це може бути пов'язано з наслідками світової фінансової кризи, яка вразила багато країн, включаючи Україну. Період з 2013 по 2015 роки характеризується певними коливаннями, але загалом рівень бідності знову збільшується, досягаючи 72,3% у 2015 році. Початок подій у 2013 році, що відомий як Майдан, був важливим кроком у напрямі демократичних змін в Україні. Однак, ці події призвели до соціальних та економічних дисбалансів, загострення політичних

конфліктів та нестабільності. Неочікувана агресія росії в Криму та подальше розгортання конфлікту на сході України спричинили загрозу для національної безпеки, економіки та соціального благополуччя. Умови життя багатьох людей погіршилися, а загальний страх та невизначеність щодо майбутнього призвели до сприйняття більш високого рівня бідності за самооцінкою.

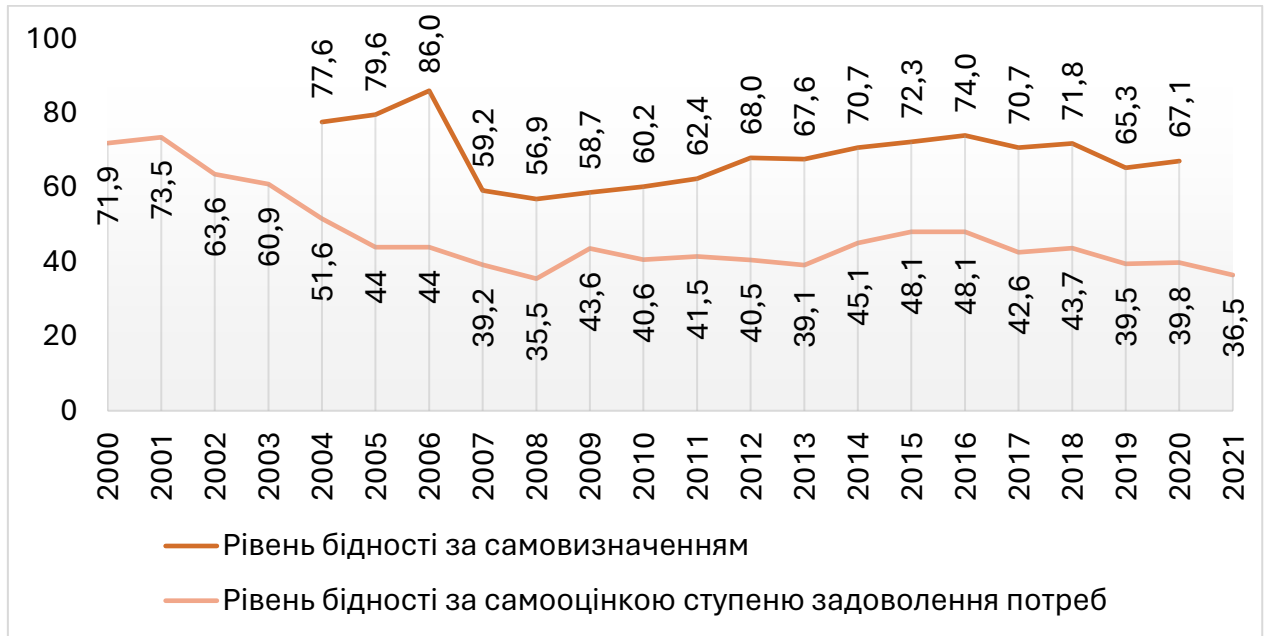

Рис. 7.11. Розподіл домогосподарств, які за оцінкою матеріального добробуту відносили себе до бідних, а також домогосподарств, які за самооцінкою ступеню задоволення потреб являються бідними (частка домогосподарств, котрі визначають свої доходи, як такі, що не забезпечують достатнє харчування, або не забезпечують інших потреб, крім харчування) в 2000-2020 роках, %

Джерело: розроблено автором за даними [216].

З 2016 по 2018 роки спостерігається стабільність рівня бідності: спершу падіння до 70,7% у 2017 році, проте показник зріс до 71,8% у 2018 році. Це може вказувати на певне покращення економічної ситуації. У 2019 році рівень бідності дещо знижується до 65,3%, але потім у 2020 році відбувається знову підвищення до 67,1%, ймовірно, це якраз було впливом економічних та соціальних наслідків пандемії COVID-19.

Дослідження впливу пандемії COVID-19, показують, що заходи, вжиті для подолання цієї кризи, мало вплинули на суб'єктивне відчуття бідності серед значної частини населення. У 2019 році рівень суб'єктивної

216 Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.08.2023).

бідності становив 65,3%, в той час як у 2020 році він зріс до 67,1%. Ця невелика зміна свідчить про те, що вплив пандемії і заходів по боротьбі з нею на сприйняття економічного благополуччя був обмеженим.

На відміну від рівня бідності за самооцінкою, ще суб'єктивний показник бідності – рівень бідності за самооцінкою ступеню задоволення потреб (частка домогосподарств, котрі визначають свої доходи, як такі, що не забезпечують достатнє харчування, або не забезпечують інших потреб, крім харчування) має іншу динаміку.

Найгіршим роком за даним показником за весь час проведення опитування був 2001, коли значення сягнуло 73,5%. З того часу жодні потрясіння не погіршували дане число. Фактично з 2001 року почалося покращення життя населення за ступенем задоволення потреб. А період між 2004 та 2007 роками можна вважати найкращим періодом щодо рівня бідності за самооцінкою ступеню задоволення потреб. Протягом цього часу рівень бідності зменшився з 51,6% у 2004 році до 39,2% у 2007 році. Це може бути пов'язано з покращенням економічної ситуації, зростанням доходів громадян, а також з ефективнішою роботою соціальних програм. Однак після 2007 року рівень бідності почав зростати через світову фінансову кризу 2008 року та її наслідки. З 2008 по 2011 рік, рівень бідності зріс з 35,5% до 41,5% (причому в 2009 був взагалі 43,6%).

Ситуація з вищезазначеним показником покращувалася до 2013 року, проте наступного 2014 року почалася Революція гідності і вторгнення російської федерації. Вже 2014 року значення показника сягнуло 45,1%, а в наступні 2 роки було на рівні 48,1%. Проте вже у 2017-2019 роках рівень бідності знижувався, досягнувши 39,5% у 2019 році. Це може бути результатом як соціальних програм, так і покращенням економічної ситуації в країні.

Вплив пандемії COVID-19 відобразився на економіці та суспільстві, однак рівень бідності і за даним показником зріс до 39,8% у 2020 році, ймовірно, через карантинні обмеження, проте незначно. Проте, вже у 2021 році показник бідності за самооцінкою ступеню задоволення потреб знизився до 36,5%, можливо, завдяки деяким заходам соціальної підтримки, а також через покращення в економіці країни та часткове ігнорування населенням карантинних заходів.

Оцінка рівня бідності на основі харчування зазвичай проводиться шляхом аналізу відношення витрат на харчування до загальних споживчих витрат домогосподарств. У країнах, де населення стикається з проблемами голоду, також враховується показник відсотка населення або домогосподарств, що споживають їжу з добовою енергетичною цінністю менше 2100 кілокалорій. У країнах з вищим рівнем доходів цей підхід до

вимірювання бідності застосовується менш часто, оскільки якість харчування оцінюється не лише за кількістю калорій (висока калорійність може спричинити проблеми з надмірною вагою та діабетом), але й за вмістом поживних речовин, вітамінів та інших корисних компонентів [217].

Бідність за структурним критерієм – це показник, який вказує на частку домогосподарств у певній популяції, які виділяють більше 60 відсотків своїх загальних витрат на харчування. Він дозволяє аналізувати розподіл доходів та витрат, що відображає рівень доступності харчування для різних соціальних груп. Показник структурної бідності зосереджує увагу на харчуванні, яке є однією з основних життєво важливих потреб.

Бідність за енергетичною цінністю харчування – частка населення, енергетична цінність добового раціону харчування менша за 2100 ккал. Попри низький рівень життя енергетична цінність раціону харчування пересічного українця є доволі високою. У випадку України, де рівень життя доволі низький, висока енергетична цінність раціону харчування може вказувати на те, що харчування може бути націлене на надання організму достатньої енергії, навіть якщо продуктовий асортимент обмежений.

Загальний тренд динаміки показника свідчить про те, що протягом розглянутого періоду структурна бідність зменшилася, особливо в перших десятиліттях 2000-х років, але після певного покращення наступила легка тенденція до зростання в середині десятих років через початок війни в Україні. За весь період спостереження варто відмітити кілька періодів дуже значного покращення ситуації зі структурною бідністю. По-перше: це 2005-2007 роки, коли показник структурної бідності впав на 16 відсоткових пунктів, з 58,7% у 2005 році до 42,7% у 2007 році. По-друге: 2015-2017 рр., коли значення впало на 17 відсоткових пунктів, з 43,1% у 2015 році до 26,1% у 2017 році. І по-третє: якраз ковідне відновлення з 2020 на 2021 рік, коли показник структурної бідності різко впав з 29% до 22,6%. І саме 2021 рік можна назвати найкращим в плані даного критерію [рис. 7.12].

217 Лібанова Е. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : монографія. Умань : Соч. М.М., 2020. 456 с.

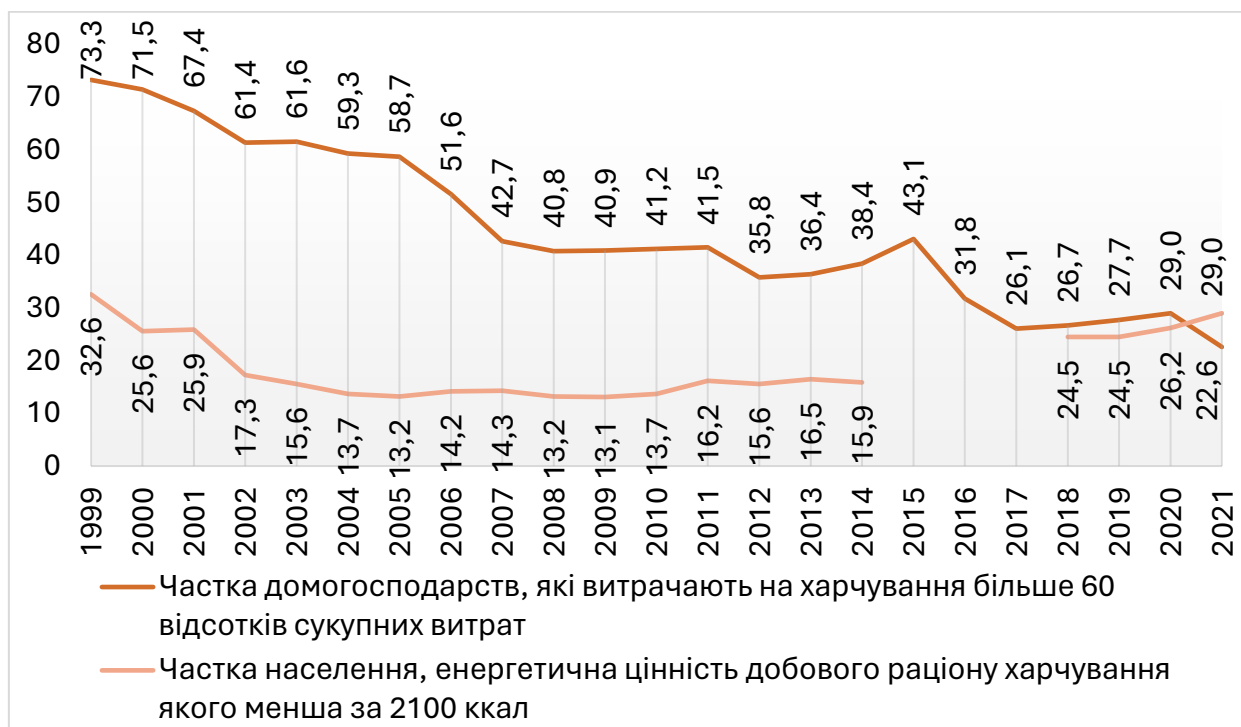

Рис. 7.12. Рівень бідності за структурним критерієм та енергетичною цінністю харчування в 1999-2021 роках, %

Джерело: розроблено автором за даними опитування умов життя домогосподарств.

Варто зауважити, що ні криза 2008 року, ні революція і початок війни 2014-2015 років, ні криза COVID-19 не мали дуже помітного впливу на зростання частки витрат українців на харчування. В 2008 році впливу не було взагалі, з 2014 на 2015 рік показник структурної бідності збільшився на 4,7 відсоткових пункти, з 38,4% у 2014 році до 43,1% у 2015 році. А з 2019 на 2020 рік значення збільшилося всього на 1,3 відсоткових пункти, з 27,7% у 2019 році до 29,0% у 2020 році.

Порівнюючи періоди відновлення (2015-2016 і 2020-2021 роки – COVID-19), можна побачити, що покращення показника структурної бідності було більшим у період 2015-2016 років (11,3 пункти), ніж у період 2020-2021 років (6,4 пункти). Обидва ці періоди свідчать про зниження відсотку домогосподарств, які витрачають більше 60% витрат на харчування, але покращення було менш виразним в останньому році, порівняно з попереднім.

З 2004 по 2010 рік частка населення з добовим раціоном харчування, енергетична цінність якого була менше 2100 ккал, практично залишалася стабільною або мало змінювалася, залишалася на відносно низькому рівні. Після зростання в 2011 році, частка знову стала стабільною і коливалася в межах 15,6-16,5%. Це говорить про те, що протягом цього

періоду ситуація з доступом до харчування залишалася практично незмінною.

На жаль, дані за 2015-2017 роки відсутні, що не дає нам змоги оцінити вплив революційних подій і війни з росією, проте судячи з тренду значення показника зросло і продовжило поступове зростання до 2021 року, ігноруючи зміни в політиці, ситуацію в економіці і кризові часи під час COVID-19. У 2018-2019 роках частка населення з недостатньою енергетичною цінністю харчування становила 24,5% у обидва роки. Це свідчить про зростання порівняно з попередніми роками. У 2020 році бідність знову зросла до 26,2%. Це може бути відображенням додаткового впливу світової пандемії COVID-19, яка мала великий вплив на різні аспекти суспільства, включаючи економіку та доступ до ресурсів. У 2021 році значення продовжило зростати до 29,0%. Це може вказувати на продовження негативних соціально-економічних тенденцій, які впливали на доступ до належного харчування для певних груп населення.

РОЗДІЛ 8. АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ, НОВІ ТРЕНДИ ПІД ВПЛИВОМ COVID-19

8.1. Динаміка показників нерівності в Україні у 1999-2021 роках. Специфіка прояву монетарної нерівності внаслідок поширення COVID-19

Україна належить до країн з невисокими значеннями показників нерівності, хоча згідно соціологічних опитувань та за оцінками експертів, спостерігається суттєве розшарування за рівнем статків і показниками рівня та якості життя (Це може пояснюватися як проблемами державних статистичних обстежень, так і специфікою прояву та вимірювання нерівності. Проте, для оцінки динамічних зрушень ці інформаційні джерела цілком придатні та демонструють особливості формування та розвитку ключових тенденцій і трендів). Найбільш відомим показником, за допомогою якого здійснюється оцінка нерівності, є коефіцієнт Джині. За основу його розрахунку може бути прийнято доходи населення або його витрати. З огляду на те, що визначення показників базується на вибірковому обстеженні, при якому респонденти самі вказують види та розмір отримуваних доходів та здійснюваних витрат, існує ризик приховування окремих доходів, що робить показник витрат таким, що більш адекватно відображає матеріальне становище населення. Це підтверджується довгими динамічними рядами коефіцієнтів Джині, визначених за загальними середньодушовими доходами та сукупними середньодушовими витратами (рис. 8.1).

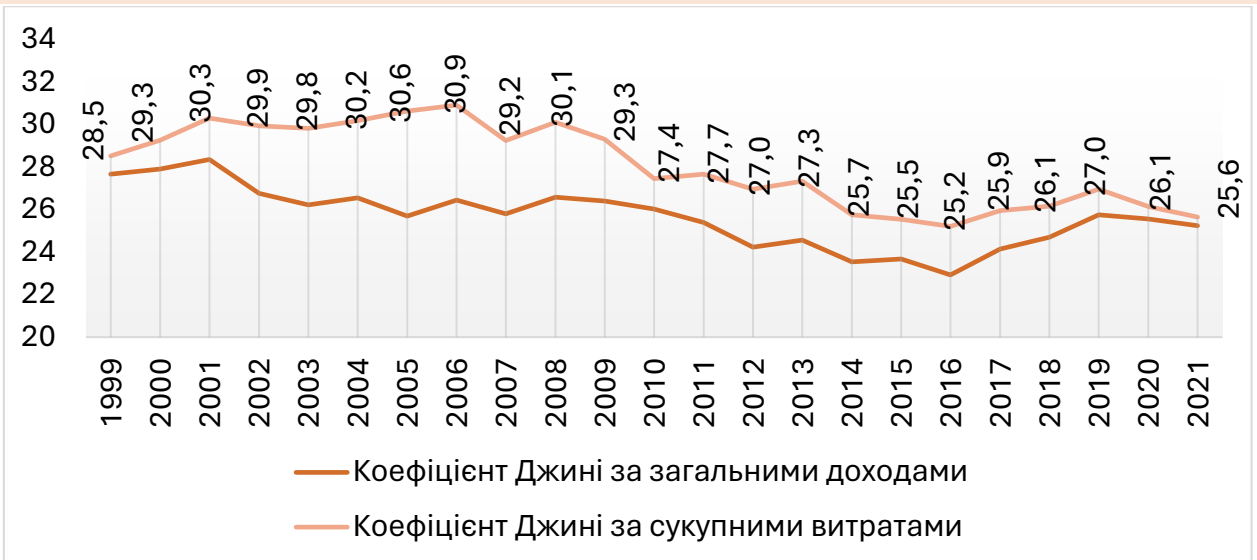

Рис. 8.1. Динаміка коефіцієнтів Джині, визначених за загальними середньодушовими доходами та сукупними середньодушовими витратами, Україна, 1999-2021 роки*, %

Джерело: побудовано авторами за даними «Обстежень умов життя домогосподарств України» Державної служби статистики України у 1999-2021 роках.

* На цьому рисунку та в подальшому, дані, починаючи з 2014 року, наводяться без урахування територій АР Крим, м. Севастополь та частини Донецької та Луганської областей

Протягом усього періоду досліджень (починаючи з 1999 року) коефіцієнт Джині, визначений за сукупними середньодушовими витратами завжди перевищує показник, визначений за загальними середньодушовими доходами. При цьому до 2007 року обидва показники демонструють протилежну динаміку – якщо перший постійно зростає, сягнувши 30,9%, то другий переважно скорочувався. В подальшому спостерігалось поступове скорочення розбіжностей між обома коефіцієнтами. У 2020-2021 роках вони практично зрівнялися і коефіцієнт Джині, визначений за сукупними середньодушовими витратами в останньому році досяг одного з найнижчих значень з 1999 року – 25,6%.

Що стосується коефіцієнту Джині, визначеного для різних типів населених пунктів, то він показує дещо різний характер динаміки, але для всіх вона є доволі нерівномірною (рис. 8.2). В загалом можна говорити про те, що протягом всього періоду у великих містах рівень диференціації є найвищим, а у сільських населених пунктах – найнижчим.

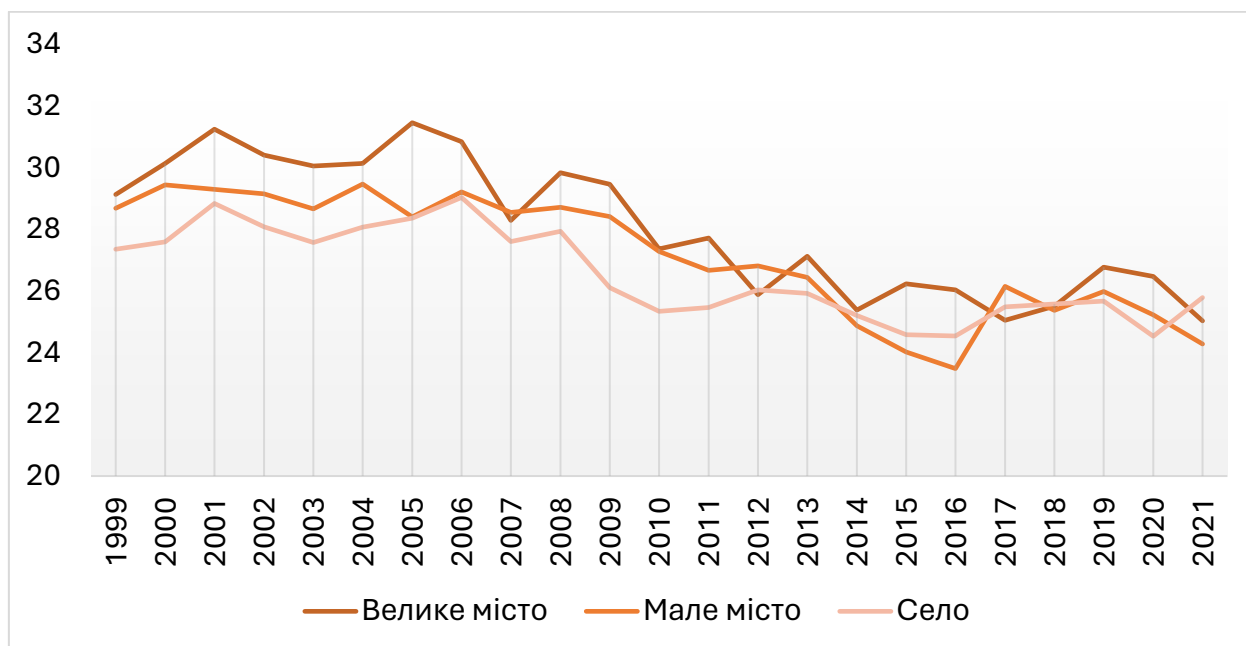

Рис. 8.2. Динаміка коефіцієнту Джині, визначеного за сукупними середньодушовими витратами за типом населеного пункту, Україна, 1999-2021 роки, %

Джерело: побудовано авторами за даними «Обстежень умов життя домогосподарств України» Державної служби статистики України у 1999-2021 роках.

Однак в окремі роки ці співвідношення порушувалися. Так, у 2007, 2012, 2017 роках коефіцієнт у великих містах виявлявся нижчим, ніж у малих, а в останніх двох зазначених роках навіть рівень у сільських населених пунктах наближався до рівня великих міст. В останні два роки спостерігалось скорочення у містах при одночасному зростанні у сільській місцевості і саме в ній у 2021 році він був найвищим. Загальна тенденція по всіх населених пунктах в цілому відповідає загальноукраїнській – переважно зростання до 2007 року та переважно скорочення у подальші роки. У великих містах коефіцієнт Джині досягав найвищого значення у 2005 році (31,5%), найнижчого – у 2021 році (25,0%), у малих містах відповідно у 2004 році (29,5%) та у 2016 році (23,5%), у сільських населених пунктах відповідно у 2006 році (29,0%) та у 2020 році (24,5%). Різниця між максимальним та мінімальним рівнем коефіцієнту склала у великих містах 6,5 в.п., у малих містах – 6,0 в.п., у сільських населених пунктах – 4,5 в.п.

Коефіцієнт фондів показує співвідношення розміру сукупних еквівалентних витрат десятої (найбагатшої) та першої (найбіднішої) групи населення. Характер змін протягом 1999-2021 років доволі подібний до змін коефіцієнта Джині – спочатку спостерігається загальна тенденція до

зростання, а починаючи з 2007 року, навпаки, до скорочення, особливо помітного з 2014 року (рис. 8.3).

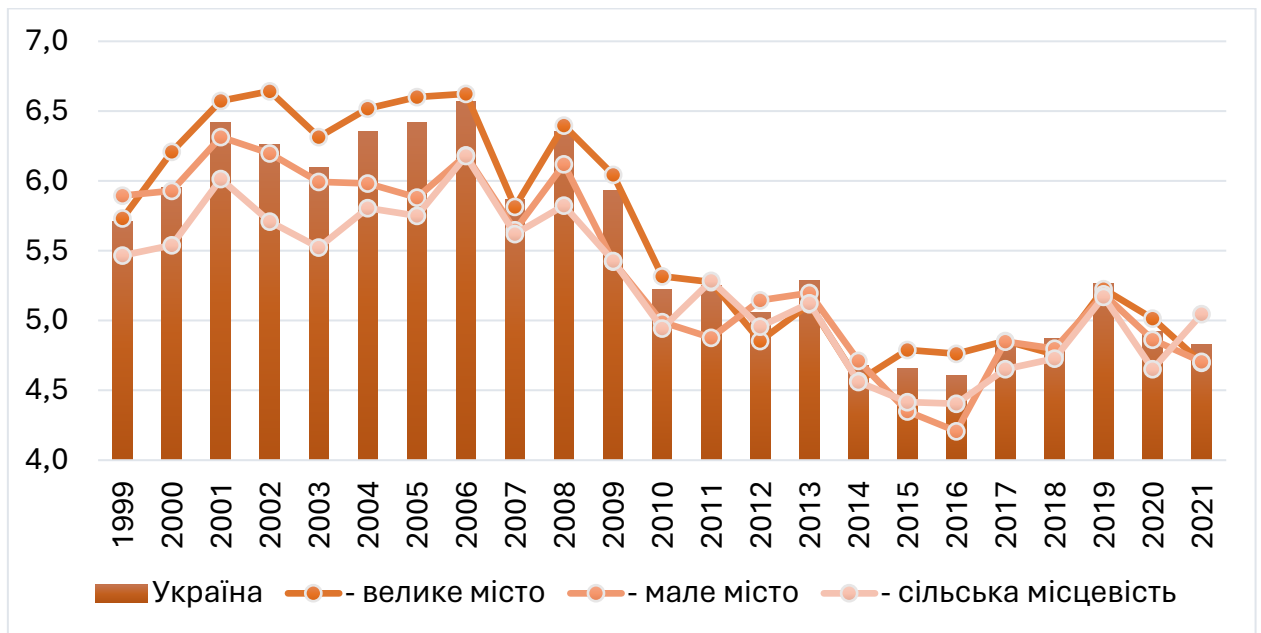

Рис. 8.3. Динаміка коефіцієнту фондів за типом населеного пункту, Україна, 1999-2021, разів

Джерело: побудовано авторами за даними "Обстежень умов життя домогосподарств України" Державної служби статистики України у 1999-2021 роках.

Останнє, очевидно, пов'язане із захопленням Росією АР Крим та початком бойових дій на Донбасі, наслідком чого стала тимчасова втрата Україною частини території, населення та промисловості. Враховуючи, що саме на Донбасі населення отримувало одні з найвищих доходів, це й призвело до скорочення рівня диференціації, однак причина цього не дає змоги вважати позитивним явищем.

Тісний зв'язок між динамічними зрушеннями коефіцієнта Джині та коефіцієнта фондів підтверджується дуже високим коефіцієнтом кореляції між ними, що дорівнює 0,994. Це, очевидно, свідчить про те, що обидва показники однаково описують характер динамічних змін у диференціації населення. Те ж саме стосується і типів населеного пункту, зміни коефіцієнтів фондів яких подібні до змін відповідних коефіцієнтів Джині.

Декомпозиція коефіцієнту Джині дає змогу виявити внесок різних компонентів загального доходу у загальну нерівність, а отже й встановити її природу. Найбільшу частку у загальному доході населення України завжди займала оплата найманої праці, відповідно і її внесок у нерівність був найбільш значним, хоча ступінь вагомості у різні роки була неоднакова (табл. 8.1).

Таблиця 8.1. Декомпозиція коефіцієнту Джині за видами доходів, Україна, 1999-2021 роки, %

Вид доходу	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Оплата праці	37,6	43,5	47,5	52,2	58,4	56,1	53,0	61,1	64,4	60,4	57,8	54,7	56,7	61,7	62,1	57,2	50,7	54,7	68,2	71,2	74,6	76,1	79,3
Пенсії	11,6	8,0	11,4	15,0	9,2	15,9	20,7	17,6	15,1	18,8	22,9	23,5	21,1	23,0	21,7	21,9	18,1	12,5	7,8	9,3	4,4	6,4	4,0
Доходи від підприємницької та індивідуальної діяльності	3,3	3,1	3,5	4,4	5,3	7,4	9,9	7,5	10,6	9,8	8,2	10,5	8,5	6,1	5,6	8,4	10,8	9,3	6,8	9,5	11,5	8,6	9,1
Допомоги, в т.ч.:	0,2	0,2	0,9	-0,8	-0,6	-1,0	-0,8	-1,1	-0,9	-0,2	-1,0	-1,9	-1,4	-2,0	-2,1	-2,7	-1,6	-1,6	-1,9	-1,7	-1,3	-0,3	-0,8
допомога по безробіттю	-0,1	0,0	-0,2	-0,2	-0,2	-0,3	-0,2	-0,2	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1	0,0	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1	0,0	0,1	0,2	-0,1
допомоги на дітей	-0,1	-0,2	-0,3	-0,4	-0,6	-0,7	-0,6	-0,8	-1,0	-1,1	-1,1	-2,0	-1,6	-2,1	-2,0	-2,6	-1,9	-1,6	-1,9	-1,4	-1,2	-0,8	-0,6
допомога малозабезпеченим сім'ям	-0,1	-0,1	-0,1	-0,5	-0,4	-0,6	-0,4	-0,6	-0,3	-0,3	-0,2	-0,3	-0,3	-0,3	-0,4	-0,5	-0,5	-0,6	-0,5	-0,4	-0,3	-0,3	-0,2
інші допомоги	0,6	0,5	1,6	0,4	0,6	0,7	0,5	0,4	0,5	1,3	0,3	0,4	0,4	0,5	0,3	0,3	0,8	0,5	0,7	0,2	0,2	0,6	0,1
Субсидії	0,9	0,5	0,3	0,2	-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,4	3,0	1,9	0,1	-0,3	-0,4	-0,4
Пільги	3,4	2,5	2,5	2,6	2,6	2,3	1,7	1,5	1,4	1,2	1,3	1,2	1,2	1,3	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	0,8	0,9	0,4	0,5
Інші доходи	42,9	42,2	33,9	26,4	25,2	19,4	15,5	13,4	9,3	9,9	10,9	12,1	13,9	9,9	11,6	14,3	20,5	21,2	16,2	10,8	10,1	9,1	8,2
Загальні доходи	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: побудовано авторами за даними «Обстежень умов життя домогосподарств України» Державної служби статистики України у 1999-2021 роках** Інші доходи включають в себе: грошовий дохід від ОПГ та самозаготівель, доходи від власності, грошову допомогу від родичів та знайомих, натуральний дохід від ОПГ та інші доходи

Найнижчим внесок оплати праці у нерівність був на початку досліджуваного періоду, що значною мірою зумовлено вагомих внеском категорії інших доходів, серед яких насамперед виділялися натуральні доходи від ОПГ. Це було наслідком трансформації економіки впродовж 1990-х років, коли в умовах низьких рівнів оплати праці багато домогосподарств були змушені займатися натуральним господарством. З покращенням економічного становища в країні частка таких доходів скорочувалася, відповідно зростала частка грошових доходів у структурі загальних доходів. Відповідно зростав внесок у нерівність насамперед оплати праці. Якщо у 1999 році він складав 37,6%, то за кілька років перевищив 50% і в подальшому нижче цього рівня не опускався. Не зважаючи на коронавірусну кризу, вклад оплати праці у загальну нерівність продовжував зростати у 2020-2021 роках.

У 2017 році розмір мінімальної заробітної плати був «відв'язаний» від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб і збільшений одразу у 2 рази і в подальшому продовжував зростати, хоч і не так значно, але інтенсивніше, ніж в попередні роки. Це в значній мірі спричинило зростання частки оплати праці у структурі загальних доходів – з 47,3% у 2016 році до 52,8% у 2017 році, а у 2021 році вона становила вже 61%, сягнувши рекордного значення (Додаток В). Відповідно, розмір внеску оплати праці у загальну нерівність за ці 2 роки зріс з 54,7% до 68,2%, а у 2021 році сягнув 79,3%.

Поряд з цим відбувалося скорочення внеску у нерівність інших джерел доходів. Так, якщо внесок пенсій впродовж тривалого часу зростав – з 11,6% у 1999 році до 23% у 2012 році, то починаючи з 2017 року почав стрімко скорочуватися, досягнувши лише 4% у 2021 році. Незначне зростання фактору пенсій у загальній нерівності у 2020 році не змінило тренду і вже показник наступного року повернувся на доковідне значення.

Внесок у нерівність доходів від підприємницької та індивідуальної діяльності протягом років демонстрував нерівномірність. Якщо на початку він становив лише 3,3%, то в подальшому зріс, але лише в окремі роки дещо перевищував 10% (у 2007, 2010, 2015 та 2019 роках) і станом на 2021 рік становив 9,1%, ставши, таким чином, другим за важливістю чинником нерівності, в той час як у більшість попередніх років це місце займали пенсії.

Соціальні пільги, які є категоріальним видом допомоги, завжди сприяли збільшенню нерівності, хоча динаміка свідчить про постійне скорочення їх впливу – якщо у 1999 році він становив 3,4%, то до 2021 року скоротився до 0,5%. Субсидії також у перші роки дещо збільшували нерівність (менше 1%), у подальші роки їх вплив став нульовим, але в останні 3 роки вони навіть дещо сприяли скороченню нерівності – у межах 0,3-0,4%.

Практично єдиним джерелом доходів, що сприяли скороченню нерівності протягом усього досліджуваного періоду, були соціальні допомоги. З них найбільш значущими були допомоги на дітей, вплив яких на скорочення нерівності, починаючи з 2007 року перевищував (-1%) аж до останніх років, коли знову скоротився. Вплив допомоги малозабезпеченим сім'ям на скорочення нерівності ніколи не перевищував (-0,6%), а допомоги по безробіттю був іще меншим.

Про значимість категорії інших доходів важко судити через їх строкатий склад. Можна припустити, що їх дуже вагомий вплив на збільшення нерівності у перші декілька років пов'язаний з високою часткою у загальних доходах натуральних доходів від ОПГ, але в наступні, з покращенням економічного становища та зростанням грошових доходів населення роки вона істотно зменшувалася, що сприяло і скороченню впливу категорії інших доходів на збільшення загальної нерівності.

Отже, коефіцієнти Джині, визначені за доходами та витратами, протягом 1999-2021 років показують приблизно однакову динаміку і в останні роки зближаються, при цьому Джині, визначений за витратами, досяг майже найнижчого значення. Скорочення нерівності, однак, в цьому випадку навряд чи можна вважати позитивним явищем, оскільки, як показує попередня динаміка, у періоди економічного зростання ступінь нерівності якраз зростає, а спадає у кризові періоди. Розмір населеного пункту є вагомим чинником, що визначає нерівність – як правило, у великих містах вона вища, оскільки існує більша відмінність у розмірах доходів населення. Динаміка іншого показника нерівності – коефіцієнта фондів – демонструє високий ступінь взаємозв'язку з коефіцієнтом Джині, що свідчить про те, що вони однаково описують розвиток нерівності, як в цілому по Україні, так і в різних типах населених пунктів. Декомпозиція коефіцієнту Джині за видами доходу дає змогу більш детально вивчити природу нерівності. Вона показує, що протягом тривалого часу оплата праці завжди здійснює найбільший внесок у зростання нерівності і в останні роки він значно зріс, насамперед через різке підвищення рівня мінімальної заробітної плати у 2017 році. Внесок інших видів доходу значно менший, при цьому вагомість пенсій спочатку поступово зростала, натомість в останні роки істотно скоротилася. Єдиним видом доходу, який сприяє скороченню нерівності, є державні допомоги, однак протягом всього періоду цей вплив досить невеликий і останніми роками має тенденцію до скорочення. Субсидії справляють майже непомітний вплив на нерівність, при цьому, якщо на початку динамічного ряду вони сприяли зростанню нерівності, то в останні роки навпаки. Пільги різного роду завжди сприяли зростанню нерівності, при цьому значимість їх впливу постійно скорочувалася.

Коронавірусна криза дещо нестандартно вплинула на монетарну нерівність. Зазвичай нерівність зростає у періоди економічних злетів, а у періоди криз – знижується. Так відбувалося внаслідок фінансово-економічної кризи 2008-2009 років – нерівність зменшувалася до 2012 року, та в перші роки російсько-української війни – коефіцієнт Джині досяг мінімального за весь період значення у 2016 році. Але вже у 2017-2019 роках, за економічного зростання, показник різко пішов вгору, і у 2019 році досяг 27,0% (порівняно з 22,9% у 2016-му). У 2020 році внаслідок кризи монетарна нерівність почала традиційно зменшуватися, проте у 2021 році, коли почалося відновлення показників до допандемійного рівня, коефіцієнт Джині продовжував знижуватися. Можна припустити, що це відбувалося за інерцією, і у випадку подальшого відновлення у 2022 році, якби не почалася повномасштабна війна, нерівність мала б зрости.

Певним чином на зменшення нерівності внаслідок коронавірусної кризи вплинули зміни у розмірах отримуваних населенням доходів. Якщо у попередні роки спостерігалось постійне збільшення середньодушових загальних доходів на 20-30 відсотків щорічно, то у 2020 році збільшення склало лише 3,4 відсотки (табл. 8.2).

Таблиця 8.2. Темпи зростання середньодушових загальних доходів, за децильними групами, 2018-2021 роки, %

Децильні групи	2017/2016	2018/2017	2019/2018	2020/2019	2021/2020
1 (найбідніша)	129,4	121,1	123,9	109,5	111,5
2	125,6	121,5	121,7	106,3	117,7
3	129,1	120,5	124,6	103,3	115,2
4	128,1	125,2	114,6	104,1	118,8
5	133,6	117,4	123,7	101,4	115,9
6	130,4	123,3	113,7	106,0	118,1
7	132,9	122,9	120,1	98,6	121,5
8	129,2	120,0	126,6	100,0	117,2
9	136,9	117,3	125,2	102,9	121,2
10 (найбагатша)	133,8	123,8	123,5	105,0	110,1
	131,5	121,4	122,0	103,4	116,4

Джерело: побудовано авторами за даними «Обстежень умов життя домогосподарств України» Державної служби статистики України у 2017-2021 роках.

При цьому, якщо раніше в більшій мірі зростали доходи багатших верств населення, то у два останніх роки навпаки, дещо більше зростали доходи найбідніших децильних груп, що і спричинило скорочення показників нерівності в цілому по країні.

Коронавірусна криза суттєво вплинула на внесок у загальну нерівність доходів від підприємницької діяльності– після злету у 2019 році вплив

підприємницького доходу на рівність помітно скоротився та не відновився у 2021 році (табл. 8.1).

Доволі дивним видається той факт, що саме у складний 2020 рік зменшилася роль соціальної допомоги у вирівнюванні доходів – їх від’ємний вклад в нерівність скоротився з (-1,3) до (-0,5).

8.2. Вплив COVID-19 на соціальну нерівність

В Україні досить поширена думка, що головною проблемою є бідність. Та, суто теоретично, бідність може виникнути у суспільстві, де немає надмірної нерівності (як приклад можна навести окремі африканські країни), проте, в будь-якому випадку, навіть обґрунтована і соціально прийнятна нерівність завжди породжує бідність. Нерівність загрожує кастовістю: вже сьогодні в українському суспільстві спостерігаються ознаки цього негативного явища, коли люди з нижніх суспільних шарів не можуть піднятися не те що до вищих, а й навіть до середніх. Більше того, саме необґрунтована, несправедлива нерівність є причиною того, що в Україні тотальна корупція. Саме соціально неприйнятна нерівність і є найголовнішим викликом для українського суспільства.

Значне та необґрунтоване зростання нерівності корелює з погіршенням соціального середовища як з точки зору поширення асоціальних явищ та соціально небезпечних хвороб, падіння суспільної моралі й руйнації світоглядних позицій, так і стосовно погіршення здоров’я населення країни та зростання показників смертності. Також проблема надмірної нерівності пов’язана з такими явищами, як соціальне виключення, зниження довіри до держави та неповноцінне функціонування механізму демократії.

В умовах пандемії соціальна сфера зазнає підвищеного навантаження. Епідемії, як і економічні кризи, непропорційно впливають на різні верстви населення, що посилює нерівності. Саме пандемія дозволила звернути увагу на тих людей, кому особливо потрібна допомога. На підставі минулого досвіду, висновків із попередніх криз і поточної інформації про пандемію можна виокремити низку вразливих груп: жінки, літні люди, особи з обмеженими можливостями та особливими потребами, багатодітні сім’ї тощо [218].

218 Піщуліна О., Юрчишин В., Юрочко Т. Соціально-економічні наслідки коронакризи. Київ : Центр Разумк., Вид-во «Заповіт», 2019. 237 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Socialno-Ekonomichni_naslidky_koronakryzy.pdf (дата звернення: 14.04.2023).

Пандемія більш виразно проявила існуючі «старі» нерівності або навіть поглибила їх. Наприклад, за віком (нерівний розподіл ризику захворіти й померти), доступу до послуг освіти, доступності до медичних послуг, за рівнем добробуту та інші. Внаслідок локдаунів з'явилися так-би мовити «нові» нерівності: різні ступені успішності адаптації до віддаленої роботи та освіти, вимушена соціальна ізоляція тощо.

Нерівність за доступністю освітніх послуг. Міжнародні дослідження доступності освіти під час пандемії в основному доходять висновків про те, що остання була і залишається безпрецедентним викликом для освітніх систем у всьому світі.

Для окремих учнів наслідки впливу пандемії на навчання були опосередковано викликані іншими умовами, головним чином освітою та ресурсами їхніх батьків. Деякі з цих умов, у свою чергу, погіршилися через пандемію — оскільки бідність та соціальна нерівність зростали, а діти у багатодітних сім'ях, які мали обмежений простір та ресурси зв'язку вдома, мали менше місця, часу й душевного спокою для навчання тоді, коли вони були «прикуті» до своїх домівок, де їм доводилося вчитися²¹⁹. Україна забезпечила безперервність навчання під час карантинів передусім за допомогою дистанційної освіти, яка передбачає наявність комп'ютера, планшета, освітніх онлайн-порталів тощо. Проте, за даними Державної служби статистики України у 2021 році більше 10% домогосподарств країни не мали фінансової можливості для придбання комп'ютера [220].

Нерівний доступ провокує відставання у навчанні або низькі навчальні досягнення у тих, хто відчуває нестачу комп'ютерного обладнання, робочого місця, брак якісного інтернету або має інші причини, зокрема психологічного характеру та певні особливості сприйняття інформації. Така ситуація призводить до втрат у процесі навчання. Але варто зазначити, що втрати нерівномірні, і діти з малозабезпечених родин та діти з сільської місцевості тощо є особливо вразливими у доступі до освіти. За наявних даних Державної служби статистики стає очевидна нерівність між домогосподарствами великого міста та села у підключенні до Інтернету (у селі таке підключення фіксується майже вдвічі рідше). Низькі доходи не дозволяють забезпечити постійний та якісний доступ до необхідної техніки й Інтернету, облаштувати індивідуальне місце для навчання. На початку карантину близько 10% сімей скаржилися на погану якість Інтернету, а 3% —

219 Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституційності. Злобіна, О. (ред.). Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 330 с.

220 Самооцінка домогосподарствами України доступності окремих товарів та послуг у 2021 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2021 року) : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2022. 141 с.

на перебої [221]. Близько третини батьків не зазначили, що мають необхідне комп'ютерне обладнання для своїх дітей, 1% дітей не продовжили навчання зовсім, а 14% дітей продовжили лише частково. Фактично, 15% дітей втратили повноцінний доступ до освіти з початком пандемії COVID-19.

Взимку 2021 року у громадах п'яти областей України зафіксовано складнощі з забезпеченням учнів і вчителів комп'ютерною технікою та доступом до Інтернету, а отже, існують проблеми з рівним доступом до освіти в умовах дистанційного навчання учнів із малозабезпечених родин, дітей з особливими потребами тощо [222]. Зазначається, що таким сім'ям у громадах допомагають матеріально (надання/придбання гаджетів у межах можливостей місцевого самоврядування), а також застосовують індивідуальний підхід з боку вчителів. Крім того, аби подолати труднощі із низькою технічною забезпеченістю учасників навчального процесу, використовувався телефонний зв'язок (наприклад, для передачі завдань учням), а також практикувалося використання одного гаджету кількома учнями. Важливою перешкодою для ефективної організації дистанційного навчання також був брак інтернет-провайдерів, які б надавали якісний зв'язок, особливо у віддалених селах. Проблеми матеріально-технічного характеру стосуються і шкіл. На початку 2020 року не були підключені до інтернету 750 шкіл. Протягом двох років ситуація суттєво покращилась і вже у 2022 році станом на вересень таких закладів залишалося всього 74.

Нерівність за доступністю до медичних послуг. Протягом останніх допандемійних років спостерігалась тенденція до поступового зростання частки осіб, які вважали себе здоровими: якщо в 2013-2015 роках близько 40% українців вважали себе здоровими, то, починаючи з 2016 року, цей показник зростав і у 2019-2020 роках складав близько 50%. Проте, півтора року пандемія наклала відбиток на здоров'я та самопочуття українців: згідно з даними дослідження 2021 року [223], 40% опитаних оцінюють стан власного здоров'я як добрий, а 14% – як поганий.

221 Щоб знати, як компенсувати втрати освіти під час пандемії, потрібні якісні освітні вимірювання. Офіційний веб-сайт Служби освітнього омбудсмена України. URL: <https://eo.gov.ua/shchob-znaty-iaak-kompensuvaty-vtraty-osvity-pid-chas-pandemii-potribni-iaakisni-osvitni-vumiriuvannia/> (дата звернення: 10.04.2023).

222 Чепурко Г., Гладченко Л. Аналітичний звіт. Дослідження подолання в громадах органами місцевого самоврядування викликів у наданні освітніх послуг, що виникли через COVID-19. Київ : U-LEAD з Європою, 2021. 125 с. URL: https://decentralization.ua/uploads/attachment/document/823/Report_Access_to_Education_ukr.pdf (дата звернення: 19.08.2023).

223 Самооцінка стану здоров'я населенням України, квітень, 2021. Домашня сторінка КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1042&page=1> (дата звернення: 10.08.2023).

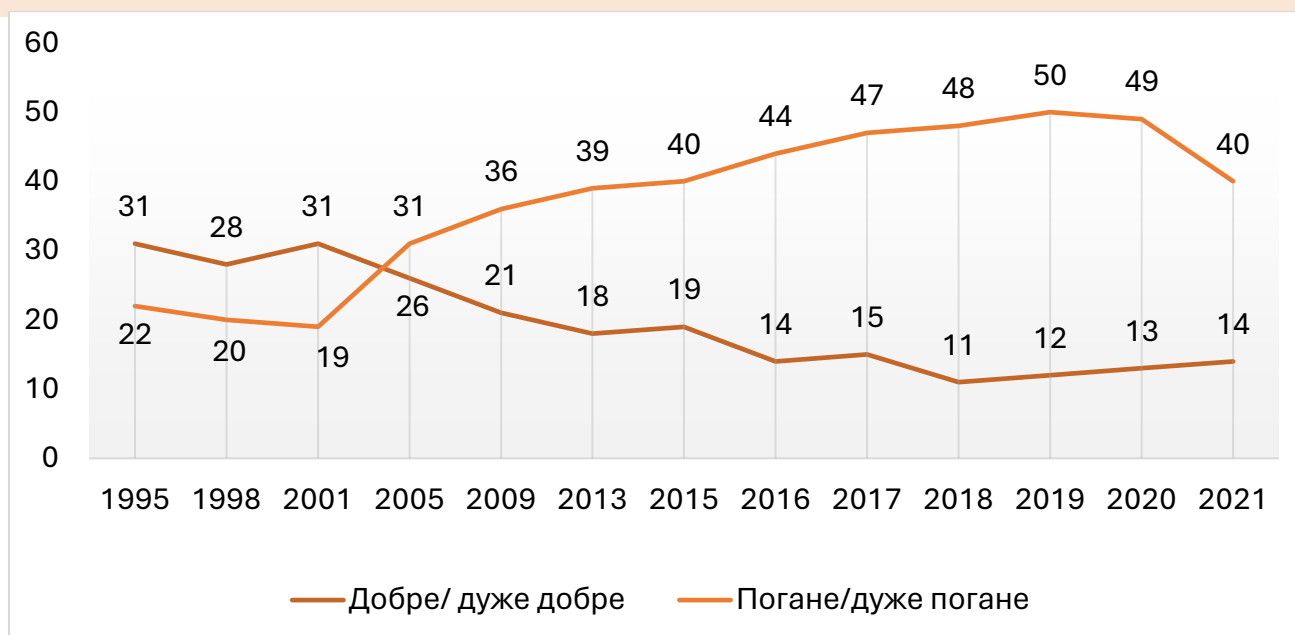

Рис. 8.4. Самооцінка стану здоров'я в динаміці (1995-2021 роки),%
Джерело: побудовано авторами за даними [224].

Загалом, 40% опитаних дорослих жителів України оцінили своє здоров'я як добре або дуже добре, 46% – як посереднє або не змогли визначитись, а 14% – як погане або дуже погане. Порівняно з 2020 роком суттєво зменшилась (на 9 відсоткових пунктів) частка тих, хто вважає себе здоровим, і, відповідно, зросла частка тих, хто оцінює своє здоров'я посередньо (на 8 відсоткових пунктів). Це в першу чергу пов'язано з першою хвилею пандемії.

Таблиця 8.3. Розподіл відповідей на запитання «Як би Ви оцінили своє здоров'я?» у динаміці (Україна без тимчасово окупованих територій, %)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
дуже добре	6	7	5	10	9,5	5
добре	39	40	43	40	39,5	35
посереднє або важко сказати	41	39	41	38	38	46
погане	12	12	9	10	10	11
дуже погане	2	2	2	2	3	3
разом	100	100	100	100	100	100

Джерело: [225].

Спостерігається закономірність: чим старша вікова група респондентів, тим менша частка здорових (за самооцінкою) серед них. Так, наразі серед людей віком від 18 до 29 років здоровими почуваються 66%, у віковій групі 30-39 років – 57%, віком 40-49 років – 47%, віком 50-59 років

224 Самооцінка стану здоров'я населенням України, квітень, 2021. Домашня сторінка КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1042&page=1> (дата звернення: 10.08.2023).

225 Самооцінка стану здоров'я населенням України, квітень, 2021. Домашня сторінка КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1042&page=1> (дата звернення: 10.08.2023).

– 28%, віком 60-69 років – 16%, а серед людей віком 70 років або старших – 13%

Таблиця 8.4. Самооцінка стану здоров'я за різними віковими групами, % 2021р

	18-29 р.	30-39 р.	40-49 р.	50-59 р.	60-69 р.	70+ р.
дуже добре	11	10	3	0	2	1
добре	55	46,5	44,5	28	14	12
посереднє (ані добре, ані погане)	30	39,5	43	52	56	53
погане	4	3	8	16	19	21
дуже погане	0	0	1	3	7	10
важко сказати/відмова від відповіді	0	0,5	0	1	2	3
разом	100	100	100	100	100	100

Джерело: [226].

Чоловіки зазвичай вважають своє здоров'я кращим, аніж жінки: якщо серед чоловіків 50% оцінюють своє здоров'я як добре або дуже добре, то серед жінок – 32%. Серед чоловіків 9% оцінюють своє здоров'я як погане або дуже погане, тоді як серед жінок – 19%. Це зокрема може бути пов'язане з тим, що середня тривалість життя жінок в Україні приблизно на 10 років вища, ніж чоловіків (77 років у жінок і 67 – у чоловіків), тому частка жінок у найстарших вікових групах, яким притаманна найнижча самооцінка стану здоров'я, ще більша, ніж серед молодших (так, серед людей, старших за 79 років, жінки складають 70%, а чоловіки лише 30%).

Відсоток тих, хто почувається здоровим, дещо вищий у містах (42%), аніж у сільській місцевості (36%). Це може бути пов'язане як із умовами праці та рівнем матеріального добробуту (який вищий у містах), так і з доступністю послуг із охорони здоров'я та більш розвиненою мережею лікувальних установ у містах.

Таблиця 8.5. Самооцінка здоров'я в залежності від типу місцевості, % 2021 рік

	Міське населення	Сільське населення
дуже добре	5	5
добре	37	31
посереднє (ані хороше, ані погане)	45	44
погане	9	15
дуже погане	3	4
важко сказати/відмова від відповіді	1	1
разом	100	100

Джерело: [227].

В цілому можна стверджувати, що пандемія COVID-19 практично не вплинула на існуючу нерівність у доступності послуг охорони здоров'я, а лише подекуди загострила існуючі проблеми, які потребують вирішення у подальшому реформування системи охорони здоров'я в Україні (Початок пандемії коронавірусу в Україні збігся з черговим етапом медичної реформи. Тепер вона торкнулася вторинної ланки системи охорони здоров'я, а саме лікувальних закладів, які почали фінансуватися за договорами з Національною службою здоров'я України (НСЗУ) та тарифами за надану медпослуг).

Пандемія COVID-19 дещо згладжує існуючу гостроту соціальної нерівності. Внаслідок локдаунів, втрати роботи, скорочення робочого часу і доходів значної частини населення, звичайно погіршується і становище вразливих категорій громадян, однак таке погіршення є менш відчутним, що не призводить до значних втрат у самооцінці і баченні перспектив на майбутнє. Самооцінки здоров'я та оцінки доступності медичної допомоги суттєво не змінилися, проте диференціація оцінок залишається помітною. Хоча рівень задоволеності якістю медичної допомоги залишається невисоким, тим не менш більшість населення впевнені, що за необхідності не будуть відчувати нерівність та зможуть отримати допомогу від сімейного лікаря або в стаціонарі, оперативно пройти безкоштовне тестування.

Закриття шкіл через COVID-19 спричинило значний збій у наданні освітніх послуг по всій країні без винятку. Перехід на дистанційне навчання у зв'язку з пандемією COVID-19 спричинив погіршення якості та доступності освіти, а також загострення низки освітніх нерівностей. Нерівний доступ провокує відставання у навчанні або низькі навчальні досягнення у тих, хто відчуває нестачу комп'ютерного обладнання, робочого місця, брак якісного інтернету або має інші причини, зокрема психологічного характеру, або особливості сприйняття інформації. Така ситуація призводить до втрат у

227 Самооцінка стану здоров'я населенням України, квітень, 2021. Домашня сторінка KMIC. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1042&page=1> (дата звернення: 10.08.2023).

процесі навчання. Але варто зазначити, що втрати нерівномірні, і діти з малозабезпечених родин, діти з родин, що належать до маргіналізованих соціальних груп, діти з сільської місцевості тощо є особливо вразливими у доступі до освіти. Очевидна нерівність між домогосподарствами великого міста та села у підключенні до інтернету (у селі таке підключення фіксується майже вдвічі рідше). Низькі доходи не дозволяють забезпечити постійний та якісний доступ до необхідної техніки й інтернету, облаштувати індивідуальне місце для навчання.

Пандемія не лише вплинула на існуючі нерівності, але штучно створила так би мовити нові. Це в першу чергу стосується ринку праці. Повний локдаун та соціальна ізоляція показали, наскільки нерівними є умови учасників ринку праці. Основною формою трудової діяльності стала дистанційна праця. В цьому випадку більшість економічно активних осіб зазнали певну нерівність, оскільки не всі мали можливість працювати дистанційно. І навіть ті, хто мав фізичну можливість це робити, мав труднощі із пристосуванням до нової ситуації.

Отже, пандемія стала тригером цілої низки процесів, пов'язаних із цифровізацією суспільства та впровадженням нових технологій, що створило нові форми та прояви нерівності. Так, перехід на дистанційне навчання у зв'язку з пандемією спричинив суттєве погіршення якості та доступності освіти, а також загострення освітніх нерівностей, а локдаун та соціальна ізоляція показали, наскільки нерівними є умови учасників ринку праці, коли основною формою трудової діяльності стає дистанційна праця. Саме це значною мірою збільшило як монетарну, так і немонетарну нерівність, оскільки не всі мали можливість навчатися або працювати дистанційно.

8.3. Зміни у немонетарних складових нерівності під впливом COVID-19 та повномасштабної війни

Пандемія COVID-19 спричинила суттєві зміни в соціальних процесах, трансформувавши соціальні комунікації та запровадивши нові норми, спрямовані на забезпечення соціальної безпеки в умовах глобалізації. Наслідки пандемії для України є багатограними: з одного боку, вона ускладнила суспільні трансформації, які згодом поглибилися військовим конфліктом та економічною кризою; з іншого боку, пандемія актуалізувала прагнення до соціальної рівності, посиливши значення загальної безпеки та визначивши нові соціальні пріоритети.

Пандемія загострила проблеми немонетарної складової соціальної нерівності, особливо у сфері доступу до якісних освітніх і медичних послуг, вакцинації, а також у соціально-економічних можливостях домогосподарств. Незважаючи на те, що вірус не робить соціально-економічних розрізень, вразливість до його наслідків значно відрізняється серед різних соціальних груп, що сприяло поглибленню нерівності та диференціації можливостей адаптації до нових викликів.

Зміни у цифровій нерівності. Концепція «цифрової нерівності» базується на теорії соціальної стратифікації, згідно з якою використання Інтернету сприяє відтворенню наявних соціальних диспропорцій. Цей процес зумовлений тим, що цифрові мережі відображають офлайн-структури, а людський капітал, набутий у реальному житті, переноситься в онлайн-простір. Основними механізмами, що підтримують зазначену гіпотезу, є принципи розширення та ступеневого розподілу. Принцип розширення вказує на те, що Інтернет має схильність посилювати існуючу соціальну стратифікацію, тобто, у разі зростання соціальної нерівності в суспільстві, Інтернет лише підсилює цей процес.

З одного боку, зростає кількість осіб, які активно використовують Інтернет для різноманітних потреб за допомогою високоякісних пристроїв, тоді як з іншого боку зростає частка тих, хто обмежений у цифрових можливостях, наприклад, через використання менш потужних пристроїв. Ключову роль у цьому процесі відіграє пропускна спроможність Інтернету: чим вища її величина, тим більше вплив Інтернету на життєдіяльність індивідів і економічну активність підприємств. Натомість низька пропускна спроможність знижує ефективність використання Інтернету, збільшуючи розрив між заможними та економічно менш забезпеченими верствами населення.

Термін «цифровий розрив» застосовується для позначення нерівності, яка існує між індивідами, домогосподарствами, підприємствами та географічними регіонами на різних соціально-економічних рівнях. Ця нерівність проявляється як у можливостях доступу до інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), так і у здатності використовувати Інтернет для виконання різноманітних завдань. Цифровий розрив охоплює не лише фізичний доступ до цифрових технологій, а й рівень цифрових навичок, що суттєво впливає на можливості ефективної інтеграції в сучасну інформаційну економіку та соціокультурне середовище [228].

Цифровий розрив впливає на соціальну нерівність двома основними шляхами. По-перше, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), сприяючи

економічному зростанню, можуть стати ключовим інструментом у боротьбі з бідністю та розвитку соціального й людського капіталу. Зниження нерівності у доступі до технологій та забезпечення інклюзивного використання ІКТ сприяють поліпшенню доступу до ресурсів та інформації, що в свою чергу дозволяє розширювати джерела доходів і зміцнювати соціальну мобільність.

По-друге, у контексті нерівних можливостей інтеграція ІКТ у бізнес-процеси може призвести до поглиблення розриву в доходах. Відбувається це через те, що особи, які мають доступ до новітніх технологій, постійно розширюють свої можливості, тоді як ті, хто не має такого доступу, поступово маргіналізуються, втрачаючи можливості для покращення свого економічного становища у майбутньому.

Особливо гостро проблема цифрового розриву постає для вразливих соціальних груп, таких як люди похилого віку та особи з низьким рівнем добробуту. Мешканці сільських та малих населених пунктів також часто потрапляють у зону ризику цифрової нерівності через технічні проблеми, пов'язані з забезпеченням якісного цифрового зв'язку, відсутність належної інфраструктури та обмежені фінансові можливості цих регіонів.

У 2019 році на початку пандемії за даними ОУЖД доступ до мережі Інтернету дома мали 70,1% домогосподарств країни, у 2021 році – 82,7%. У 2023 році за даними ОСЕСД 83% домогосподарств країни мали постійний доступ до мережі Інтернет.

В домогосподарствах з дітьми доступ до мережі Інтернету мали у 2019 році 79% (у 2023 році – 87%). Комп'ютером або ноутбуком володіли на початку пандемії 36,3% домогосподарств країни, а вже у 2023 році цей показник за даними ОСЕСД становив – 60%, планшетом 21,4% проти 32,4% у 2023 році.

Доступ до Інтернету в Україні значно ускладнився внаслідок збройної агресії Росії, що вплинуло на надійність та стабільність телекомунікаційної інфраструктури країни. Військові дії, зокрема на сході України, призвели до численних пошкоджень інтернет-мереж, як-от руйнування веж стільникового зв'язку та оптоволоконних кабелів через вибухи.

Для забезпечення доступу до Інтернету під час аварійних відключень електроенергії уряд України започаткував проєкт «Пункт незламності», де громадяни можуть отримати доступ до електроенергії та Інтернету. Також завдяки підтримці SpaceX Україна стала однією з країн з найвищим рівнем використання Starlink: до березня 2023 року було встановлено понад 42 тисячі приймачів, що забезпечують доступ до Інтернету для військових, критичної інфраструктури та громадян, навіть у найскладніших умовах.

Не зважаючи на пандемію та військове вторгнення в Україні не спостерігається нерівність за критерієм доступу до Інтернету, навіть в умовах масованих авіаударів. Показники доступності Інтернету стабільно відповідають рівню «вище середнього» завдяки децентралізованій інтернет-інфраструктурі, а також активним зусиллям уряду і приватних компаній щодо відновлення пошкоджених оптоволоконних ліній і базових станцій мобільного зв'язку. Важливу роль відіграють державні ініціативи, як-от «Пункт незламності», і використання альтернативних платформ для супутникового Інтернету, таких як Starlink, що забезпечує додаткову стійкість системи.

Зміни у нерівності за доступністю освітніх послуг. На початок 2021–2022 навчального року в Україні функціонувало 14 тисяч закладів загальної середньої освіти, які охоплювали понад 4 мільйони учнів. Шкільна мережа країни є значною мірою децентралізованою: у сільській місцевості розташовано 60% шкіл, однак там навчаються лише 28% від загальної кількості учнів. Заклади загальної середньої освіти суттєво варіюються за чисельністю учнів у класах, доступом до навчальних ресурсів, рівнем організації освітнього середовища та забезпеченістю кваліфікованим педагогічним персоналом. Зокрема, сільські школи значно частіше за міські стикаються з дефіцитом освітніх ресурсів, нестачею кваліфікованих учителів і низькою наповнюваністю класів.

Для підвищення якості освіти в сільській місцевості та забезпечення доступу до неї для учнів, з 2017 року в Україні почали створювати опорні школи. У ці навчальні заклади організовано підвезення дітей із сусідніх населених пунктів за допомогою шкільних автобусів. Станом на червень 2022 року близько 9% шкіл в Україні мали статус опорних.

З початком пандемії COVID-19 у 2020 року саме шкільна освіта стала однією з найбільш уражених сфер, яка зазнала значних викликів через вимушені карантинні обмеження та зміни у форматах навчання.

Через високий рівень захворюваності COVID-19 учні та педагоги в усьому світі були змушені перейти на дистанційне навчання, до якого більшість закладів освіти виявилися неготовими. За даними ООН, пандемія призвела до наймасштабнішого в історії збою в роботі освітніх систем, зачепивши майже 1,6 мільярда учнів у понад 190 країнах [229]. Різкий перехід до онлайн-формату навчання став причиною стресу для всіх учасників освітнього процесу та поглибив освітню нерівність як у світі, так і в Україні.

Відмінності у доступі до Інтернету та технічних засобів, необхідних для дистанційного навчання, значно залежать від регіону проживання та

матеріального становища родини. Окрім того, обмежена взаємодія учнів із викладачами в умовах дистанційного навчання призвела до того, що частина педагогічних функцій була передана батькам. Це стало фактором, що посилив нерівність у засвоєнні навчального матеріалу, оскільки рівень підтримки з боку родини залежить від її культурного капіталу, а також від форми зайнятості батьків (очної чи віддаленої).

В Україні навіть до пандемії існувала диспропорція між законодавчими положеннями щодо доступності освіти та фактичними умовами, які забезпечують рівний доступ громадян до освітніх послуг. На державному рівні передбачено, що всі громадяни України повинні мати рівні можливості для отримання освіти, а доступ до навчальних закладів має визначатися виключно знаннями та здібностями вступників. Однак, за даними аналітичного центру CEDOS, рівень доступу до вищої освіти значно відрізнявся для жителів різних регіонів і типів населених пунктів, випускників різних типів шкіл, а також залежав від соціально-економічного статусу сімей. Додатково, нерівність у доступі до освіти посилювалася через вплив сімейних настанов і різні мотиваційні фактори, що впливали на бажання та можливості вступників.

Пандемія COVID-19 в Україні, як і в інших країнах світу, суттєво вплинула на рівень навчальних досягнень та посилила освітню нерівність. З 12 березня 2020 року всі заклади освіти були закриті, було змінено правила складання державної підсумкової атестації (ДПА) та відтерміновано основну сесію зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО). Перехід на дистанційне навчання дозволив українським учням продовжувати освітній процес і готуватися до вступу у заклади вищої освіти, проте одночасно ускладнив навчальний процес і поглибив нерівність між учнями через різницю в регіональних умовах, фінансовому стані родин, доступі до цифрових ресурсів та наявності технічного обладнання.

Однією з найбільш критичних проблем під час впровадження дистанційної освіти стала відсутність універсального доступу до Інтернету та технічних засобів, що спричинило виражену цифрову нерівність. Згідно з даними Державної служби якості освіти (ДСЯО), 62,3% директорів шкіл вказали, що більшість учителів і учнів не мали вдома належного технічного обладнання, а 46,9% повідомили про відсутність швидкісного Інтернету. Інше дослідження, проведене освітнім омбудсменом, показало, що понад 80% учнів використовували для навчання смартфони, тоді як ноутбуками або стаціонарними комп'ютерами користувалися менше половини учнів. Це створило нерівні умови для навчання: частина завдань була технічно неможливою для виконання на смартфоні, що особливо ускладнювало навчання для сімей з дітьми у яких не було стаціонарного комп'ютера чи

ноутбука, або був лише одним пристроєм на всю родину. Ця ситуація стала проблемною також для сімей, де батьки працювали дистанційно або в домогосподарстві є кілька дітей шкільного чи студентського віку. Такі самі труднощі виникали й у вчителів, які були змушені ділити наявні пристрої з іншими членами родини, зокрема своїми дітьми.

Опитування, проведене Державним науковим установою «Інститут освітньої аналітики» спільно з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), підтвердило масштаб проблеми забезпечення освітніх закладів цифровими технологіями. У розділі питань щодо забезпечення закладів освіти сучасними цифровими засобами жоден із запропонованих заходів не отримав позитивної оцінки навіть від половини респондентів. Більшість учасників опитування (61,2%) зазначили, що можливості надати необхідні цифрові пристрої учням шляхом розподілу наявних у закладі ресурсів немає. Крім того, ймовірність надання пристроїв учителям через розподіл чи закупівлю також оцінювалася як низька.

Ще однією важливою проблемою, що стала характерною не лише для України, але й для інших країн, було надання учням великого обсягу навчальних матеріалів для самостійного опрацювання. Опитування, проведене ДНУ «Інститут освітньої аналітики» разом із Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), показало, що під час карантину 93,9% опитаних зазначили про використання такого методу навчання [230]. Ця модель, яка не є типовою для більшості українських закладів середньої освіти та деяких закладів вищої освіти, ускладнила засвоєння матеріалу для багатьох учнів і студентів, фактично зводячи дистанційне навчання до самостійного.

Згідно з даними опитування Державної служби якості освіти (ДСЯО)[231], 41,2% учнів середніх навчальних закладів повідомили, що вчителі надсилали їм лише список матеріалів для самостійного вивчення, тоді як проведення повноцінних дистанційних занять зазначили лише 17,2% опитаних. Подібні зміни в методології навчання були зафіксовані і в закладах вищої освіти. Це дозволяє зробити припущення, що така практика негативно позначилася на рівні знань учнів і студентів, а також сприяла поглибленню нерівності в результатах навчання. Останнє особливо помітне за критерієм освітнього рівня батьків, які часто допомагали дітям із завданнями в умовах онлайн-навчання.

В Україні є безліч онлайн платформ та інструментів для цифрового навчання. Після введення карантинних заходів шкільна адміністрація та вчителі могли вільно користуватися будь-якими засобами організації

230 Зведені форми статистичної звітності ЗЗСО 2020 <https://iea.gov.ua/diyalnist/naukovo-analitichna-diyalnist/analitika/zvedeni-formy-statystichnoyi-zvitnosti-zzso/2020-2/>

231 Заклади освіти в умовах воєнного стану. Рекомендації Державної служби якості освіти про те, як закладам освіти працювати в умовах воєнного стану <https://sqe.gov.ua/>

процесу дистанційного навчання. Різноманітність засобів і рішень для цифрового навчання призвела до плутанини та часто збільшувала навантаження на учнів.

Хоча дистанційна освіта є дієвим рішенням для багатьох дітей і домогосподарств в Україні, знання, інструменти та обладнання, якими вона послуговується, фактично виключають певні групи, як-от дорослих та дітей з інвалідністю, тих, хто має особливі освітні потреби, тих, найбільш вразливих домогосподарств та тих, хто живе у віддалених районах із низьким рівнем обслуговування або в постраждалих від конфлікту районах. Хоча використання таких доступніших технологічних засобів, як телебачення, є хорошою альтернативою, важливо забезпечити, щоби навчальні матеріали були також доступними й придатними для всіх дітей, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами. Наприклад, переклад мовою жестів проекту «Всеукраїнська школа онлайн» доступний лише в онлайн-версії проекту, а не в телевізійній.

Така ситуація призводить до втрат у процесі навчання. Але варто зазначити, що втрати нерівномірні, і діти з малозабезпечених родин та діти з сільської місцевості є особливо вразливими у доступі до освіти. За наявних даних Державної служби статистики стає очевидна нерівність між домогосподарствами великого міста та села у підключенні до Інтернету (у селі таке підключення фіксується майже вдвічі рідше). Низькі доходи не дозволяють забезпечити постійний та якісний доступ до необхідної техніки й Інтернету, облаштувати індивідуальне місце для навчання.

На початку карантину 10% сімей скаржилися на погану якість Інтернету, а 3% – на перебої [232]. Близько третини батьків не зазначили, що мають необхідне комп'ютерне обладнання для своїх дітей, 1% дітей не продовжили навчання зовсім, а 14% дітей продовжили лише частково. Фактично, 15% дітей втратили повноцінний доступ до освіти з початком пандемії COVID-19.

Вже у 2023 році за даними ОЕСД третина домогосподарств країни мала у користуванні планшет, що в 1,8 рази більше ніж у 2018 році (за даними ОУЖД). Такі зміни відбулися саме під впливом епідемії COVID 19, коли більша частина населення країни була змушена працювати та/або навчатися в дистанційному режимі.

Через труднощі з дистанційною освітою значна частка сімей з дітьми мусили звертатися за допомогою до репетиторів або освітніх курсів. За даними ОЕСД у 2023 році 46% домогосподарств з дітьми оплачували

232 Щоб знати, як компенсувати втрати освіти під час пандемії, потрібні якісні освітні вимірювання <https://eo.gov.ua/shchob-znaty-iyak-kompensuvaty-vtraty-osvity-pid-chas-pandemii-potribni-iyakisni-osvitni-vymiryuvannia/>

послуги репетиторів або навчальних курсів для дітей, а 5,2% аналогічні послуги, але вже для дорослих.

Однією з найбільш уразливих в наслідок військових дій в Україні галузей стала освіта, яка не встигла стабілізуватися після випробування глобальною пандемією. Навчальні заклади, змушені адаптуватися до обмежень та загроз, стикнулися із завданням гарантувати безпеку, надійність та доступність освіти в найскладніших умовах.

Після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року МОН було рекомендувало всім закладам освіти оголосити двотижневі канікули. За даними МОН, більшість шкіл пішли на канікули, але деякі працювали дистанційно. З березня 2022 року у 13 областях країни було відновлено освітній процес у тому форматі, який дозволяла безпекова ситуація, — переважно в дистанційній формі. У 8 областях освітній процес розпочався частково, а частково були продовжені канікули. У 3 областях і Києві навчання було призупинено. Станом на кінець березня у 75% відбувалося дистанційне навчання. Натомість більше п'ятої частини шкіл не працювали: у 4% шкіл тривали канікули, а у 18% навчання було призупинено [233].

На протязі весни 2022 року ситуація змінювалася фактично кожного тижня Незважаючи на те, що вірус не робить соціально-економічних розрізень, вразливість до його наслідків значно відрізняється – кількість шкіл, де навчання було призупинено, скорочувалася. Станом на початок квітня 2022 року у дистанційному форматі працювали 83% функціонуючих шкіл. Тобто діти, в школах яких були наявні необхідні ресурси для навчання, мали можливість продовжувати навчання.

Освітній процес у новому 2022/2023 навчальному році розпочався у 12 996 школах. Форма навчання визначалася безпековою ситуацією у регіоні, наявністю у школі укриття та станом шкільної будівлі. Згідно з даними МОН, станом на грудень 2023 року у третині (36%) шкіл навчання відбувалося за дистанційною формою, ще у третині (36%) – за змішаною формою, а у 28% шкіл – очно. Виключно за дистанційною формою навчання відбувалося у 5 областях: Донецькій, Луганській, Запорізькій, Херсонській та Харківській. Зокрема, в Харківській області було прийнято рішення про дистанційну форму на весь 2022/2023 навчальний рік. У західних регіонах країни навчання відбувалось у очному форматі. Тобто спостерігається нерівність у доступності до освітніх послуг за територією проживання.

Сьогодні основним критерієм доступності освітніх послуг є безпека навчального закладу. Зараз освітні послуги надають лише ті заклади які мають відповідні укриття. В умовах очного або змішаного навчання, якщо

233 Огляд поточного стану сфери освіти і науки України в умовах російської агресії (за 16-26 березня 2022) https://drive.google.com/file/d/1rqJi11c4vzQAiTYDx82MpapncK_JWZ61/view

повітряна тривога починається під час уроків, всі учасники освітнього процесу спускаються в укриття. Якщо повітряна тривога починається у той час, коли діти ще вдома, то їх просять залишатися у безпечному місці або в укритті й чекати на відбій.

Ще одним з викликів 2022/2023 навчального року стала вимушена необхідність підлаштовувати освітній процес під планові й аварійні відключення світла через масові обстріли енергетичної інфраструктури України. В умовах відключення світла складніше проводити уроки дистанційно, ніж очно. Очно уроки можна проводити і під час відключень. Частина шкіл, де освітній процес відбувається в очному або змішаному форматі, отримали генератори за бюджетні або благодійні кошти. Це дало можливість повноцінно проводити заняття навіть попри відключення електроенергії. А ось діти, які навчались виключно дистанційно не мали доступу до освітніх послуг при відключенні електропостачання.

Частина родин використовували автономні джерела електроенергії – наприклад, генератори, акумулятори або зарядні станції, – щоб організувати навчання вдома. Проте такі можливості недоступні для дітей з малозабезпечених домогосподарств через високу вартість такої техніки та її обслуговування.

Незважаючи на всі зазначені вище проблеми у 2023 році, більшість батьків повністю або частково погоджуються з тим, що їм та їхнім дітям вдалося адаптуватися до нових викликів у навчанні, пов'язаних із війною (Рис. 8.5).

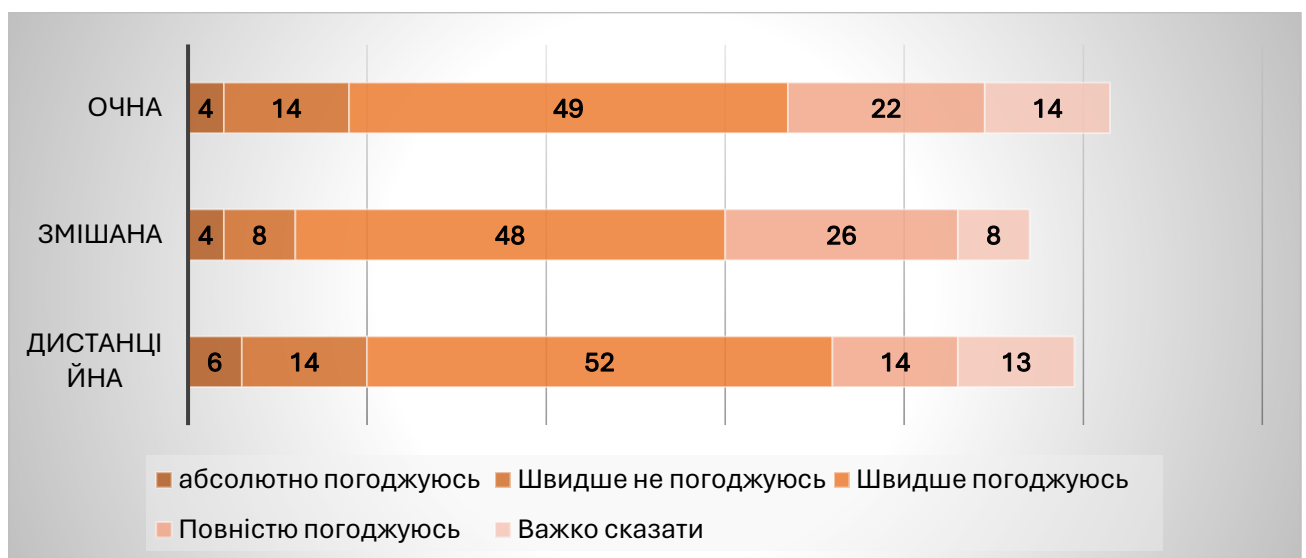

Рис.8.5. Рівень адаптації до нових викликів у навчанні, пов'язаних з війною за формою навчання. 2023р, %

Джерело: побудовано автором за даними Cedoss, https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved_overview-report-2022-web.pdf

Нерівність за адаптацією до віддаленої роботи. Протягом останніх чотирьох років віддалена робота перетворилася на один із ключових трендів сучасного українського ринку праці. На цей процес вплинули декілька важливих факторів, що змусили як роботодавців, так і працівників адаптуватися до нових умов.

Першим вагомим фактором, що підготував ґрунт для становлення цього тренду, стала пандемія COVID-19. Частка вакансій із можливістю дистанційної роботи, за даними сервісу з пошуку роботи Work.ua, зросла з 4% у другому кварталі 2019 року до 6,4% у другому кварталі 2020 року. Згодом ця тенденція продовжувала набирати обертів і досягла максимуму в четвертому кварталі 2021 року, коли 9 313 компаній опублікували 19 186 вакансій на віддалену роботу, що становило 6,8% від загальної кількості вакансій [234].

У період пандемії COVID-19 кількість відгуків на вакансії з віддаленою роботою значно зросла: з 28 відгуків на одну вакансію у другому кварталі 2019 року до 66 відгуків у другому кварталі 2020 року, що свідчить про подвоєння попиту. З початком війни цей показник зріс утричі: з 31 відгуку на вакансію у другому кварталі 2021 року до 104 відгуків у другому кварталі 2022 року

Слід віддати належне українцям – прийняття умов дистанційної діяльності і використання online-практик відбулося досить швидко, хоча й не було сприйнято позитивно.

Суворі карантинні обмеження в цілому дуже негативно впливають на стан ринку праці. Згідно з даними Державного центру зайнятості, з моменту запровадження карантину в Україні у 2020 році майже 432 тис. осіб залишилися без роботи (за станом на кінець серпня), що на 67% більше порівняно з аналогічним періодом попереднього року. Безробіття охопило сотні тисяч громадян, включаючи як представників інтелектуальної праці, так і представників простіших професій.

Організації були змушені закритися та переходити на дистанційний режим роботи. Однак далеко не всі сфери роботи мають таку можливість. Заклади сфери туризму, готельного бізнесу, відпочинку тощо повністю зупинили свою діяльність, оскільки надавати послуги у період жорсткого карантину не було можливості. Працівники та власники бізнесу зайняті й цих сферах цих сфер мусили або змінювати свою діяльність або просто нічого не робити та чекати закінчення жорстких карантинних обмежень.

234 Як пандемія та війна вплинули на дистанційну роботу: аналіз ринку 2019-2022 роки <https://cases.media/article/yak-pandemiya-ta-viina-vplivuli-na-distanciiu-robotu-analiz-rinku-2019-2022-roki>

На початку пандемії, більшість працюючих зрадили можливості побути вдома. Стрімкий ритм життя вимагав відпочинку. На початку це видавалося заспокійливим фактором. Але людина є соціальною орієнтованою, їй потрібен колектив, щоб розмовляти і підтримувати один одного. Між колегами важливе і неформальне спілкування. Велику роль відіграє і темперамент працівника. Деякі співробітники відчують себе самотніми, «покинутими», а це позначається не лише на продуктивності праці але й на бажанні самого працівника працювати у дистанційній формі, а деякі навпаки – отримували задоволення саме від можливості працювати дистанційно.

Тобто нерівність у доступності до дистанційної освіти залежить не лише від сфери діяльності працівника але й від його психологічної та стресостійкості.

Війна внесла багато змін в організацію праці українських компаній. Більшість персоналу знову вимушено переводять на дистанційний або змішаний формати зайнятості. Це призвело до нової хвилі посилення нерівності в адаптації до дистанційної роботи, оскільки крім перерахованих раніше проблем додалися нові виклики, пов'язані саме з війною. Робота під час повітряної тривоги – більшість житлових будинків не мають бомбосховищ, які відповідають безпековим стандартам. Тому під час тривоги працівники залишаються у квартирах, що є ризиком для їхнього життя. Перебої зі зв'язком – через ворожі кібератаки на компанії, що надають комунікаційні послуги, зникає зв'язок та інтернет. Відключення світла – взимку 2023/24 року загострилась ситуація з стабілізаційних відключень. Фахівцям на віддаленій дистанційній роботі для продовження продуктивної праці необхідно було придбати портативні зарядні пристрої, альтернативні джерела освітлення, що пов'язано з додатковими витратами.

Зміни у нерівності за доступністю медичних послуг. Найбільшого навантаження у період коронавірусної пандемії зазнала саме система охорони здоров'я: через зосередження ресурсів на наданні медичної допомоги пацієнтам із інфекцією коронавірусу значно знизилася доступність планових медичних послуг. Це стосується не лише країн із низьким або середнім рівнем соціально-економічного розвитку; системні збої спостерігалися навіть у країнах, які відзначаються високою доступністю медичних закладів, передовими технологіями та достатньою кількістю медичних працівників. Пандемія COVID-19, як надзвичайна ситуація у сфері охорони здоров'я, мала вплив на все суспільство, включаючи його соціально-економічний розвиток. Тому усі країни були змушені переглядати свої системи охорони здоров'я з метою забезпечення рівного доступу до

якісних медичних послуг в умовах подолання кризових ситуацій, таких як пандемія COVID-19.

Масштабні заходи фізичного дистанціювання та обмеження пересування, запроваджені з метою стримування поширення COVID-19, суттєво знизили доступність до звичайних (планових) медичних послуг. У 2021 році більшість українців критично оцінювали систему надання медичних послуг: лише 24,5% респондентів заявили, що задоволені нею повністю або частково, тоді як 40,9% висловили повне або часткове незадоволення, а 34,8% не змогли визначитися з оцінкою.

Водночас ситуація з нерівністю в доступності медичних послуг не є однозначно негативною. Значна частина громадян вірила, що у випадку виникнення симптомів, схожих на коронавірус, вони зможуть отримати необхідну допомогу: 74,6% респондентів вважали, що зможуть перебувати під наглядом і отримувати рекомендації від сімейного лікаря, 66,5% очікували негайної госпіталізації у разі погіршення стану, а 59,9% були впевнені в можливості оперативного безкоштовного тестування. Таким чином, щодо цих аспектів не спостерігалось явного розподілу на привілейовані чи вразливі групи населення.

Перший підтверджений випадок COVID-19 в Україні був зафіксований у березні 2020 року. З того часу почав діяти оголошений урядом карантин, що включав заборону відвідування учбових закладів всіх рівнів, а також проведення всіх масових заходів за участю понад 200 осіб, за винятком тих, що були необхідні для функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування. Проведення спортивних заходів дозволялося лише за відсутності глядачів. Такі вимушені суворі дії дали змогу Україні запобігти першій хвилі поширення пандемії COVID-19.

Подальші дії не сприяли поліпшенню ситуації з протидії поширенню коронавірусної інфекції в Україні, оскільки не було налагоджено ефективну систему тестування населення, а також швидкої координації та оперативного реагування у разі виявлення хворих на COVID-19. Це призвело до загострення ситуації. Основна стратегія боротьби з COVID-19 зосереджувалася не на виявленні нових випадків і контролі над поширенням захворювання, а на створенні достатньої кількості ліжок для госпіталізації пацієнтів. Такий підхід призвів до надмірного навантаження на лікарняні заклади, особливо в епіцентрах спалахів, переважно у великих містах.

Ця тактика зумовила переформатування більшості медичних установ у «ковідні» лікарні, що погіршило загальний доступ населення до медичної допомоги у випадках хронічних захворювань, а також для діагностичних та

профілактичних послуг. Як наслідок, спостерігалось значне підвищення рівня смертності.

Як видно з Рис. 8.6, у період погіршення епідемічної ситуації, пов'язаної з COVID-19, спостерігалось зростання смертності від основних груп хронічних неінфекційних захворювань, що вказує на погіршення доступу населення до планової медичної допомоги, яка не пов'язана з лікуванням коронавірусної хвороби. Це відбувалося на тлі другого етапу реформування системи охорони здоров'я в Україні, що розпочався у 2021 році й передбачав запровадження гарантованих пакетів медичних послуг, включаючи всі зазначені напрями.

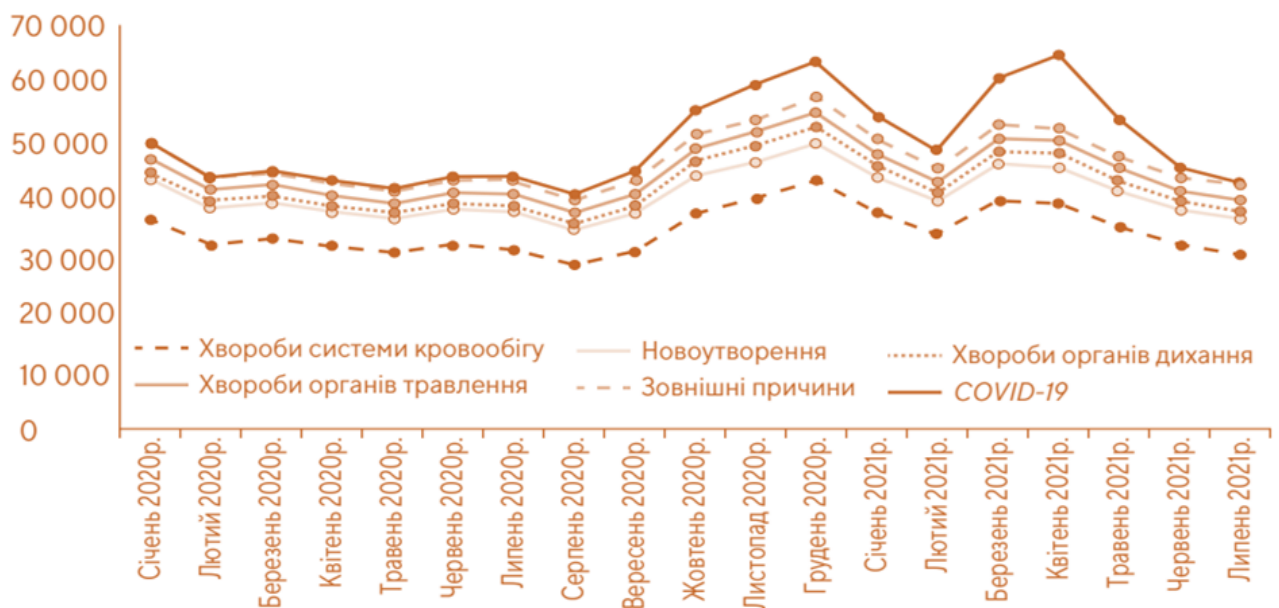

Рис. 8.6. Причини смертності у 2020 – липень 2021

Джерело: Держстат України, <http://www.ukrstat.gov.ua>

Медична допомога у період пандемії надавалась не лише пацієнтам, які уклали декларації з лікарями ПМД (первинної медичної допомоги [235]), але й пацієнтам, які не мали відповідної декларації. При всьому цьому треба зауважити, що відбулось обмеження в доступі до профілактичних складових медичного обслуговування. Зокрема знизився рівень вакцинації згідно з календарем профілактичних щеплень: серед задекларованих пацієнтів на 30,5%, серед населення в цілому – на 33,5%.

Майже не зазнали змін такі напрями роботи, як ведення на рівні ПМД вагітних з неускладненим перебігом вагітності та медичне спостереження за здоровою дитиною, а також паліативна допомога дорослим і дітям; консультування та навчання осіб, які здійснюють догляд за пацієнтом;

235 ПМД — основа здоров'я та добробуту на кожному етапі життя, здатна задовольнити понад 80% потреб здоров'я людей. Системи ПМД можуть допомогти діагностувати, відстежувати та зупинити поширення локальних спалахів, одночасно надаючи громадам основні медичні послуги.

координація та співпраця з іншими установами для забезпечення медичних, психологічних, соціальних та інших потреб пацієнта. Без змін, як до пандемії COVID-19 здійснюється призначення лікарських засобів і медичних виробів, технічних засобів медичної реабілітації з оформленням відповідних документів згідно з вимогами законодавства на рівні ПМД, на що вказали 59% опитаних.

Жителі малих міст та сільської місцевості частіше за жителів великих міст ризикують не отримати необхідну медичну допомогу не стільки через відсутність коштів, скільки – через слабку інфраструктуру та транспортне сполучення. Так, за даними Державної служби статистики [236], якщо в містах в 2021 р. 5,9% домогосподарств потерпали від відсутності поблизу житла медичної установи (фельдшерсько-акушерського пункту, лікарської амбулаторії, поліклініки тощо), то в селах частка депривованих за цією ознакою зростала вже до 26%. Також 3,3% містян потерпали від незабезпеченості населеного пункту своєчасними послугами екстреної (швидкої) медичної допомоги, тоді як серед сільських домогосподарств депривованих було аж вдесятеро більше – 33,7%. Крім того, ускладнюється доступ до медичних закладів для населення сільської місцевості та малих міст, відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом із більш розвиненою інфраструктурою: якщо в містах від цього страждали 1,9% домогосподарств, то в селах в 13 разів більше – 24,7%.

За даними Загальнонаціонального соціологічного дослідження, здійснене соціологічною службою Центру Разумкова, присвяченого COVID-19 у жовтні 2021 року майже 39% опитаних зазначили, що мали проблеми зі здоров'ям останні півтора роки. З них 85% – потребували медичної допомоги.

Переважна більшість (70,5%) тих, які мали проблеми зі здоров'ям протягом останніх 1,5 року, за необхідності зверталися за медичною допомогою до терапевта або сімейного лікаря в державній поліклініці чи амбулаторії; 23,3% зверталися до вузьких профільних спеціалістів у державних медичних установах, 15,3% консультувалися з сімейним лікарем по телефону, а 14,3% лікувались самостійно.

Таблиця 8.6. Куди ви зверталися у разі загострення/виникнення проблем зі здоров'ям (крім стоматологічної і косметологічної допомоги) протягом останніх 1,5 року? % тих, хто мав проблеми зі здоров'ям протягом останніх 1,5 року

До державної поліклініки, амбулаторії до лікаря загальної практики, терапевта, сімейного лікаря	70,5
До державної поліклініки, амбулаторії до вузького спеціаліста	23,3

236 САМООЦІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВАМИ ДОСТУПНОСТІ ОКРЕМИХ ТОВАРІВ ТА ПОСЛУГ У 2021 РОЦІ. Державна служба статистики України (2022). URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/03/sdotp_21.pdf

Консультувався телефоном з сімейним лікарем	15,3
Лікувався самостійно	14,3
До стаціонару державної лікарні	7,5
До приватної поліклініки до вузького спеціаліста	6,3
До приватної клініки до лікаря загальної практики	4,8
Консультувався телефоном з вузьким спеціалістом	4,7
До приватної клініки	2,0
До народного цілителя	1,1
До остеопата	0,3
інше	0,7
Важко відповісти	0,3

Джерело: побудовано автором за даними <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1b24364-2456-4e2b-98da-74e27025335c/content>

За даними Центру медичної статистики МОЗ України, в перший рік пандемії в Україні різко впала загальна кількість госпіталізацій. Скоротилась чисельність медпрацівників, звернень до лікарів, виїздів «швидкої». Скоріше за все, це є свідченням не покращення стану здоров'я населення, а катастрофічної ситуації в системі охорони здоров'я України. Так, у 2020р., порівняно з 2019р., лікувальних закладів в Україні зменшено на 2,8%, кількість місць стаціонарних відділень впала на 5,6%.

Кількість хворих, які поступили до лікувальних закладів України у 2020р., було набагато меншим, ніж у 2019р. У перший рік пандемії до лікарень України поступило на 2,3 млн. менше пацієнтів, ніж у 2019р.

Зниження рівня госпіталізацій напряму пов'язано із впливом пандемії. З початком карантину Наказом Міністерства охорони здоров'я України «Тимчасові заходи у закладах охорони здоров'я з метою забезпечення їх готовності для надання медичної допомоги хворим на гостру респіраторну хворобу COVID-19, спричинену коронавірусом SARS-CoV-2» №698 від 23 березня було припинено госпіталізацію планових хворих. Медичні установи почали перепрофілювати під ковідні центри. Згодом заборону на планову госпіталізацію пом'якшили, але потім у листопаді 2020р. знову заборонили планове лікування. Але хворим, яким була потрібна невідкладна допомога це не стосувалась і вони отримували всю необхідну їм допомогу. Пацієнти опинилися в ситуації, коли отримання медичної допомоги стає майже неможливим, якщо вони не перебувають у невідкладному стані. Це свідчить про значне скорочення доступу громадян до стаціонарної медичної допомоги, що особливо гостро відчувається під час кризових періодів таких як пандемія.

Кажучи про вплив COVID-19 на нерівність в доступності медичних послуг доцільно окремо зупинитися на профілактиці захворюваності, а саме

на доступності щеплення від COVID-19 для населення. За даними опитування Ipsos Global Advisor в Україні на початку пандемії у листопаді 2020 року 58% українців визнали, що готові зробити щеплення від COVID-19, якщо вакцина буде безкоштовною [237].

У травня 2021р за даними Центру Розумкова [238] 43% громадян не мали наміру вакцинуватися. Серед основних причин відмови 31% респондентів вказували на недостатню ефективність та безпечність вакцин, що на той час використовувалися в Україні, а 30% вважали, що ризики від вакцинації перевищують ризики, пов'язані з самою хворобою. Ймовірно, на це впливає, з одного боку, нестача достовірної та повної інформації, а з іншого — високий рівень недовіри до офіційних осіб. Ці чинники знижують довіру не тільки до вакцин, розроблених у світі, але й до загальної системи вакцинації, незважаючи на наявність доступу до щеплень.

Отже, попри критичне ставлення українців до наданих медичних послуг, слід зазначити, що, зважаючи на різноманітні показники з відповідного питання, система охорони здоров'я України більш-менш гідно витримала стрес-тест ситуацією пандемії. Крім того, цей низхідний тренд можуть спричинювати не лише обставини пандемії, а й наслідки медичної реформи, яка активно розгорталася саме з 2018 року.

Повномасштабна війна завдала значних ушкоджень системі охорони здоров'я України, оскільки обстріли медичних закладів стали частиною стратегії й тактики російських агресорів. Руйнування медичної інфраструктури, кадровий дефіцит та порушення логістичних ланцюгів створили серйозні перешкоди для своєчасного та ефективного забезпечення населення необхідними медичними послугами. Незважаючи на ці численні виклики, система охорони здоров'я змогла зберегти функціонування та надавати медичну допомогу в різних формах у найкритичніші моменти.

Станом на лютий 2023 року, в результаті бойових дій в Україні було повністю зруйновано майже 200 медичних закладів, ще 1218 зазнали пошкоджень. Зокрема, 540 лікарень зазнали часткових руйнувань, а 173 лікарні були знищені повністю. Окрім цього, пошкоджено 593 аптеки, що суттєво ускладнило доступ до медикаментів.

Велика кількість осіб, які змушені були переселитися в безпечніші регіони країни, шукали можливості отримати необхідні медичні послуги на нових місцях проживання. Тоді з'явилося багато безплатних медичних платформ, чат-ботів та інших сервісів, де лікарі за потребою могли надати

237 ГОТОВНІСТЬ УКРАЇНЦІВ ДО ВАКЦИНАЦІЇ ВІД COVID-19
https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2021-01/ga_vaccine_in_ukr_nov2020_147.pdf

238 ДОСТУП НАСЕЛЕННЯ ДО МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ COVID-19
<https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f1b24364-2456-4e2b-98da-74e27025335c/content>

безкоштовні медичні консультації, щоб пацієнти не втрачали час та продовжували необхідне їм лікування.

Згідно з результатами опитування Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), проведеного в жовтні 2022 року, було виявлено збільшення бар'єрів у доступі до медичних послуг. Зокрема, 95% респондентів, які зверталися за медичною допомогою, змогли отримали послуги первинної медичної допомоги, а близько 90% повідомили про наявність доступу до медичних послуг, необхідних для лікування хронічних захворювань. Однак, кожен п'ятий опитаний (22%) не зміг отримати необхідні ліки через їх високу вартість. На тимчасово окупованих територіях та в районах активних бойових дій цей показник зростає до 33%. Схожа ситуація спостерігається серед внутрішньо переміщених осіб, для яких, окрім високої вартості ліків, характерною є також відсутність необхідних препаратів на місцях та проблеми логістичного та часового характеру.

Тобто, основними бар'єрами для доступу до медичної допомоги за даними цього опитування, є висока вартість, часові обмеження, пов'язані з тим, щоб дістатися до медичного закладу і назад, час на отримання медичної допомоги, а також обмежена транспортна доступність. Найбільш уразливими були особи, які проживають на тимчасово окупованих територіях та в зонах активних бойових дій, де кожен третій повідомляє про обмежений доступ до медичних послуг та ліків, порівняно з кожним п'ятим в цілому по країні.

Зміни у немонетарних складових нерівності внаслідок пандемії COVID-19 є менш негативними ніж зміни під впливом війни. Перехід на дистанційне навчання від час карантинних обмежень, відсутність рівного доступу до цифрових технологій в залежності від місцевості проживання та рівня добробуту родини негативно вплинув на якість та доступність освіти, загостривши існуючу освітню нерівність. Але протягом року освітня система адаптувалась до нових умов функціонування і вже з початком військового вторгнення повернення у формат дистанційного навчання був менш драматичним. Освітні втрати від навчання у форматі онлайн залишаються нерівномірними: найбільш уразливими групами є діти з малозабезпечених сімей і мешканці сільської місцевості, де можливості для дистанційного навчання, а саме рівень підключення до інтернету, майже вдвічі менші, ніж у міських домогосподарствах. Обмежені фінансові можливості родин не дозволяють забезпечити стабільний доступ до якісної техніки та інтернету, а також забезпечити дитину окремим індивідуальним гаджетом для навчання.

Повний локдаун у період пандемії та соціальна ізоляція висвітлили значну нерівність між різними категоріями учасників ринку праці.

Дистанційна форма зайнятості стала найпоширенішою, однак не всі мали можливість працювати віддалено. Навіть серед тих, хто мав таку технічну можливість, спостерігалися труднощі з адаптацією до нового формату роботи з психологічної точки зору.

Додаткові труднощі для дистанційних освіти та форми зайнятості додали масштабні руйнування енергосистеми, спричинених ракетними обстрілами території нашої країни.

Серед основних бар'єрів у змінах доступі до медичної допомоги, можна виокремити високу вартість послуг, часові витрати на дорогу до медичного закладу та очікування прийому, а також обмежену транспортну доступність, особливо для мешканців сільської місцевості.

РОЗДІЛ 9. МОДЕЛЮВАННЯ ПОКАЗНИКІВ БІДНОСТІ ТА НЕРІВНОСТІ З УРАХУВАННЯМ НАСЛІДКІВ COVID-19 ТА ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

9.1. Моделювання впливу пандемії COVID-19 та повномасштабної війни на бідність

Щоб оцінити вплив епідемії COVID-19 на бідність необхідно змодельовати її рівень, за умови, що економіка країни розвивалася без впливу пандемії. Відповідно базовим роком побудови моделі буде 2019 рік, а основними предикатами – темпи зростання основних макроекономічних показників. У якості очікуваних було взято данні, що використовувалися у пояснювальній записці до проекту Державного бюджету на 2020 рік, оскільки вони були розраховані у липні-серпні 2019 року, коли про пандемію мова не йшла.

За цими прогнозами очікувалося, що у 2020 році у порівнянні з 2019 суттєво зросте середньомісячна номінальна пенсія на 25,9%. Також значно збільшиться мінімальна заробітна плата на 15,4%, середньомісячна номінальна заробітна плата на 14,7% а також валовий внутрішній продукт (ВВП) на 14,5% (табл. 9.1).

Меншими темпами мала зростати мінімальна пенсія, всього на 9,3% та фактичний прожитковий мінімум на 7,8%. Щодо останнього показника все цілком логічно оскільки індекс споживчих цін, в середньому до попереднього року мав скоротитися на 4,8%. Отримані темпи зростання макроекономічних показників було використано при моделюванні рівня бідності на 2020 рік. Моделювалися абсолютні рівні бідності:

- за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму (далі – ФПМ);
- за витратами нижче ФПМ.

Таблиця 9.1. Фактичні дані макроекономічних показників за 2019 рік, та очікуване значення на 2020 рік (без урахування пандемії COVID-19)

	2019 фактичні значення	2020 очікуване значення	Темпи змін
Валовий внутрішній продукт, номінальний, млрд. грн.	3974,6 ¹	4551,7 ⁵	1,145
Середньомісячна заробітна плата працівників, бруто, номінальна, грн.	10497 ¹	12043 ⁵	1,147
Середньомісячна пенсія, номінальна, грн.	2864 ²	3607 ²	1,259
Індекс споживчих цін, у середньому до попереднього року, %	107,9 ¹	107,2 ⁵	0,952
Мінімальна заробітна плата, грн.	4173 ³	4815 ⁵	1,154
Мінімальна пенсія, грн.	1537 ³	1680 ⁵	1,093
Фактичний прожитковий мінімум, грн.	3595 ⁴	3874 ⁶	1,078

1 – за даними Державної служби статистики;

2 – за даними Пенсійного фонду України;

3 – ст. 7, ст. 8 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік»;

4 – за даними Міністерства соціально політики України;

5 – пояснювальна записка від 15.09.2019 до проекту Закону України про Державний бюджет України на 2020 рік;

6 – авторська оцінка.

Джерело: розраховано авторами на базі даних ОУЖД в 2019 – 2020 рр.

Використовувати фактичні данні 2021 року неможливо, оскільки на них вплинула пандемія, значне падіння економіки у 2020 викликало компенсаційне зростання у 2021, незважаючи на наступні хвилі пандемії COVID-19. Тому для моделювання втрат було використано нові значення показників, які наведено у таблиці 9.2.

Таблиця 9.2. Фактичні дані макроекономічних показників за 2019 рік, та очікуване значення на 2020 рік (без урахування пандемії COVID-19 у 2020 році)

	2020 дані, що закладені у модель	2021 очікуване значення, без пандемії COVID-19	Темпи змін
Валовий внутрішній продукт, номінальний, млрд. грн.	4551,7 ¹	4996,1 ³	1,098
Середньомісячна заробітна плата працівників, бруто, номінальна, грн.	12043 ¹	14895 ³	1,196

	2020 дані, що закладені у модель	2021 очікуване значення, без пандемії COVID-19	Темпи змін
Середньомісячна пенсія, номінальна, грн.	3607 ²	3750 ³	1,040
Індекс споживчих цін, у середньому до попереднього року, %	107,2 ¹	110,0 ³	1,026
Мінімальна заробітна плата, грн.	4815 ¹	6042 ⁴	1,255
Мінімальна пенсія, грн.	1680 ¹	1818 ⁴	1,082
Фактичний прожитковий мінімум, грн.	3874 ³	4070 ³	1,051

1 – пояснювальна записка від 15.09.2019 до проєкту Закону України про Державний бюджет України на 2021 рік;

2 – за даними Пенсійного фонду України;

3 – авторська оцінка\$

4 – ст. 7, ст. 8 Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік».

Джерело: розраховано авторами на базі даних ОУЖД в 2020 – 2021 рр.

Найвищі темпи зростання демонструватиме мінімальна заробітна плата, у порівнянні з 2020 роком вона зросте на 25,5%, завдяки цьому високий темп зростання буде спостерігатися у середньомісячній номінальній заробітній платі – 19,6% у порівнянні з 2020 роком (див. табл. 9.2).

Інші змодельовані макроекономічні показники будуть демонструвати значно нижчі темпи зростання, так номінальний ВВП зросте на 9,8%, мінімальний розмір пенсії на 8,2%, відповідно розмір середньомісячної номінальної пенсії зросте на 4,0%. На відміну від попереднього періоду ІСЦ зросте, але темп цього зростання буде незначним 2,6%.

Використовуючи розроблений алгоритм мікромоделювання, який детально описаний на попередньому етапі реалізації цієї розробки, змодельовані макроекономічні показники та базу даних обстеження умов життя домогосподарств було проведено моделювання рівнів абсолютної бідності та втрат від пандемії COVID-19.

У 2019 році рівень абсолютної бідності за доходами становив 23,1%, якщо б індикатори, які були закладені у Державному бюджеті на 2020 рік було досягнуто (тобто, якщо б не було пандемії COVID-19, рівень бідності за цим критерієм суттєво скоротився до 18,6%, або на 4,5 в.п.. Якщо аналізувати у абсолютних даних, то замість того, щоб у порівнянні з 2019 роком більше 1,7 млн. осіб вийшло зі стану бідності, фактичне значення бідності у 2020 році зросло на 0,1 в.п., що призвело до потрапляння до стану бідності за цим критерієм ще майже 40 тис. осіб, а загальні втрати (фактичне значення 2020 до змодельованого становило майже 1,8 млн. осіб (рис. 9.1).

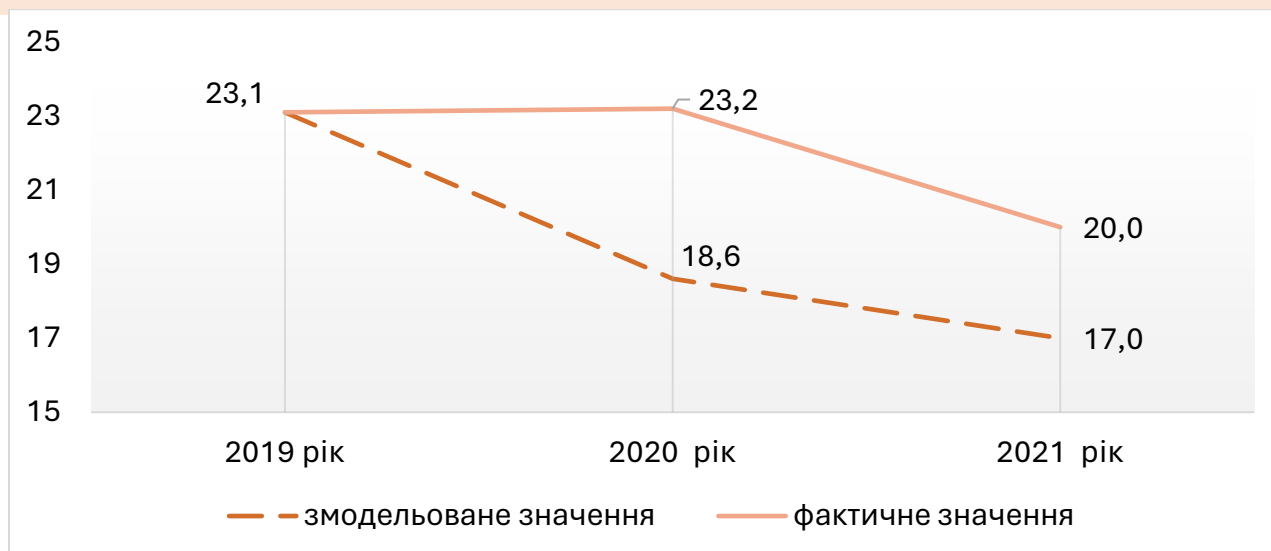

Рис. 9.1. Змодельовані та фактичні значення рівня бідності за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму (оцінка впливу COVID-19), %

Джерело: розраховано авторами на базі даних ОУЖД в 2019 – 2021 рр.

У 2021 році за цим критерієм рівень бідності скоротився у порівнянні з 2020 на 2,6 в.п., це викликано адаптацією економіки до функціонування під час пандемії, а також певної ефективності вжитих заходів щодо підтримки населення. За змодельованими даними рівень бідності за критерієм доходів нижче ФПМ у 2021 році мав дорівнювати 17,0%, що на 3,6 в.п. менше фактичного та на 1,6 в.п. менше змодельованого значення 2020 року. Якщо оцінювати втрати у абсолютному значенні, то майже на 1,4 млн. осіб бідних було більше у 2021 році, ніж могло б бути, якщо не було впливу пандемії вірусу COVID-19.

Ситуація з бідністю за критерієм витрат нижче ФПМ була ще більш вражаючою. У 2019 році рівень бідності за витратами становив 41,3% тобто 15,9 млн. осіб відносилися до бідних за цим критерієм. У 2020 році під дією пандемії COVID-19 частка бідних за цим критерієм зросла до 47,2%, або на 5,9 в.п., тобто майже половина населення України було бідними. Якщо б пандемії не було б рівень бідності у 2020 році скоротився до 34,5%, чисельність бідних скоротилася на 2,6 млн. осіб у порівнянні з 2019 роком, а втрати від пандемії склали 4,9 млн. осіб, які опинилися у стані бідності (рис. 9.2).

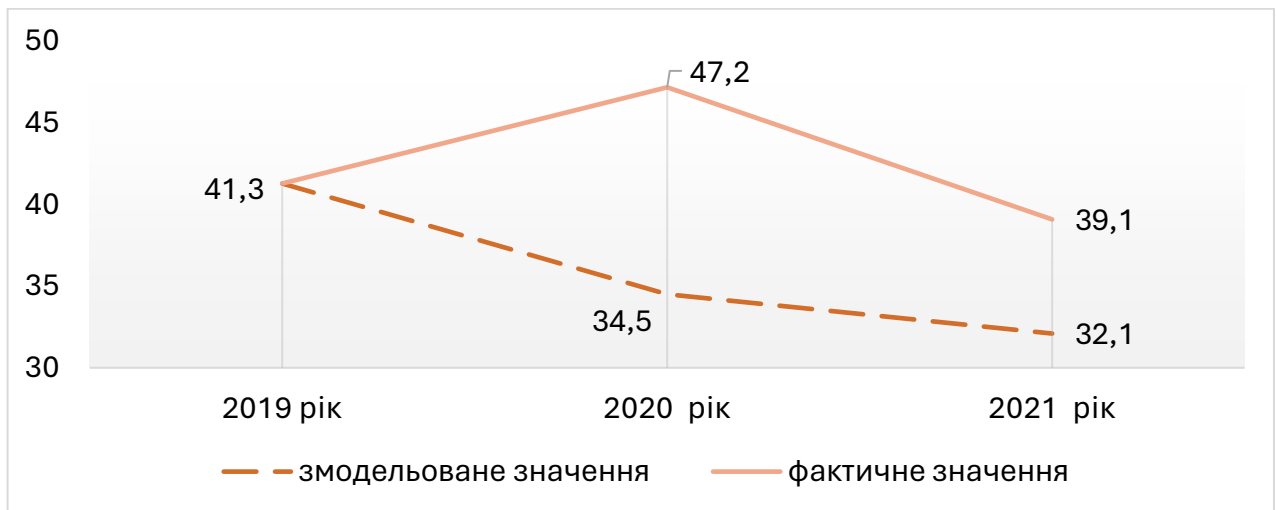

Рис. 9.2. Змодельовані та фактичні значення рівня бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму, %

Джерело: розраховано авторами на базі даних ОУЖД в 2019 – 2021 рр.

У 2021 році рівень бідності за фактичними даними суттєво скоротився до 39,1%, за змодельованими даними скорочення не було таким суттєвим всього на 2,4 в.п. проти 8,1 в.п. за фактичними даними. Як було зазначено раніше це пов'язано з компенсаційним зниженням. Різниця між фактичними та змодельованими рівнями бідності становила 7,0 в.п., тобто втрати від пандемії у 2021 році становили 2,7 млн. осіб, які опинилися у стані бідності.

Вплив війни на рівень бідності населення України. Для того щоб оцінити наслідки повномасштабного вторгнення росії в Україну у якості базового року було обрано 2021 рік, до того ж дані бралися фактичні. Таким чином було враховано вплив пандемії COVID-19, що дозволило змодельювати вплив першого року війни на ситуацію з бідністю.

За наведеними даними найбільше мав зрости середній розмір пенсій, на 14,9% у порівнянні з 2021 роком, враховуючі, що зростання мінімальної пенсії планувалося на рівні 9,2%, саме воно і мало дати основну частину зростання. Середня зарплата мала зрости на 8,9%, як і у попередньому випадку з пенсіями основну прибавку дає зростання мінімального рівня заробітної плати (табл. 9.3).

Таблиця 9.3. Фактичні дані макроекономічних показників за 2021 рік, та очікуване значення на 2022 рік (без урахування впливу війни у 2022 році)

			2021 фактичні значення	2022 очікуване значення, без війни	Темпи змін
Валовий	внутрішній	продукт,	5450,8 ¹	5368,7 ⁵	0,985
номінальний, млрд. грн.					

	2021 фактичні значення	2022 очікуване значення, без війни	Темпи змін
Середньомісячна заробітна плата працівників, бруто, номінальна, грн.	14014 ¹	15268 ⁵	1,089
Середньомісячна пенсія, номінальна, грн.	3750 ²	4308 ²	1,149
Індекс споживчих цін, у середньому до попереднього року, %	109,4 ¹	107,2 ⁵	0,980
Мінімальна заробітна плата, грн.	6042 ³	6550 ⁵	1,084
Мінімальна пенсія, грн.	1818 ³	1986 ⁵	1,092
Фактичний прожитковий мінімум, грн.	4296 ⁴	4550 ⁶	1,059

1 – за даними Державної служби статистики;

2 – за даними Пенсійного фонду України;

3 – ст. 7, ст. 8 Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік»;

4 – за даними Міністерства соціальної політики України;

5 – пояснювальна записка від 15.09.2021 до проекту Закону України про Державний бюджет України на 2022 рік;

6 – авторська оцінка

Джерело: розраховано авторами на базі даних ОУЖД в 2019 – 2021 рр.

Фактичний рівень валового внутрішнього продукту мав знизитися у порівнянні з 2021 роком на 2,5%. Це в першу чергу було викликано тим, що у пояснювальній записці від 15.09.2021 до проекту Закону України про Державний бюджет України на 2022 рік, відбулася недооцінка розміру ВВП на 2021 рік – 4808,5 млрд. грн. проти 5450,8 млрд грн фактичних. Також планувалося зниження індексу споживчих цін на 2,0% у порівнянні з попереднім періодом. За оцінками авторів фактичний прожитковий мав збільшитися на 5,9% у порівнянні з фактичними даними 2021 року.

За фактичними даними рівень бідності за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму у 2022 році становив 35,8%, що на 15,2 в.п. більше ніж у 2021 році (рис. 9.3).

Рис. 9.3. Змодельовані та фактичні значення рівня бідності за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму (оцінка впливу війни), %

Джерело: розраховано авторами на базі даних ОУЖД в 2019 – 2021 рр.

Якщо використати ті макроекономічні показники, які було закладено у проект Державного бюджету на 2022 рік у вересні 2021 року та авторські оцінки, за цим критерієм рівень бідності мав скоротитися на 1,0 в.п. і становити 19,6%.

Різниця між фактичним та змодельованими показниками бідності у 2022 році становить 16,2 в.п.. Тобто чисельність бідного населення з 7,8 млн. осіб у 2021 році зростає до 13,5 млн. осіб у 2022 році. Отже втрати від повномасштабних військових дій щодо бідності становили 6,1 млн. осіб, доходи яких були меншими за розмір фактичного прожиткового мінімуму (рис. 9.4).

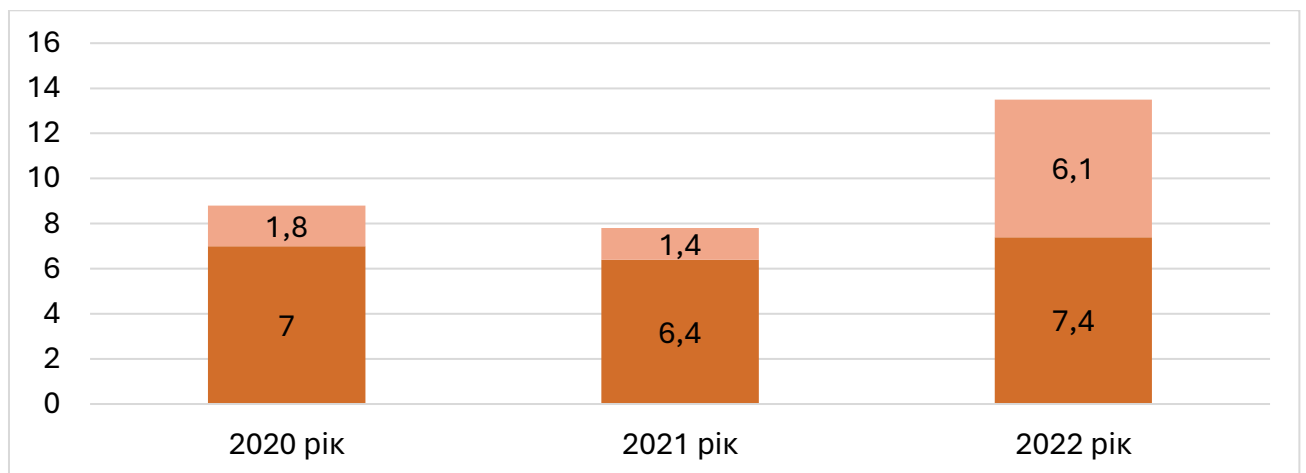

Рис. 9.4. Загальні втрати від пандемії COVID-19 та війни за показником чисельності бідного населення (за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму), млн. осіб

Джерело: розраховано авторами на базі даних ОУЖД в 2019 – 2021 рр.

За іншим критерієм (витрати менші за фактичний прожитковий мінімум) втрати були ще більш відчутними. Фактичний рівень бідності у 2021 році становив 39,1%, у 2022 році відповідний показник збільшився на 20,1 в.п. і дорівнював 59,2%, тобто більша частина населення мала витрати, які не забезпечували їй споживання на рівні прожиткового мінімуму (рис. 9.4).

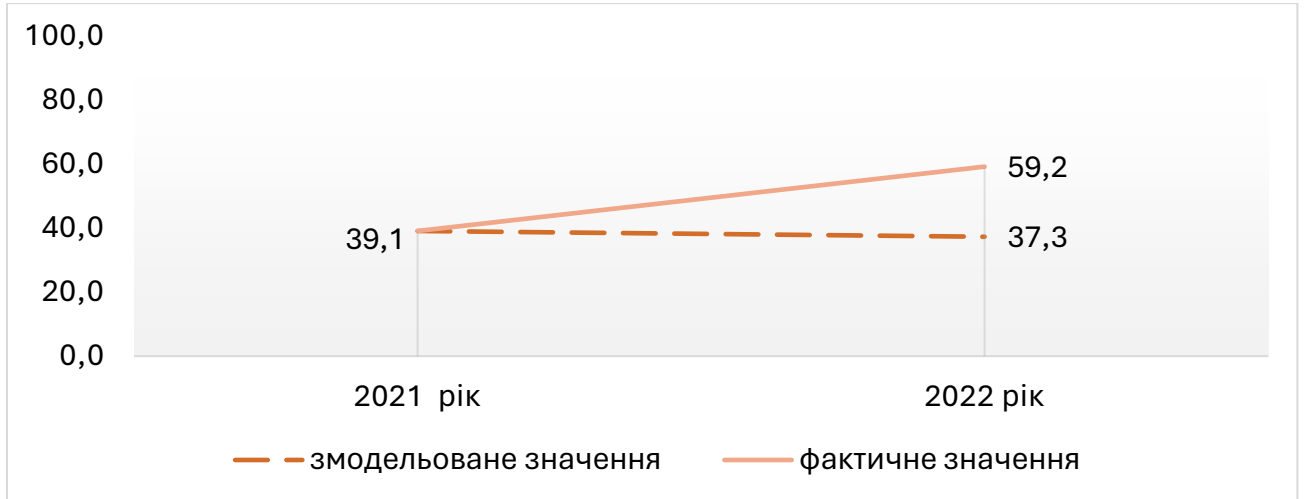

Рис. 9.4. Змодельовані та фактичні значення рівня бідності за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму (оцінка впливу війни), %

Джерело: розраховано авторами на базі даних ОУЖД в 2019 – 2021 рр.

Змодельоване значення рівня бідності за витратами нижче ФПМ у разі відсутності війни мало становити 37,3%, на 1,8 в.п. менше ніж у 2021 році. Чисельність бідного населення мала скоротитися на 681 тис. осіб. Внаслідок повномасштабного вторгнення чисельність бідного населення за цим критерієм зросла на 7,6 млн. осіб у порівнянні з фактичними даними 2021 року, а загальні втрати становили 8,3 млн. осіб, які опинилися у стані бідності (рис. 9.5).

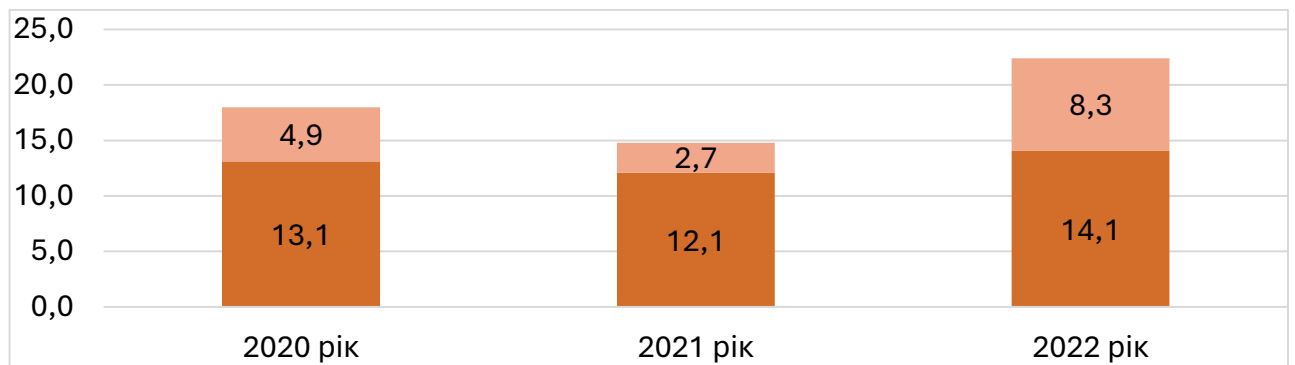

Рис. 9.5. Загальні втрати від пандемії COVID-19 та війни за показником чисельності бідного населення (за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму), млн. осіб

Джерело: розраховано авторами на базі даних ОУЖД в 2019 – 2021 рр.

Отже, якщо оцінювати лише фактичні дані, то втрати від епідемії COVID-19 виглядають не дуже вагомими. В той же час зроблене моделювання доводить, демонструє неточність цього сприйняття, одним із руйнівних наслідків COVID-19 стало зростання рівня бідності. При сценарії відсутності пандемії рівень бідності в Україні мав би тенденцію до скорочення. Так у 2020 році, за критерієм доходи нижче ФПМ рівень бідності становив би 18,6% при фактичних 23,2%, за критерієм витрати нижче ФПМ становив би 34,5% при фактичних 47,2%.

У 2021 році, коли економіка почала поступово відновлюватися після руйнівного впливу пандемії відбулося покращення ситуації. Так, за підсумками 2021 року зафіксовано помітне зниження масштабів абсолютної бідності, значення не просто повернулися до рівня доковідного періоду (2019 року), але й покращилися. Проте за умови відсутності COVID-19 рівень бідності демонстрував би більш помітне зниження – до 17% (при фактичних 20%) за критерієм доходів та до 32,1% (при фактичних 39,1%) за критерієм витрат.

Пандемія COVID-19 у 2020 році призвела до того, що додатково 1,8 мільйона людей опинилися за межею бідності (за критерієм доходів нижче ФПМ), якщо порівнювати змодельовані дані з фактичними. У 2021 році порівняно з 2020, чисельність бідних трохи зменшилася через адаптацію економіки до викликів функціонування під час пандемії. Тим не менш, абсолютні втрати від пандемії COVID-19 у 2021 році все одно призвели до приблизно 1,4 млн. осіб нових бідних. Економічна реакція витрат домогосподарств була навіть більш виразною, ніж доходів, так у 2020 році збитки через падіння витрат нижче прожиткового мінімуму торкнулися 4,9 млн. осіб, а у 2021 році, коли умови дещо стабілізувалися - зменшившись до 2,7 млн. осіб.

Однак вплив повномасштабної війни на бідність був набагато серйознішим, ніж вплив пандемії COVID-19. За критерієм бідності доходи нижче фактичного прожиткового мінімуму, війна призвела до бідності 6,1 мільйона людей через втрату доходів, а за критерієм витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму – 8,3 млн. осіб. Тобто чисельність бідного населення збільшилася майже у два рази, у стан бідності потрапили люди, які за нормального розвитку економіки не стали б бідними.

9.2. Прогноз бідності та нерівності на середньострокову перспективу з урахуванням наслідків пандемії COVID-19 та повномасштабної війни за двома сценаріями

Прогноз бідності та нерівності на середньострокову перспективу було побудовано з метою обґрунтування політики пом'якшення соціальних наслідків катастроф різної природи. Розробка рекомендацій для органів управління щодо запровадження того чи іншого заходу має узгоджуватися з розумінням загальної ситуації та умов реалізації політики. Моделювання різних варіантів реформування соціальних програм передбачає наявність інформації щодо масштабів низькодоходності та нужденності в країні, а також щодо чисельності груп найвищої вразливості, на яких ці програми орієнтовані.

Прогноз бідності було побудовано за двома сценаріями:

Перший – *гіпотетичний сценарій* – передбачає продовження лінії тренду за 2016-2021 роки на 2022-2026 роки. Тобто моделюється ситуація в минулому за сценарієм «без повномасштабної війни». Ми отримуємо відповідь на питання, яких показників ми могли б досягти у ситуації відсутності повномасштабної війни

Така пролонгація здійснюється не за динамічним рядом бідності, а за файлом мікроданих (за змінною доходів) обстеження умов життя домогосподарств Держстату України, яке проводилося на постійній основі до 2022 року, а з початком повномасштабної війни було призупинене.

На основі даних мікрофайлу за 2021 рік задаються темпи зростання показників доходів (на основі яких потім розраховуються рівні бідності) за середньорічними темпами зростання доходів у період 2017-2021 років для кожного року

Другий сценарій прогнозу – *реалістичний* – базується на фактичних показниках за 2023 рік, які враховують вплив війни, та передбачає накладання тренду 2016-2019 років на перший період повоєнного відновлення. Цей сценарій передбачає оптимістичний варіант розвитку подій в Україні, за яким вже з 2025 року може початися повоєнне відновлення.

Таким чином, гіпотетичний сценарій передбачає умовний розрахунок, на яких позиціях ми могли б бути, якби не сталося повномасштабної війни. Він може слугувати відправною точкою для оцінки втрат в доходах та спричиненні зростання масштабів бідності за тривалий період внаслідок низки катастрофічних подій.

Спираючись на позитивну тенденцію виходу з кризи у 2021 році, у 2022-2023 роках передбачалося повернення до траєкторії прискорення економічного зростання. Але у 2022 подальше відновлення в Україні після пандемії стало неможливим через розпочату росією війну. Ми припускаємо, що якби не було повномасштабної війни, то зростання доходів та зниження рівня бідності після 2022 року могло мати такі ж темпи, як у період 2017-2021 років.

Гіпотетичний прогноз на основі моделювання мікроданих обстеження умов життя домогосподарств був побудований для 2022-2026 років. Для модельних розрахунків було закладено: на рівні мікроданих – середньорічні темпи зростання доходів, аналогічні до періоду 2017-2021 років; на рівні макроданих – для розрахунку вартісного значення лінії бідності були використані середньорічні темпи індексу споживчих цін за той же період.

У якості лінії бідності було використано фактичний прожитковий мінімум. Критерій «Доходи нижче фактичного прожиткового мінімуму» ми визначаємо як основний для аналізу масштабів та профілів української бідності в сучасних умовах, а також як найбільш прийнятний для динамічних оцінок, і відповідно, прогнозних розрахунків.

Згідно результатів моделювання, за умови відсутності війни рівень бідності у 2026 році за критерієм доходів нижче фактичного прожиткового мінімуму міг досягти вкрай низьких значень – на рівні 5%. (рис. 9.6). Отже, ми могли б доволі швидко оговтатися після пандемії та впродовж п'яти років довести масштаби бідності до несуттєвих значень. Це означає, що за сценарієм «без повномасштабної війни» та за інших визначених умов абсолютна бідність могла б знизитися до «природнього» рівня, а державні соціальні програми могли б бути орієнтовані на всю сукупність бідного населення, без додаткових обмежень

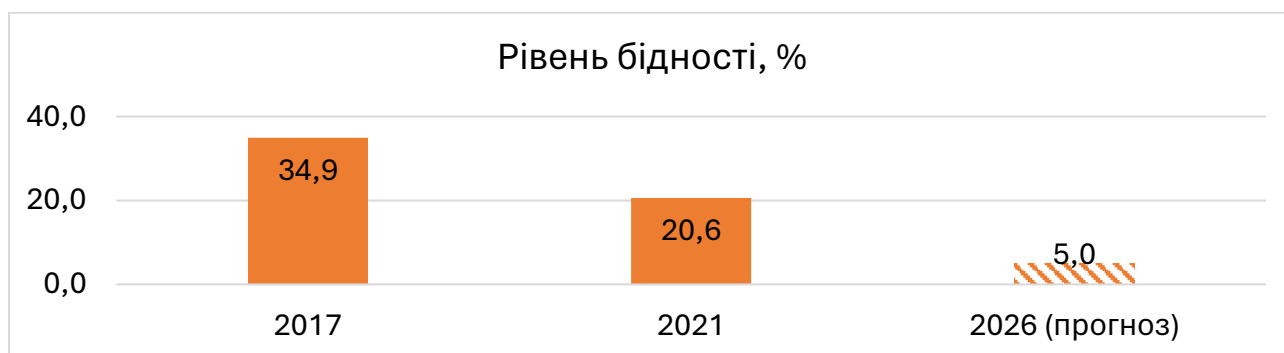

Рис. 9.6. Гіпотетичний прогноз рівня бідності на період 2022-2026 за сценарієм без повномасштабної війни

Джерело: побудовано авторами за даними «Обстежень умов життя домогосподарств України» Державної служби статистики України у 2019-2021 роках

Проте, війна відкинула нас за показниками бідності до 2017 року, а у тривалій ретроспективі – до 2005 року. За доходами нижче фактичного ПМ у 2023 році [239] спостерігається зростання рівня бідності за два воєнні роки в 1,7 рази – з 20,6 до 35,5%. При цьому майже в сім разів зріс рівень бідності за критерієм доходів нижче законодавчо встановленого ПМ, який в сьогоdnішніх українських реаліях відображає глибоку бідність – з 1,3% у 2021 році до 8,8% у 2023-му. Отже, війна найбільше вплинула на масштаби крайньої бідності, поставивши практично кожного десятого мешканця країни на межу виживання. З іншого боку, вплив повномасштабної війни міг бути значно сильнішим. Наприклад на початку російсько-української війни (2014–2015 роки) рівень бідності за рік зріс утричі (з 16,3% у 2014 році до 51,9% у 2015-мі). Якщо припустити, що темпи відновлення (щодо зниження рівня бідності) після війни будуть аналогічними до періоду 2016–2021 років, то впродовж п'яти років ми цілком можемо досягти нижчих значень, ніж мали у 2021 році.

Отже, згідно реалістичного сценарію, якщо війна закінчиться найближчим часом, і у 2025 році почнеться повоєнне відновлення, то за 2025-2027 роки може реалізуватися позитивний тренд 2016-2019 років, коли відбувалося відновлення після кризи перших років російсько-української війни (2014-2015 рр.).

Для модельних розрахунків на 2025-2027 роки ми використали масив мікроданих ОЕСД за 2023 рік, було закладено на рівні мікроданих – середньорічні темпи зростання доходів, аналогічні до періоду 2016-2019 років; на рівні макроданих – для розрахунку вартісного значення лінії бідності було використано прогноз індексу споживчих цін на період 2024-2026 років. Для визначення межі бідності використано прогноз індексу споживчих цін за 2024-2026 років з Інфляційного звіту НБУ за жовтень 2024 року [240].

Згідно результатів моделювання, рівень бідності у 2027 році становитиме 20,1% (рис. 9.7).

239 Розраховано за даними вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств України (ОЕСД), проведеного у грудні 2023р. – лютому 2024р. за технічної підтримки ЮНІСЕФ під координацією робочої групи, створеної Міністерством соціальної політики України. ОЕСД побудовано таким чином, щоб основні показники за своєю будовою та змістом були методологічно максимально наближені до даних Обстеження умов життя домогосподарств Державної служби статистики України. Обстеження умов життя домогосподарств Державної служби статистики України з 2022 року не проводиться до закінчення воєнного стану.

240 Інфляційний звіт (жовтень 2024 року). Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q4.pdf?v=10

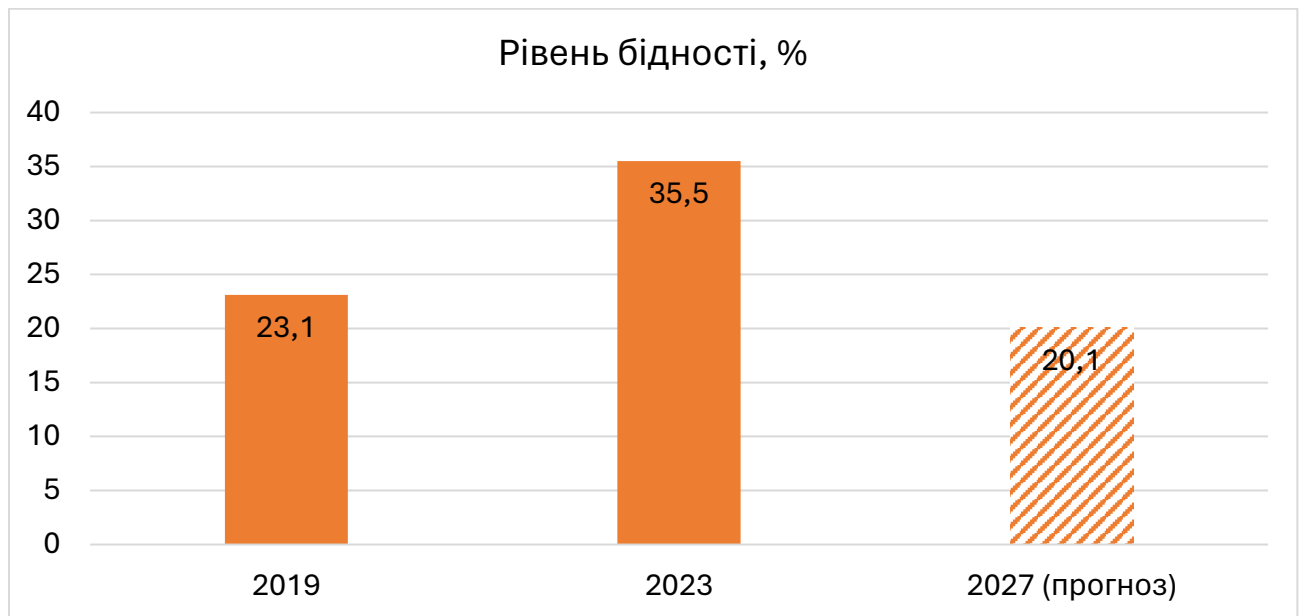

Рис. 9.7. Моделювання рівня бідності на 2025-2027 роки за реалістичним сценарієм (з урахуванням наслідків повномасштабної війни)

Джерело: побудовано авторами за даними «Обстежень умов життя домогосподарств України» Державної служби статистики України у 2019-2021 роках

Отже, лише у 2027 році за сприятливого сценарію ми зможемо досягти того значення (20,1%), яке мали у 2021 році (20,6%) до повномасштабної війни. Це означає, що навіть за сприятливого варіанту подальшого розвитку подій ми зможемо подолати наслідки збільшення масштабів бідності, спричинених війною, за три роки повоєнного відновлення.

Прогнозувати досягнення тих значень, які могли б бути за сценарієм і «без COVID-19», і «без повномасштабної війни» сьогодні недоречно. Якщо визначити за відправну точку 2019 рік та подовжити позитивний тренд 2016-2019 років, то до 2027 року рівень бідності за обраним критерієм мав бути у межах статистичної похибки.

Повернення значень бідності 2021 року продовж трьох повоєнних років саме по собі є позитивним свідченням можливого швидкого відновлення. Проте, воно несе певні ризики, пов'язані зі збільшенням нерівності, яка традиційно супроводжує періоди економічного зростання.

Згідно результатів моделювання, навіть за сприятливого сценарію розвитку подій та відповідного зниження рівня бідності до значень 2021 року, нерівність буде зростати (табл. 9.4). Порівняно з 2023 роком, квінтільний коефіцієнт диференціації зростає на 2,3 відсоткові пункти – з 10,1 до 12,4%.

Таблиця 9.4. Прогноз нерівності (квінтільного коефіцієнту диференціації) в Україні на 2025-2027 роки

Квінтільні групи	Середні доходи по групі, грн. на особу на місяць	
	2023	2027
1	2548	4394
2	5485	10006
3	7980	15257
4	11606	22965
5	25743	54503
Квінтільний коефіцієнт диференціації	10,1	12,4

Джерело: побудовано авторами за даними «Обстежень умов життя домогосподарств України» Державної служби статистики України у 2021 році

Це досить помітне підвищення показника, яке свідчить про ймовірне зростання нерівності в суспільстві. Така ситуація несе особливу небезпеку в умовах повоєнного відновлення суспільних інституцій та загострення відчуття справедливості в усіх сферах суспільного життя. Таким чином, заходи соціальної політики мають враховувати ризики зростання нерівності за доходами на етапі виходу з економічної кризи після повномасштабної війни та передбачати реформування соціальних програм таким чином, щоб запобігти поглибленню соціальної нерівності в суспільстві. Дії на упередження розшарування можуть мати позитивний ефект, і бути більш дієвими для вразливих груп населення порівняно з заходами постфактум щодо зменшення нерівності на тлі її зростання. Крім того, високі темпи зростання нерівності навіть в умовах високих темпів економічного зростання можуть зупинити позитивні тренди та загальмувати подальший соціально-економічний розвиток.

ВИСНОВКИ

1. Розроблено методологічні підходи для визначення прямих та опосередкованих впливів пандемії на нерівність та бідність населення України, які включають три компоненти: перші оцінки наслідків пандемії COVID-19 на основі доступних статистичних даних; моделювання прямих та непрямих наслідків з застосування мікроімітаційного підходу; комплексну оцінку монетарних та немонетарних проявів бідності та нерівності внаслідок пандемії COVID-19 у розрізі різних груп населення на основі довгих динамічних рядів.

2. Обґрунтовано методологічну схему оцінки масштабів бідності та нерівності у порівнянні з допандемійним періодом та розроблено відповідний алгоритм, який передбачає чотири блоки дослідження: 1) за прямими оцінками на основі реальних даних; 2) чотири фази оцінок на основі мікроімітаційних моделей: (а) оцінка спричинених втрат від COVID-19 за 2020 рік, (б) моделювання ситуації 2022 р. «без війни» для оцінки швидкості можливого відновлення після COVID-19; (в) перевірка надійності обраного для дослідження мікроімітаційного підходу шляхом порівняння реальних значень 2021 р. та змодельованих на основі мікро- та макроданих показників; (г) сценарії політики протидії негативним впливам (на кшталт COVID-19 та повномасштабної війни) на бідність населення, «плюси» та «мінуси» кожного з них; 3) експертна оцінка тривалих наслідків кризових впливів на бідність та нерівність в Україні та оцінка ймовірних меж повного відновлення від впливу COVID-19 за сценарієм «без війни» на основі довгих рядів динаміки; 4) оцінка комплексних впливів COVID-19 на немонетарну бідність та немонетарну нерівність, особливостей прояву для різних соціально-демографічних груп.

3. Здійснено узагальнення існуючих методів оцінки бідності, спричиненої COVID-19, та систематизовано показники, за якими в міжнародній практиці традиційно оцінюються впливи на бідність та нерівність. Виявлено, що застосування аналізу суб'єктивних оцінок є ефективним методом дослідження бідності та нерівності в нестандартних ситуаціях.

4. Ідентифіковано найкращі міжнародні практики та методи оцінювання бідності та нерівності в нестандартній ситуації (в т.ч. спричиненій COVID-19), програм, запроваджених під час стихійних лих, наслідків зміни клімату, епідемії, під час боротьби з локальними соціальними негараздами (безробіття, недостатнє харчування дітей, тощо).

5. Оцінено можливості застосування успішних міжнародних практик визначення впливів на нерівність і бідність в умовах України. Зокрема проаналізовано перспективи адаптації новітнього досвіду оцінювання впливу на бідність та нерівність, який був застосований у світі під час пандемії Covid-19. В результаті аналізу дійшли висновку, що адаптації підходу nowcasting («передбачення сьогодення в режимі реального часу») є найбільш прийнятною для українських реалій, зокрема за допомогою даних супутникових зображень, аналіз Google trends для відстеження обсягів запитів у вибраній географічній області за певний період, даних мобільних телефонів, тощо).

6. Проведено детальний аналіз існуючих методів мікроімітаційного моделювання з метою застосування для оцінки впливу пандемії на масштаби бідності та нерівності. Основними критеріями для відбору були: можливість застосування без попередніх трудомістких розробок гіпотез та алгоритмів розрахунку. Обрана методика дозволяє здійснювати ретроспективне моделювання, щоб оцінити її адаптивність та розмір похибки при моделюванні. Розроблений алгоритм моделювання впливу як явищ глобального характеру, так і різких змін у соціально-економічному житті країни; він дозволяє використовувати дані з різних джерел, легко формалізується шляхом написання програми методами комплексу SPSS; дає можливість швидко вносити зміни у гіпотези та отримувати багатоваріантні результати моделювання або уточнювати результати після отримання остаточних варіантів базових показників.

7. Визначено специфіку розвитку та рейтинг впливовості соціально-економічних процесів внаслідок поширення COVID-19 в Україні в контексті формування чинників впливу на нерівність та бідність населення. Доведено, що процеси, які відбувались в медицині та сфері здоров'я населення внаслідок поширення COVID-19, стали тригерним чинником посилення нерівності та бідності серед населення України. Розраховано різницю між рівнями поширення ознак бідності та позбавлення в частині доступності послуг охорони здоров'я серед осіб, які проживали в домогосподарствах, залежно від розміру еквівалентних загальних доходів, а також в розрізі децильних груп населення (різниця становила від 3 до 6 разів). Оцінено зміни, які відбулись на ринку праці, у сфері доходів та споживання населення. Показано, що в умовах пандемії і карантинних заходів саме майновий вектор став найбільшим підсилювачем нерівності. Проаналізовано наслідки поширення COVID-19 для освітньої сфери та якості освіти в контексті немонетарної нерівності. Доведено, що проблема з рівністю доступу до якісної освіти в Україні лежить у двох площинах: перша – соціально-економічний статус сім'ї, друга – місцевість проживання.

8. Аналіз довгих рядів динаміки дав змогу встановити, що різні показники нерівності (коефіцієнт Джині та коефіцієнт фондів) однаковою мірою описують стан та розвиток нерівності в Україні протягом усього досліджуваного періоду. Виявлено, що у кризові періоди ступінь нерівності зазвичай скорочується, а в періоди економічного зростання збільшується. Зниження диференціації у 2021 році в умовах зростання доходів є нестандартною ситуацією, яка свідчить про інерційні процеси після миттєвого обвалу внаслідок COVID-19. Найвищий ступінь нерівності притаманний великим містам, хоча в останні роки спостерігається зближення показників нерівності різних типів населених пунктів.

9. Встановлено, що протягом всього досліджуваного періоду найбільший внесок у загальну нерівність припадає на оплату праці і цей внесок має тенденцію до збільшення, сягнувши максимального значення у 2021 році. Єдиним доходом, який сприяє скороченню нерівності, хоча і в незначному ступені, є державні соціальні допомоги, насамперед допомоги на дітей, а також допомога малозабезпеченим сім'ям. Пандемія COVID-19 не порушила основний тренд у формуванні нерівності – зростання вкладу доходів від зайнятості та зниження внеску соціальних трансфертів.

10. Проведене дослідження показало, що епідемії, як і економічні кризи, непропорційно впливають на різні верстви населення, що посилює нерівності. У ході проведеного дослідження було виявлено та доведено, що пандемія стала тригером цілої низки процесів, пов'язаних із цифровізацією суспільства та впровадженням нових технологій, що створило нові форми та прояви нерівності. Наприклад, виявлено, що перехід на дистанційне навчання у зв'язку з пандемією спричинив суттєве погіршення якості та доступності освіти, а також загострення освітніх нерівностей. А повний локдаун та соціальна ізоляція показали, наскільки нерівними є умови учасників ринку праці, тоді коли основною формою трудової діяльності стає дистанційна праця. Саме це значною мірою збільшило як монетарну, так і немонетарну нерівність, оскільки не всі мали можливість навчатися або працювати дистанційно.

11. На основі аналізу довгих рядів динаміки бідності в Україні, яка на відміну від інших досліджень визначена за різними критеріями виміру, було встановлено, що зміни у рівні бідності в ковідні роки були не такими значними, як у складніші в плані погіршення ситуації 2014-2015 роки, а вихід з пандемійної кризи стався швидше за попередні кризові періоди. Доведено, що тренд до зниження масштабів бідності, розпочатий у 2017-2019 роках, не набув зворотної направленості під впливом пандемії COVID-19, проте темп позитивних змін у 2020 році було втрачено.

12. Унікальний аналіз показників бідності за 22-річний період (з 2000 р.) в розрізі типів сімей, соціально-демографічних груп і типів поселень дав можливість встановити, що в найбільш загрозливому становищі весь досліджуваний період, в тому числі в період пандемії COVID-19, перебували домогосподарства з дітьми, домогосподарства з безробітними особами, а також родини сільської місцевості, хоча в кризові періоди, попри вищі рівні бідності загалом, саме сільська місцевість була більш стабільна, що не стало винятком і в роки початку війни з росією, і в часи пандемії. Пандемія COVID-19 найбільше вплинула на домогосподарства з однією дитиною, насамперед, неповні сім'ї, а також на домогосподарства великих міст; натомість, домогосподарства з осіб старше 75 років найменшою мірою відчували негативний вплив. Також було доведено більший вплив пандемії на працюючих, а в гендерному розрізі – на жінок. Взагалі найбільш постраждалою соціально-демографічною групою у роки криз (останньої світової економічної кризи, перших років війни з росією і років пандемії COVID-19) були саме працюючі особи.

13. Використання методів мікроімітаційного моделювання для оцінки рівня бідності за сценарієм відсутності пандемії та війни, дозволило визначити масштаби втрат для населення, які спричинили катастрофічні події останніх років. Якщо оцінювати фактичні значення показників бідності за 2021 рік порівняно з 2019-м, то втрати від епідемії COVID-19 виглядають не дуже вагомими. В той же час, моделювання доводить, що за відсутності пандемії рівень бідності в Україні мав би тенденцію до скорочення. Так у 2020 році він становив би: за критерієм доходів – 18,6% при фактичних 23,2%; за критерієм витрат – відповідно 34,5% при фактичних 47,2%. У 2021 році, за умови відсутності COVID-19, рівень бідності міг становити 17% (при фактичних 20%) та 32,1% (при фактичних 39,1%) відповідно. Отже, у 2020 році додатково 1,8 – 4,9 мільйона людей опинилися за межею бідності, а у 2021 році – 1,4 – 2,7 млн, залежно від змінної для оцінювання бідності. Економічна реакція витрат домогосподарств була навіть більш виразною, ніж доходів, так у 2020 році збитки через падіння витрат нижче прожиткового мінімуму торкнулися 4,9 млн. осіб, а у 2021 році, коли умови дещо стабілізувалися – зменшившись до 2,7 млн. осіб.

14. Однак вплив повномасштабної війни на бідність був набагато серйознішим, ніж вплив пандемії COVID-19. За критерієм доходів нижче фактичного прожиткового мінімуму, війна призвела до бідності 6,1 мільйона людей через втрату доходів, а за критерієм витрати нижче фактичного прожиткового мінімуму – 8,3 млн. осіб. Тобто чисельність бідного населення збільшилася майже у два рази, у стан бідності потрапили люди, які за нормального розвитку економіки не стали б бідними.

15. Згідно результатів моделювання на середньострокову перспективу за сценарієм «без війни», рівень бідності у 2026 році за критерієм доходів нижче фактичного прожиткового мінімуму міг досягти вкрай низьких значень – на рівні 5%. Отже, ми могли б доволі швидко оговтатися після пандемії COVID-19 та впродовж п'яти років довести масштаби бідності до несуттєвих значень.

16. Згідно реалістичного сценарію, якщо війна закінчиться найближчим часом, і у 2025 році почнеться повоєнне відновлення, то за 2025-2027 роки може реалізуватися позитивний тренд 2016-2019 років, коли відбувалося відновлення після кризи перших років російсько-української війни. Рівень бідності у 2027 році становитиме 20,1%, тобто ми можемо досягти значення, яке мали у 2021 році (20,6%) до повномасштабної війни. Проте, навіть за сприятливого сценарію зниження рівня бідності, нерівність буде зростати – порівняно з 2023 роком квінтільний коефіцієнт диференціації зросте на 2,3 відсоткові пункти – з 10,1 до 12,4%.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1. Рівень бідності за абсолютним критерієм за витратами нижче фактичного прожиткового мінімуму за типами домогосподарств і соціально-демографічними групами, в 2001-2021 роках, %

Тип домогосподарства або соціально- демографічна група	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
<i>Україна</i>	69,3	65,9	59,9	48,8	38,7	36,1	30,5	19,9	24,8	23,5	25,8	24,0	22,1	28,3	58,3	58,6	47,3	43,2	41,3	47,2	39,1
Домогосподарство з дітьми	75,9	74,1	67,6	57,6	47,6	43,9	37,7	25,6	30,3	30,4	32,9	30,7	28,6	36,7	66,5	65,2	55,1	49,9	47,3	53,6	43,2
Домогосподарство без дітей	59,5	54,4	50,2	38,6	28,6	26,7	22,2	13,2	18,2	15,3	17,5	16,2	14,4	18,7	48,8	50,9	38,1	35,4	34,3	39,7	34,4
Домогосподарство з одною дитиною	69,0	67,4	59,7	49,2	40,1	36,4	30,8	19,9	25,2	25,0	27,2	25,9	24,8	29,6	62,3	61,7	47,0	44,0	40,9	48,5	39,3
Домогосподарство з двома дітьми	82,2	79,8	75,2	65,4	56,7	49,7	44,8	33,1	37,8	39,2	43,5	39,6	34,7	50,2	74,2	71,8	72,2	61,8	57,6	65,8	52,5
Домогосподарство з трьома і більше дітьми	93,3	92,3	90,6	85,1	79,4	77,7	67,7	50,4	52,9	56,6	58,6	56,5	56,2	56,5	84,8	81,3	83,0	70,7	81,2	81,9	67,2
Домогосподарство з дітьми до 3-х років	84,0	82,0	72,0	66,7	53,9	51,8	46,0	29,9	35,9	37,0	39,6	32,8	29,0	38,2	70,7	64,9	61,7	58,6	54,4	60,2	43,8
Домогосподарство з дітьми, де є хоча б один безробітний	89,3	81,7	79,2	77,0	67,3	65,4	56,1	41,6	48,4	52,8	55,4	50,9	43,6	56,0	83,4	84,3	76,0	66,2	61,0	62,9	68,4
Домогосподарство без дітей, де є хоча б один безробітний	73,1	63,1	66,1	59,9	51,6	51,2	42,6	33,3	37,4	34,3	35,5	33,1	32,3	31,3	65,3	64,9	58,5	53,7	48,8	53,5	56,4
Домогосподарство, яке складається з осіб пенсійного віку	63,8	57,4	55,0	40,4	27,7	30,2	25,0	12,8	19,7	15,3	18,4	16,9	13,3	22,4	52,5	53,8	43,5	39,1	40,9	45,3	40,9

Тип домогосподарства або соціально- демографічна група	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Домогосподарство, яке складається з осіб віком 75 і старше років	72,4	67,7	50,7	53,3	37,9	40,4	32,9	19,1	27,4	22,4	26,1	22,4	21,0	32,3	63,2	63,1	49,5	48,2	52,3	44,7	46,9
Міське домогосподарство	66,3	62,6	54,7	44,0	33,7	30,6	24,8	15,1	19,8	19,7	22,1	19,5	17,5	23,8	55,6	55,8	43,6	38,7	36,8	43,0	34,1
Сільське домогосподарство	75,6	72,7	70,2	58,4	48,8	47,5	42,5	29,8	35,2	31,5	33,7	33,7	31,9	37,7	63,6	64,0	54,4	52,0	50,1	55,5	49,0
Домогосподарство великого міста	62,8	57,3	49,6	37,6	28,6	25,3	19,2	11,8	13,7	15,3	17,1	14,3	13,6	18,7	49,1	50,6	36,4	31,2	29,8	36,3	28,2
Домогосподарство малого міста	70,6	69,7	62,1	54,2	42,1	39,4	34,0	20,6	30,1	27,0	30,5	28,1	24,1	31,4	64,8	63,2	53,8	49,2	46,7	52,5	42,6
Працюючі	62,6	59,5	52,4	42,1	32,3	29,0	24,3	15,4	19,5	19,1	20,9	19,3	18,0	22,7	52,5	52,6	39,1	35,6	33,4	39,5	30,8
Діти	77,3	75,2	69,1	58,7	49,1	46,0	39,9	27,3	31,5	31,7	33,5	31,4	29,2	37,5	66,6	65,5	56,7	51,1	47,8	53,0	43,5
Пенсіонери	66,8	63,0	58,6	45,3	33,0	33,0	27,3	16,3	22,3	18,8	22,1	20,4	17,8	25,3	55,8	57,8	46,5	42,9	43,6	49,6	43,1
Пенсіонери 75+	73,4	68,8	57,1	54,8	39,9	40,3	34,8	20,5	28,5	24,7	28,4	24,9	22,7	32,3	64,3	66,1	53,0	49,4	50,4	51,7	50,0
Чоловіки	69,1	65,6	60,0	48,6	39,1	36,2	30,8	19,7	25,1	23,9	26,3	23,9	22,4	28,1	58,0	58,5	47,3	42,4	41,5	46,2	37,6
Жінки	69,6	66,3	59,8	49,0	38,4	36,1	30,4	20,0	24,6	23,1	25,4	24,2	21,8	29,0	58,6	58,6	47,3	43,9	41,0	48,0	40,4

Джерело: розроблено автором за даними опитування умов життя домогосподарств Державної служби статистики України.

Таблиця 1. Самооцінка домогосподарствами ознак бідності та депривації щодо доступності окремих товарів та послуг та поширення відповідних проявів позбавлення

Ознаки бідності та позбавлення в сучасному українському суспільстві:	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2019	2021
<i>Харчування</i>								
недостатність коштів для:								
того, щоб не відмовляти собі в найнеобхідніших недорогих продуктах харчування	8,8	11,0	8,5	4,8	11,3	10,4	6,8	5,9
споживання страви з м'ясом, курятиною, рибою (або їх вегетаріанським еквівалентом) через день	–	–	–	16,9	29,6	26,6	19,4	18,7
<i>Непродовольчі товари</i>								
недостатність коштів для:								
оновлення за потребою верхнього одягу та взуття для холодної пори року для дорослих один раз на 5 років	15,9	21,0	18,4	17,8	30,4	27,5	24,9	21,6
придбання за потребою нового одягу та взуття для дітей	8,0	8,3	6,7	6,6	10,1	8,7	6,4	5,4
зміни меблів у випадку їх зношення чи пошкодження	–	–	–	–	–	–	40,7	38,8
відсутність у зв'язку з недостатністю коштів:								
телевізора	4,2	2,5	1,9	2,4	1,9	2,0	3,4	2,7
холодильника	6,2	3,3	2,6	3,1	2,4	2,6	3,0	1,8
телефона (в т.ч. мобільного)	–	–	–	–	2,2	2,5	2,0	1,5
комп'ютера	–	–	–	–	14,2	14,3	12,4	10,5
пральної машини	–	–	–	–	9,6	10,0	8,6	6,9
автомобіля	–	–	–	–	26,8	26,6	24,6	24,4
<i>Житлові умови домогосподарства</i>								
відсутність у зв'язку з недостатністю коштів:								
житла у нормальному стані (протікає дах, вологі стіни/фундамент або гнилі віконні рами чи підлога)	15,1	14,8	15,6	9,4	9,0	10,3	8,8	8,5

Ознаки бідності та позбавлення в сучасному українському суспільстві:	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2019	2021
водогону у житлі	–	–	–	19,6	17,8	16,5	14,0	11,7
ванної або душової кімнати всередині житла	–	–	–	22,5	20,3	19,1	17,1	14,4
туалету зі зливом всередині житла	–	–	–	25,5	23,0	21,7	19,7	16,6
недостатність коштів для:								
своєчасної та в повному обсязі оплати рахунків за житло та необхідні послуги з його утримання або оплати газу для приготування їжі	15,8	13,4	22,7	8,4	19,6	26,5	20,5	16,5
підтримування достатньо теплої температури у своєму житлі (на придбання палива, обігрівача тощо) протягом опалювального сезону	–	–	–	11,1	25,1	26,6	22,9	18,8
своєчасної та в повному обсязі оплати орендних, іпотечних платежів, платежів за споживчими кредитами тощо	–	–	–	–	3,5	6,7	4,1	3,9
наявність житлової площі, що не перевищує 5 м ² на особу	4,7	4,0	4,2	3,6	4,7	4,1	3,6	2,7
<i>Охорона здоров'я</i>								
недостатність коштів для оплати необхідних:								
послуг лікаря (крім стоматолога) у медичному закладі (за відсутністю або складністю отримання таких послуг на безоплатній основі), аналізів, обстежень, процедур, призначених лікарем	24,1	20,5	24,0	21,2	28,7	29,2	25,1	24,1
ліків та медичного приладдя, призначених лікарем	23,4	22,1	26,6	21,6	32,7	31,7	26,6	23,5
лікування в стаціонарі без проведення хірургічної операції (за відсутністю таких послуг на безоплатній основі) або життєво необхідної хірургічної операції (крім косметичної) та подальшого пов'язаного з цим лікування в стаціонарі (за відсутністю таких послуг на безоплатній основі)	26,8	21,3	24,0	21,2	28,3	30,0	26,4	23,3
<i>Освіта та дошкільне виховання</i>								
недостатність коштів для отримання будь-якої професійної освіти	4,3	6,4	5,2	6,2	7,6	6,7	4,5	4,8
<i>Відпочинок та дозвілля</i>								
недостатність коштів для:								

Ознаки бідності та позбавлення в сучасному українському суспільстві:	2007	2009	2011	2013	2015	2017	2019	2021
тижневого сімейного відпочинку не вдома щонайменше один раз на рік			–	39,6	52,1	50,4	41,1	38,3
<i>Фінансові можливості домогосподарства щодо задоволення неочікуваних необхідних витрат</i>								
відсутність можливості дозволити собі неочікувані необхідні витрати за рахунок власних ресурсів			–	–	64,2	62,1	53,6	50,2
<i>Характеристика фізичного та соціального середовища місцевості проживання домогосподарства:</i>								
шум від сусідів чи шум з вулиці (транспортний рух, підприємство, фабрика тощо)			–	–	8,7	8,7	8,7	7,3
забруднення, вугільний пил або інші екологічні проблеми (смог, неприємні запахи, забруднена вода тощо)			–	–	16,4	13,3	15,7	12,5
злочини, насилля, акти вандалізму у районі			–	–	7,3	10,0	8,6	6,9

Джерело: [241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248].

241 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2007 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2008.

242 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2009 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2010.

243 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2011 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2012.

244 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2013 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2014.

245 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2015 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2016.

246 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2017 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2018.

247 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2019 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2020.

248 Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2021 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2022.

Додаток В

Таблиця 1. Структура загальних доходів домогосподарств, Україна, 1999-2021 роки, %

Вид доходу	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Оплата праці	35,1	39,5	42,5	44,6	46,9	47,1	48,1	50,5	52,5	52,4	50,0	49,2	50,9	52,3	52,3	49,8	47,6	47,3	52,8	55,1	57,8	58,5	61,0
Пенсії	15,2	15,6	17,0	19,6	17,2	21,1	22,9	22,1	21,4	21,9	23,7	23,4	23,0	24,1	24,0	23,3	21,4	19,5	17,2	17,5	16,4	17,9	17,4
Доходи від підприємницької та індивідуальної діяльності	2,7	2,6	3,2	3,3	3,6	4,6	5,2	4,8	5,4	5,6	5,4	6,3	4,8	4,2	4,2	5,3	5,6	5,3	4,5	6,0	6,6	5,8	5,9
Допомоги, в т.ч.:	1,4	1,2	1,5	1,5	1,7	1,7	1,8	2,2	2,1	2,2	2,6	2,5	2,6	3,0	3,2	3,4	3,3	3,1	2,7	2,0	1,7	1,9	1,4
<i>допомога по безробіттю</i>	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,3	0,3	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,1	0,2	0,3	0,2
<i>допомоги на дітей</i>	0,3	0,2	0,3	0,3	0,5	0,5	0,9	1,3	1,3	1,2	1,7	1,8	1,9	2,2	2,4	2,5	2,2	1,9	1,6	1,3	1,1	0,9	0,7
<i>допомога малозабезпеченим сім'ям</i>	0,1	0,1	0,1	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2	0,3	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1
<i>інші допомоги</i>	0,7	0,5	0,8	0,4	0,5	0,8	0,4	0,4	0,5	0,7	1,2	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,4	0,3	0,5	0,4
Субсидії	2,1	1,9	1,5	0,9	0,5	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,9	4,5	4,5	2,6	1,1	0,7	0,8
Пільги	2,7	2,1	1,9	1,9	2,1	1,7	1,2	1,2	1,2	1,1	1,1	0,9	1,0	0,9	0,9	0,7	0,8	0,8	0,7	0,7	0,8	0,4	0,5
Інші доходи	30,8	28,6	24,8	22,0	21,5	18,1	16,5	15,1	13,9	13,0	13,6	13,8	13,7	11,9	11,9	13,6	20,4	19,7	17,6	16,1	15,6	14,9	12,9
Загальні доходи	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: побудовано авторами за даними «Обстежень умов життя домогосподарств України» Державної служби статистики України у 1999-2021 роках*.

* Інші доходи включають в себе: грошовий дохід від ОПГ та самозаготівель, доходи від власності, грошову допомогу від родичів та знайомих, натуральний дохід від ОПГ та інші доходи

СПИСОК ДЖЕРЕЛ, ЯКІ БУЛИ ВИКОРИСТАНІ В ДОСЛІДЖЕННІ

- Adams-Prassl A., Boneva T., Golin M., Rauh C. (2020). Inequality in the impact of the coronavirus shock: evidence from real time surveys. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0047272720301092>
- Altshuler C., Holland D. (2016). The World Economic Forecasting Model at the United Nations. URL: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/2016_Apr_WorldEconomicForecastingModel.pdf
- Amos Z. B. Flomo, E. Papyrakis N. Wagner (2023) Evaluating the economic effects of the Ebola virus disease in Liberia: A synthetic control approach URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/jid.3736>
- Ardington C., Wills G., Kotze J. (2021). COVID-19 learning losses: early grade reading in South Africa. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0738059321001334>
- Azevedo J. (2020). Simulating the potential impacts of COVID-19 school closures on schooling and learning outcomes: a set of global estimates. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/aa72857a-4cff-53d8-8361-5a9b3e56b86b>
- Banerjee A., Faye M., Krueger A., Niehaus P., Suri T. Effects of a Universal Basic Income during the pandemic. (2020). URL: https://econweb.ucsd.edu/~pniehaus/papers/ubi_covid.pdf
- Barletta J., Castigo F., Egger E., Keller M. (2022). The impact of COVID-19 on consumption poverty in Mozambique. URL: https://www.researchgate.net/publication/358282748_The_impact_of_COVID-19_on_consumption_poverty_in_Mozambique

- Bell W., Basel W., Cruse C., Dalzell L., Maples J., O'Hara B., Powers D. Use of ACS Data to Produce SAIPE Model-Based Estimates of Poverty for Counties/ Report. - U.S. Census Bureau, Washington DC, December 2007. – 117 p. ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/publication/255625341_Use_of_ACS_data_to_produce_SAIPE_model-based_estimates_of_poverty_for_counties
- Betho, R., Chelengo, M., Jones, S., Keller, M., Mussagy, I. H., van Seventer, D., & Tarp, F. (2021). The macroeconomic impact of COVID-19 in Mozambique: a social accounting matrix approach. Forthcoming as WIDER Working Paper. UNU-WIDER. URL: https://www.researchgate.net/publication/352182927_The_macro-economic_impact_of_COVID-19_in_Mozambique_A_social_accounting_matrix_approach
- Bobrov O. CAN GOOGLE'S SEARCH ENGINE BE USED TO FORECAST UNEMPLOYMENT IN UKRAINE? (2010). Kyiv School of Economics. URL: http://www.kse.org.ua/uploads/Thesis_Bobrov.pdf
- Brewer M., Tasseva I. Did the UK Policy Response to COVID-19 Protect Household Incomes? (2020). ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/publication/346120762_Did_the_UK_Policy_Response_to_COVID-19_Protect_Household_Incomes
- Brum M., De Rosa M. (2020). Too little but not too late: nowcasting poverty and cash transfers' incidence during COVID-19's crisis. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X20303545?ref=cra_js_challenge&fr=RR-1
- Bustelo M (2011) Bearing the burden of natural disasters: child labor and schooling in the aftermath of the tropical storm Stan in Guatemala. University of Illinois at Urbana-Champaign

- C. Fan, M.Esparza, J. Dargin, F. Wu, B. Oztekin, A. Mostafavi (2020) Spatial biases in crowdsourced data: Social media content attention concentrates on populous areas in disasters - ScienceDirect URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0198971520302477?via%3Dihub>
- Cash Relief for Morocco Earthquake Survivors (2023) URL: <https://www.givedirectly.org/morocco-earthquake/>
- Concepts and methods - Evolution of Non-Monetary Indicators of Poverty and Quality of Life in Brazil based on the Consumer Expenditure Survey. Consumer Expenditure Survey (POF). Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. URL: <https://www.ibge.gov.br/en/statistics/social/population/25610-pof-2017-2018-pof-en.html?=&t=conceitos-e-metodos>
- Coronavirus reveals need to bridge the digital divide. (2020). United Nations Conference on Trade and Development. URL: <https://unctad.org/en/pages/newsdetails.aspx?OriginalVersionID=2322> .
- Covid-19 – це синдемія, кажуть вчені. Що це означає - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54918458> (дата звернення: 05.07.2023).
- Covid-19 – це синдемія, кажуть вчені. Що це означає – BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54918458> (дата звернення: 05.07.2023).
- D'Amuri F., Marcucci J. The predictive power of Google searches in forecasting US unemployment. (2017). International Institute of Forecasters. ScienceDirect. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0169207017300389>
- Dalbyul Lee (2020) The Impact of Natural Disasters on Neighborhood Poverty Rate: A Neighborhood Change Perspective URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/0739456X18769144>

- Data from PovcalNet. URL: <http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/home.aspx> or directly through Stata or R (Castaneda et al., 2019a).
- Donar G.B., Aydan S. Association of COVID-19 with lifestyle behaviours and socio-economic variables in Turkey: An analysis of Google Trends (2021). Wiley Online Library. URL: https://onlinelibrary-wiley-com.translate.goog/doi/10.1002/hpm.3342?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru#hpm3342-bib-0017
- E.Espagne, Yen Boi HA, K.Houngbedji, Thanh NGO-DUC (2022) Effect of typhoons on economic activities in Vietnam: Evidence using satellite imagery URL: <https://ideas.repec.org/p/avg/wpaper/en14595.html>
- Education in the Coronavirus Crisis: How Did Schoolchildren Spend Their Time When Schools Were Closed, and What Educational Measures Do the Germans Advocate?. ifo Institut. URL: <https://www.ifo.de/en/publications/2020/article-journal/education-coronavirus-crisis-how-did-schoolchildren-spend-their> (date of access: 22.07.2023).
- Enterprise Pulse Survey: Impact of Covid-19 on Enterprises. Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. URL: <https://www.ibge.gov.br/en/statistics/social/health/28327-enterprise-pulse-survey-impact-of-covid-19-on-enterprises.html?=&t=o-que-e>
- Estimating the short-term impact of the COVID-19 pandemic on poverty in Asia-Pacific LDCs. URL: https://www.unescap.org/sites/default/d8files/2021-03/Technical%20note_Estimating%20COVID%20impact%20on%20poverty%20in%20APLDCs_final.pdf
- EU statistics on income and living conditions. Information on data details relevant for research project proposals. Microdata Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/european-union-statistics-on-income-and-living-conditions>

- European Community household panel. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/european-community-household-panel>
- Figari, Francesco & V. Fiorio, Carlo, 2020. "Welfare resilience in the immediate aftermath of the COVID-19 outbreak in Italy," EUROMOD Working Papers EM6/20, EUROMOD at the Institute for Social and Economic Research. URL: <https://ideas.repec.org/p/ese/emodwp/em6-20.html>
- Fitriana, I. N. L., & Mabruri, M. O. (2022). Cluster analysis of Covid-19 impact on poverty in Indonesia using Self-Organizing Map Algorithm. *Jurnal Aplikasi Statistika & Komputasi Statistik*, 12(3), 85–94. URL: <https://doi.org/10.34123/jurnalasks.v14i1.389>
- G.Cervone, E.Sava, Q. Huang, E. Schnebele, J. Harrison (2015) Using Twitter for tasking remote-sensing data collection and damage assessment: 2013 Boulder flood case study: *International Journal of Remote Sensing*: Vol 37, No 1 URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01431161.2015.1117684>
- GISCO - the Geographic Information System of the COMmission – localise, analyse, visualise. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/gisco/overview>
- Glossary:EU statistics on income and living conditions (EU-SILC). Eurostat Statistics Explained. URL: [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC))
- H. Alderman, J.Hoddinott, B. Kinsey (2006) Long term consequences of early childhood malnutrition URL: <https://doi.org/10.1093/oep/gpl008>
- Haiqiang Chen, Wenlan Qian. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on consumption: learning from High Frequency Transaction Data. URL:

https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3588385_code378036.pdf?abstractid=3568574&mirid=1&type=2

- Hammerstein S., Konig C. (2021). Effects of COVID-19-Related school closures on student achievement - a systematic review. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2021.746289/full>
- Hernandez M., Hong L., Frias-Martinez V., Whitby A., Frias-Martinez E. Estimating Poverty Using Cell Phone Data Evidence from Guatemala. (2017). Macroeconomics and Fiscal Management Global Practice Group. World Bank Group. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/122541487082260120/pdf/WPS7969.pdf>
- Hoang, Trung Xuan & Le, Duong Trung & Nguyen, Ha Minh & Vuong, Nguyen Dinh Tuan (2020). Labor market impacts and responses: The economic consequences of a marine environmental disaster , Journal of Development Economics
- Horton R. Offline: COVID-19 is not a pandemic. <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2820%2932000-6>. (дата звернення: 05.07.2023).
- Household budget survey Description of the data collection. Microdata. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/household-budget-survey>
- Household Surveys in POVANA dataset by David Laborde. URL: https://public.tableau.com/app/profile/laborde6680/viz/POVANA_Surveys/POVANA
- Impact evaluation. Better Evaluation. URL: <https://www.betterevaluation.org/methods-approaches/themes/impact-evaluation> (date of access: 28.03.2023).

- Income, expenditure and consumption. Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística. URL: <https://www.ibge.gov.br/en/statistics/social/income-expenditure-and-consumption.html>
- Info Sapiens. URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/114/IS_Coronavirus_31.03.pdf?fbclid=IwAR3KtjikDC9xuw52BY0H7uOI1gEq1PXGEadbOSnfiWMt5adpfaRImWDJZr0 (дата звернення: 17.07.2023).
- Info Sapiens. URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/114/IS_Coronavirus_31.03.pdf (дата звернення: 18.07.2023).
- International Futures. Understanding how policy interventions affect development targets. UNDP. SDG INTEGRATION. URL: <https://sdgintegration.undp.org/IFs>
- International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_749399.pdf (дата звернення: 17.07.2023).
- International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/briefingnote/wcms_743447.pdf (дата звернення: 17.07.2023).
- J.A. Stanturf , S.L. Goodrick , M. L. Warren Jr. ,S. Charnley , C.M. Stegall (2015) Social Vulnerability and Ebola Virus Disease in Rural Liberia URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0137208#sec001>
- Jun S.-P., Yoo H. S., Choi S. Ten years of research change using Google Trends: From the perspective of big data utilizations and applications. (2017). International Institute of Forecasters. ScienceDirect. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162517315536>
- Kansiime M., Tambo J., Mugambi I. (2020). COVID-19 implications on household income and food security in Kenya and Uganda: findings from a

- rapid assessment. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X20303260>
- Katrina Kosec, Cecilia Hyunjung Mo Aspirations and the Role of Social Protection: Evidence from a Natural Disaster in Rural Pakistan (2017) URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X17301092#ab005>
 - Kohonen T. (2001). Self-Organizing Maps. Berlin: Springer Series in Information Sciences.
 - L. C. Smith, T. Frankenberger (2017) Does Resilience Capacity Reduce the Negative Impact of Shocks on Household Food Security? Evidence from the 2014 Floods in Northern Bangladesh URL: https://www.researchgate.net/publication/319117858_Does_Resilience_Capacity_Reduce_the_Negative_Impact_of_Shocks_on_Household_Food_Security_Evidence_from_the_2014_Floods_in_Northern_Bangladesh
 - La Encuesta Nacional de Condiciones de Vida es una referencia informativa y estadística de primer orden al servicio de la incidencia pública. (2021). Encuesta Nacional de Condiciones de Vida Universidad Católica Andrés Bello Caracas, Venezuela. URL: <https://www.proyectoencovi.com/>
 - Laborde D. Estimating the poverty impact of COVID-19 the MIRAGRODEP and POVANA frameworks 1. URL: https://www.researchgate.net/profile/Rob-Vos/publication/342068871_Estimating_the_Poverty_Impact_of_COVID-19_The_MIRAGRODEP_and_POVANA_frameworks_1/links/5ee0c56c92851cf1386f61c0/Estimating-the-Poverty-Impact-of-COVID-19-The-MIRAGRODEP-and-POVANA-frameworks-1.pdf?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19
 - Laborde D., Martin W., Vos R. Impacts of COVID-19 on global poverty, food security and diets. URL:

- <https://www.foodsecurityportal.org/sites/default/files/2021-01/Laborde-Martin-Vos%20Impacts%20of%20COVID-19%20on%20Global%20Poverty%20etc%20IFPRI%20DP1993.pdf>
- Labour market situation, October 2020. Overview. Statistics Lithuania. State data Agency. URL: <https://osp.stat.gov.lt/en/informaciniai-pranesimai?articleId=8178607>
 - Lakner C, Mahler D. How much does reducing inequality matter for global poverty? *The Journal of Economic Inequality*. (2022). 20:559–585. URL: <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10888-021-09510-w.pdf>
 - Lakner C., Mahler D. G., Prydz E.B., Negre M. How Much Does Reducing Inequality Matter for Global Poverty? *Global Poverty Monitoring Technical Note*. (2020). Development Data Group, Development Research Group, Poverty and Equity Global Practice Group. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/765601591733806023/pdf/How-Much-Does-Reducing-Inequality-Matter-for-Global-Poverty.pdf>
 - Li J., Vidyattama Y., La Hai Anh, Miranti R., Sologon Denisa M. Estimating the Impact of Covid-19 and Policy Responses on Australian Income Distribution Using Incomplete Data. (2022). Springer Link. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11205-021-02826-0#Sec4>
 - List of National statistical institutes (NSI) and other national authorities. Eurostat. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/13019146/13574152/20230925_List_other_national_statistical_authorities_DK.pdf/b55dc638-671d-75ee-13a7-203d53ceeb2a?t=1695632162308
 - Łuczak A., Kalinowski S. (2023). The measurement of subjective household poverty: concepts and application. URL: <https://www.researchsquare.com/article/rs-3159844/v1.pdf?c=1690984384000>

- Lukyamuzi M. The power of getting a mobile phone. (2023). GiveDirectly. URL: <https://www.givedirectly.org/mobile-phones/>
- M. Arouri, C.Nguyen, A. Ben Youssef (2015) Natural Disasters, Household Welfare, and Resilience: Evidence from Rural Vietnam. ScienceDirect URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X1400415X>
- M.P. Heger , E. Neumayer The impact of the Indian Ocean tsunami on Aceh's long-term economic growth (2019) URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0304387818310976>
- Mahler D., Yonzan N., Lakner C. (2022). The impact of COVID-19 on global inequality and poverty. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/0a750f57-7b86-54ca-8fb0-180e8f6f6ecd/content>
- Mayasari, N.R.; Ho, D.K.N.; Lundy, D.J.; Skalny, A.V.; Tinkov, A.A.; Teng, I.-C.; Wu, M.-C.; Faradina, A.; Mohammed, A.Z.M.; Park, J.M.; et al. Impacts of the COVID-19 Pandemic on Food Security and Diet-Related Lifestyle Behaviors: An Analytical Study of Google Trends-Based Query Volumes. *Nutrients* 2020, 12, 3103. MDPI. URL: <https://www.mdpi.com/2072-6643/12/10/3103>
- Methodological guidelines and description of eu-silc target variables. 2021 operation (Version 8). P. 557-583. European Commission, Eurostat, Directorate F: Social Statistics. Unit F-4: Quality of life. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/203647/203704/DOC65.pdf/434b2180-33b3-0d8c-ed1e-2da912d6a685?t=1655461990699>
- Modeling food insecurity in Bivariate and Regression Analyses. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), (2015). Italy. URL: <https://www.fao.org/3/bp091e/bp091e.pdf>
- Mohamed Ali Marouani, Phuong Le Minh. (2020). The first victims of Covid-19 in developing countries? The most vulnerable workers to the lockdown of the Tunisian economy. URL: <https://dial.ird.fr/wp-content/uploads/2021/10/2020->

- 06-The-first-victims-of-Covid-19-in-developing-countries-The-most-vulnerable-workers-to-the-lockdown-of-the-Tunisian-economy.pdf
- Mozumder M.H. M., Md Abdul Wahab, Petra Schneider (2018) Enhancing Social Resilience of the Coastal Fishing Communities: A Case Study of Hilsa Fishery in Bangladesh URL: https://www.researchgate.net/publication/327989707_Enhancing_Social_Resilience_of_the_Coastal_Fishing_Communities_A_Case_Study_of_Hilsa_Tenualosa_Ilisha_H_Fishery_in_Bangladesh
 - Muhammad Fajar., Octavia Rizky Prasetyo. Forecasting Unemployment Rate in the Time of COVID-19 Pandemic Using Google Trends Data (Case of Indonesia). (2020). ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/publication/346525612_Forecasting_Unemployment_Rate_in_the_Time_of_COVID-19_Pandemic_Using_Google_Trends_Data_Case_of_Indonesia
 - O*NET 28.1 Database. O*NET Resource Center. URL: <https://www.onetcenter.org/database.html>
 - O'Donoghue C., Sologon D.M., Kyzyma I. McHale J. A Microsimulation Analysis of the Distributional Impact over the Three Waves of the COVID-19 Crisis in Ireland. URL: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/2103/2103.08398.pdf>
 - O'Donoghue C., Sologon D.M., Kyzyma I. McHale J. Modelling the Distributional Impact of the COVID-19 Crisis. (2020). National Library of Medicine. National Center for Biotechnology Information. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7323411/>
 - Onyango E., Crush J., Owuor S. (2021). Preparing for COVID-19: Household food insecurity and vulnerability to shocks in Nairobi, Kenya. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8584697/>
 - OSF. URL: <https://osf.io/preprints/socarxiv/hf32q/> (дата звернення: 20.07.2023).

- Padmadja R., Nedumaran S. (2022). COVID-19 impact on Household Food Security in urban and peri-urban areas of Hyderabad, India. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9136225/>
- Patryk Bronka, Diego Collado and Matteo Richiardi. The Covid-19 Crisis Response Helps the Poor: The Distributional and Budgetary Consequences of the UK lock-down. (2020). Institute for New Economic Thinking at the Oxford Martin School. URL: <https://www.inet.ox.ac.uk/files/Bronka-et-al-COVID-Crisis-Response-Consequences-UK.pdf>
- Q. Zhang , Tao Li , X.Tan, J.Yan (2023). Protecting Poor Rural Households from Health Shocks: Poverty Alleviation Practices in Chongqing, China , Land , MDPI
- R.Ricciuti, A. Baronchelli (2018). Climate change, rice production, and migration in Vietnamese households, WIDER Working Paper Series 86, World Institute for Development Economic Research (UNU-WIDER).
- Rio Yonson (2018) Floods and Pestilence: Diseases in Philippine Urban Areas URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s41885-017-0021-2>
- Robert Jensen (2000) Agricultural Volatility and Investments in Children URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aer.90.2.399>
- Rothwell J., Crabtree S. (2021). How COVID-19 affected the quality of work. URL: <https://www.luminafoundation.org/wp-content/uploads/2021/04/how-covid-19-affected-the-quality-of-work.pdf>
- S. Cole, X. Giné, J. Tobacman, P. Topalova, R.Townsend, J. Vickery (2013) Barriers to Household Risk Management: Evidence from India URL:<https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/app.5.1.104>
- S. Hallegatte, A. Vogt-Schilb, J.Rozenberg, M. Bangalore, Ch. Beaudet (2020) From Poverty to Disaster and Back: a Review of the Literature . Economics of Disasters and Climate Change URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s41885-020-00060-5>

- S. Hallegatte, A. Vogt-Schilb, J. Rozenberg, M. Bangalore, Ch. Beaudet (2020) From Poverty to Disaster and Back: a Review of the Literature . Economics of Disasters and Climate Change URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s41885-020-00060-5>
- S. Hallegatte, V. Przyluski (2016) The Economics of Natural Disasters: Concepts and Methods World Bank Policy Research Working Paper URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1732386
- S. Keerthiratne, R. S.J. Tol (2018) Impact of natural disasters on income inequality in Sri Lanka. ScienceDirect. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X18300032>
- Scale Up Tutoring to Combat COVID Learning Loss for Disadvantaged Students. Scientific American. URL: <https://www.scientificamerican.com/article/scale-up-tutoring-to-combat-covid-learning-loss-for-disadvantaged-students/> (date of access: 28.08.2023).
- Open Knowledge Repository. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/393fe21b-a35e-5f72-8fb7-25619a6894b9/content> (дата звернення: 18.08.2023).
- Schneider Sebastian H., Eger Jens, Bruder Martin, Faust Jörg, Wieler Lothar H Does the COVID-19 pandemic threaten global solidarity? Evidence from Germany. World Development 140 (2021) 105356. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0305750X20304848>
- Sharon Maccini, Dean Yang (2009) Under the Weather: Health, Schooling, and Socioeconomic Consequences of Early-Life Rainfall URL: <https://sites.lsa.umich.edu/deanyang/wp-content/uploads/sites/205/2019/11/maccini-yang-2009-under-the-weather.pdf>
- Signals on COVID-19 Impact from Google Trends. Tampa Bay E-Insights Report (2020). USF Muma College of Business.

URL:<https://www.usf.edu/business/documents/state-of-the-region/e-insights-2021/e-insights-report-2021.pdf>

- Simionescu M., Raišienė A.G. A bridge between sentiment indicators: What does Google Trends tell us about COVID-19 pandemic and employment expectations in the EU new member states? (2021). National Library of Medicine. National Center for Biotechnology Information. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8432887/>
- Spielauer M. A dynamic socio-demographic microsimulation model for Austria. Wien, 2003. 190 p. URL: http://www.spielauer.ca/PhD_MartinSpielauer.pdf (date of access: 05.04.2023).
- Structure of earnings survey. Microdata. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/microdata/structure-of-earnings-survey>
- Survey of study results on impact of large transfers URL: <https://www.givedirectly.org/large-transfer/>
- Swinnen J., Vos R. (2021). COVID-19 impacts on global food systems and household welfare: key insights from the special issue. URL: <https://www.ifpri.org/publication/covid%E2%80%9019-impacts-global-food-systems-and-household-welfare-key-insights-special-issue>
- The forecasting of poverty using the Ensemble Learning Classification Methods. URL: <https://journals.iium.edu.my/kict/index.php/IJPC/article/view/326>
- The Impact of the COVID-19 Pandemic on Consumption: Learning from High Frequency Transaction Data. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID3588385_code378036.pdf?abstractid=3568574&mirid=1&type=2
- The MIRAGRODEP Model by International Food Policy Research Institute (IFPRI). URL: <https://www.ifpri.org/publication/miragrodep-model>

- The O*NET database. O*NET Resource Center. URL: <https://www.onetcenter.org/database.html>
- The Retail Food Sector and Indigenous Peoples in High-Income Countries: A Systematic Scoping Review. MDPI. URL: <https://www.mdpi.com/1660-4601/17/23/8818> (date of access: 07.07.2023).
- Torres-Reyna O. (2015). Differences-in-Differences regression (DID). URL: <https://www.princeton.edu/~otorres/DID101.pdf>
- UHC Index of service coverage (SCI). World Health Organization. URL: <https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/uhc-index-of-service-coverage>
- Ukrinform. Only 45% of working age population in Ukraine officially employed. Ukrinform - Ukrainian National News Agency. URL: <https://www.ukrinform.net/rubric-economy/2846907-only-45-of-working-age-population-in-ukraine-officially-employed.html> (date of access: 17.07.2023).
- Universal health coverage (UHC). World Health Organization. URL: [https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/universal-health-coverage-\(uhc\)](https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/universal-health-coverage-(uhc))
- V. Stephane (2016). How Do Natural Disasters Affect Saving Behavior?, Working Papers halshs-01409651, HAL URL: <https://shs.hal.science/halshs-01409651/> .
- V. Tselios, E.L. Tompkins (2019) What causes nations to recover from disasters? An inquiry into the role of wealth, income inequality, and social welfare provisioning - ScienceDirect URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S221242091830712X>
- W.Wang Y. Zhao (2023) Sustainability | Free Full-Text | Impact of Natural Disasters on Household Income and Expenditure Inequality in China (mdpi.com) URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/18/13813>

- What is the European Statistical System? European Statistical System (ESS). Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/european-statistical-system/overview>
- Why Not Cash? Lessons from US Disaster Projects (2018) <https://www.givedirectly.org/wp-content/uploads/2019/07/Why-Not-Cash-Lessons-from-US-Disaster-Projects-GiveDirectly.pdf>
- Xu, Yongming, Yaping Mo, and Shanyou Zhu. 2021. "Poverty Mapping in the Dian-Gui-Qian Contiguous Extremely Poor Area of Southwest China Based on Multi-Source Geospatial Data" Sustainability 13, no. 16:. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/16/8717>
- Y.Sawada, Y. Takasaki (2017) Natural Disaster, Poverty, and Development: An Introduction - ScienceDirect URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0305750X1630585X>
- Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституційності. Злобіна, О. (ред.). Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 330 с.
- Бородчук Н. Бідність та нерівні можливості дітей в Україні [Електронний ресурс] / Н. Бородчук, Л. Черенько // Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) в Україні та Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.unicef.org/ukraine/media/14771/file>.
- В Украине выросли цены на продукты и товары первой необходимости. Останні новини України та світу онлайн - Головний діловий портал Delo.ua. URL: <https://delo.ua/economyandpoliticsinukraine/v-ukraine-vyrosli-ceny-na-produkty-i-tovary-perv-366482/> (дата звернення: 18.07.2023).
- Вакансії в Україні. Work.ua – сайт пошуку роботи №1 в Україні. URL: <https://www.work.ua/jobs/?advs=1&category=14+1> (дата звернення: 23.08.2023).

- Васильєв О. А., Когатько Ю. Л. Втрати у рівні та якості життя населення України внаслідок подій на Донбасі / О. А. Васильєв, Ю. Л. Когатько // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015.– № 8.– С. 837-842.
- Васильєв О. Оцінка бідності населення України за умовами життя. Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. 2010. № 4 (43). URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&l21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Nvpusk_2010_4\(3\)_22.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&l21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Nvpusk_2010_4(3)_22.pdf) (дата звернення: 01.09.2023).
- Витрати і ресурси домогосподарств України у 2021 році. : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/zb_vrd_21.pdf
- Войтюк Т. Він, вона і карантин. Як вимушена ізоляція вплинула на домашнє насильство в Україні. <https://suspilne.media/37222-vin-vona-i-karantin-aktivusena-izolacia-vplinu-la-na-domasne-nasilstvo-v-ukraini/>.
- Вплив коронавірусної кризи на бідність: перші наслідки для України / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Васильєв О.А., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А., Новосільська Т.В.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. — Електронне видання. — Київ, 2020. — Об'єм даних 1,45 МБ
- Денис Шмигаль: У бюджеті на 2022 рік закладена мінімальна зарплата лікаря на рівні 20 тисяч гривень. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. (2021). Департамент комунікацій Секретаріату Кабінету Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/denis-shmigal-u-byudzheti-na-2022-rik-zakladena-minimalna-zarplata-likarya-na-rivni-20-tisyach-griven?fbclid=IwAR308Q3qIQHPCXnaEZYw1n3MtFJ2tTPJGyF9RIrE_2JvfHxHjxDJA1I-EKw

- Державні соціальні стандарти 2017-2023 роки. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/content/socialni-standarti.html>
- Дистанційка по-українськи: як вона змінила роботу і що буде далі - BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56849251> (дата звернення: 17.07.2023).
- Діджиталізація українських громад: лідери цифрової трансформації обговорили можливості та перспективи. (2023). Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/en/news/16255>
- Доступ домогосподарствами України до Інтернету у 2020 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2021. 119 с.
- За даними інтернет ресурсу «На пенсії» коефіцієнт індексації пенсій в 2022 році становитиме 12-13%. – Кого торкнеться березнева індексація пенсій та скільки додадуть? – Електронне джерело [Інтернет ресурс]: <https://napensii.ua/uk/news-uk/145919-kogo-torknetsya-berezneva-indeksacziya-pensij-ta-skilky-dodadut/>
- Забіян В. Домашнє насильство щодо дітей під час карантинних обмежень. Як змінилася ситуація протягом «карантинного» року? | UACRISIS.ORG. Uacrisis.org. URL: <https://uacrisis.org/uk/domashnye-nasylstvo-shhodo-ditej-pid-chas-karantynnyh-obmezhen-yak-zminylasya-sytuatsiya-protyagom-karantynnogo-roku> (дата звернення: 30.08.2023).
- Загальна структура НРЕІР. Національний ресурс електронних інформаційних ресурсів. Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://e-resources.gov.ua/#/Nreir>

- Клименко Ю.А., Реут А.Г. Вплив COVID-19 на соціально-економічне становище населення України. Економіка та суспільство. 2022-07-26. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-9>
- Когатько Ю. Л. Зміни в рівні життя населення села і міста в 1980-2010 роках / Ю. Л. Когатько. // Економічна та соціальна географія. – 2012. – С. 77–86.
- Когатько Ю. Суб'єктивна бідність в Україні: динаміка, вплив пандемії COVID-19. Економіка та суспільство. 2023. № 54. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-26>.
- Лебедина О. На чому економлять українці під час карантину — опитування. Зеркало недели | Дзеркало тижня | Mirror Weekly. URL: https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/na-chomu-ekonomlyat-ukrayinci-pid-chas-karantinu-opituvannya-344419_.html (дата звернення: 18.07.2023).
- Лібанова Е. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : монографія. Умань : Соч. М.М., 2020. 456 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/%D0%91%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%8F,%20%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D1%82%D0%B0%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D1%83.pdf>
- Лібанова Е. Подолання бідності: погляд науковця. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Libanova_Ella/Podolannia_bidnosti_pohliad_na_ukovtsia.pdf?

- Людський розвиток в Україні. Оцінка та прогноз рівня життя населення: кол. моногр. / за ред. Е.М. Лібанової; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. — Київ, 2019. — 270 с.
- Майже 23 млн українців регулярно користуються Інтернетом – дослідження. Mind.ua. URL: <https://mind.ua/news/20204323-majzhe-23-mln-ukrayinciv-regulyarno-koristuyutsya-internetom-doslidzhennya> (дата звернення: 29.08.2023).
- Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О.В. Макарова ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — К., 2015. — 244 с. https://www.idss.org.ua/monografii/2015_Makarova.pdf
- МВФ знизив на 0,3% прогноз зростання економіки України в 2021 році. УкрІнформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3356821-mvf-zniziv-na-03-prognoz-zrostanna-ekonomiki-ukraini-v-2021-roci.html>
- Методика комплексної оцінки бідності : Наказ від 12.06.2017 р. № 827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#Text> (дата звернення: 01.09.2023).
- Методика проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення від 12.03.2013 року №114/242/392/85/85. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0508-13#top>
- Методологічні підходи до підвищення надійності оцінок бідності для регіонів України / М.Ю. Огай // Демографія та соціальна економіка — 2006. — № 1. — С. 112-123. — Бібліогр.: 4 назв. — укр. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11664/09-Ogai.pdf?sequence=1>
- Методологічні положення щодо формування вибірових сукупностей для проведення органами державної статистики України вибірових обстежень населення (домогосподарств). С. 5. Державна служба

- статистики України. URL:
http://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2018/32/mp_vond.zip
- Міжвідомчий Наказ “Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності”, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 26.04.2002 р., №401/6689. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0401-02#Text>
 - Міжвідомчий Наказ “Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності” від 18.05.2017 року №827/403/507/113/232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17#n8>
 - Міністерство освіти і науки України - Положення про дуальну форму здобуття фахової передвищої та вищої освіти зареєстровано в Міністерстві юстиції України. Головна | Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/polozhennya-pro-dualnu-formu-zdobuttya-fahovoyi-peredvishoyi-ta-vishoyi-osviti-zareyestrovano-v-minyusti> (дата звернення: 23.08.2023).
 - Моніторинг програм соціальної підтримки населення за 2015 рік. Міністерство соціальної політики України. Офіційний веб-портал. Київ. 2016. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/11187.html>
 - На деокупованих територіях Херсонщини зруйновані 22 заклади освіти – Шкарлет [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3613822-na-deokupovanih-teritoriah-hersonsini-zrujnovani-22-zakladi-osviti-skarlet.html>
 - Навіть безсимптомний COVID-19 залишає ускладнення – НАМН України. НАМН України – Національна академія медичних наук України. URL: <https://amnu.gov.ua/navit-bezsymptomnyj-covid-19-zalyshaye-uskladnennya/> (дата звернення: 13.07.2023).
 - Наталія Бородчук, Людмила Черенько. COVID-19 поглиблює нерівність в Україні: доступ до інтернету, наявність комп’ютера та житлові умови / Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. – К., 2020. –

- Режим доступу до ресурсу:
<https://www.unicef.org/ukraine/media/5821/file/COVID%20inequality%20UKR.pdf>
- Наталія Бородчук, Людмила Черенько. Боротьба з COVID-19 в Україні: початкові оцінки впливу на бідність / представництво дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. – к., 2020. – режим доступу до ресурсу: <https://www.unicef.org/ukraine/media/5811/file/covid%20impact%20on%20poverty%20ukr.pdf>
 - Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти доступний за 2018 рік. У 2021 році дослідження не проводилось через війну, а дані дослідження 2022 року будуть оприлюднені у грудні 2023 року.
 - Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу: монографія. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2012. 404 с. URL: https://www.idss.org.ua/monografii/nerivnist_2012.pdf
 - Нова українська школа. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Analychnyy-oglyad.pdf> (дата звернення: 19.07.2023).
 - Обратить реформы на благо всех и каждого. Бедность и неравенство в странах Европы и Центральной Азии. Вашингтон: Всемирный банк, 2001. 495 с.
 - Обстеження умов життя домогосподарств. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/pro_stat/Prosto/Dohodu/ojy.pdf
 - Огляд епідемічної ситуації в Україні за 27 квітня – 12 травня 2021 року (РГ-43). Сторінки - Домашня сторінка. URL:

- <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=7797#061> (дата звернення: 03.07.2023).
- Освітній омбудсмен України – офіційний веб-сайт. URL: <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannia-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf> (дата звернення: 19.07.2023).
 - Піщуліна О., Юрчишин В., Юрочко Т. Соціально-економічні наслідки коронакризи. Київ : Центр Разумк., Вид-во «Заповіт», 2019. 237 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2021_Socialno-Ekonomichni_naslidky_koronakryzy.pdf (дата звернення: 14.04.2023).
 - Полякова, С. і Когатько, Ю. 2023. Бідність українських пенсіонерів: довоєнна ситуація і вплив війни. Демографія та соціальна економіка. 52, 2 (2023), 92–109. DOI:<https://doi.org/10.15407/dse2023.02.092>.
 - Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року” від 31 серпня 2011 року №1057. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2011-%D0%BF#Text>
 - Про затвердження Методики проведення моніторингу та оцінювання ефективності програм соціальної підтримки населення. Наказ Міністерства соціальної політики України, міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України. №114/242/392/85/85 від 12.03.2013 р. Верховна Рада України. URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0508-13#Text>
 - Проект «Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України». 5130 від 15.09.2016 року. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60033 та Закон

- України «Про Державний бюджет України на 2017 рік». № 1801-VIII від 21 грудня 2016 року. <http://www.golos.com.ua/article/281780>
- Реут А.Г., Заяць В.С., Клименко Ю. А. Оцінка впливу COVID-19 на монетарну бідність: огляд окремих практик. Економіка та суспільство. Випуск № 55. 2023. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-52>
 - Робота і зайнятість в умовах пандемії COVID-19 (травень 2021р.). Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/robita-i-zainiatist-v-umovakh-pandemii-covid19-traven-2021r> (дата звернення: 14.09.2023).
 - Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2007 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2008.
 - Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2009 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2010.
 - Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2011 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2012.
 - Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2013 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2014.
 - Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2015 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2016.
 - Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2017 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2018.
 - Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2019 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2020.
 - Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг у 2021 році : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2022.
 - Самооцінка домогосподарствами України доступності окремих товарів та послуг у 2021 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у

- жовтні 2021 року) : Стат. зб. Київ : Держ. служба статистики України, 2022. 141 с.
- Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.08.2023).
 - Самооцінка стану здоров'я населенням України, квітень, 2021. Домашня сторінка КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1042&page=1> (дата звернення: 10.08.2023).
 - Самооцінка стану здоров'я населенням України, квітень, 2021. Домашня сторінка КМІС. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1042&page=1> (дата звернення: 10.08.2023).
 - Саріогло В.Г. Мікродані у соціально-економічних дослідженнях : монографія / В. Г. Саріогло; Нац. Академія наук України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. – Умань : Видавець «Сочінський М.М.», 2021. – 296 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/microdata.pdf>
 - Сергій Горбачов. Освіта під час війни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/osvita-pid-chas-vijny-yak-pidtrymuyut-vchyteliv-iz-tot-ta-yaki-problemy-mayut-ukrayinski-uchni-za-kordonom/>
 - Середньорічний розмір мінімальної заробітної плати в 2021 році було встановлено на рівні 6042 грн., а, в 2022 році заплановано у державному бюджеті України 6550 грн. – Електронне джерело [Інтернет ресурс]: Державні соціальні стандарти та гарантії. <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/min/>
 - Середня зарплата в Європі. Ставки, індекси, тарифи. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/world/europe/> (дата звернення: 21.08.2023).

- Смертність в Україні (2022). Ставки, індекси, тарифи. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/deaths/2022/> (дата звернення: 03.07.2023).
- Соціальне відторгнення, нерівність та бідність дітей : монографія / Л. М. Черенько та ін. Київ : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2021. 150 с. URL: [https://idss.org.ua/arhiv/Монографія_БІДНІСТЬ_ДІТЕЙ%20\(PDF\).pdf](https://idss.org.ua/arhiv/Монографія_БІДНІСТЬ_ДІТЕЙ%20(PDF).pdf).
- Ставлення громадян України до питань пов'язаних з пандемією коронавірусу COVID-19 (2021). Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-pytan-poviazanykh-z-pandemiieiu-koronavirusu-covid19>
- Струченков О. Динаміка бідності в Україні в 2005-2015 роках. Український соціологічний журнал. 2016. № 1-2.
- Трембітаю система електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів. Міністерство цифрової трансформації України. URL: <https://trembita.gov.ua/>
- Указ Президента України “Про Стратегію подолання бідності” від 15 серпня 2001 року №637/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001#Text> (дата звернення: 14.12.2023)
- Чепурко Г., Гладченко Л. Аналітичний звіт. Дослідження подолання в громадах органами місцевого самоврядування викликів у наданні освітніх послуг, що виникли через COVID-19. Київ : U-LEAD з Європою, 2021. 125 с. URL: https://decentralization.ua/uploads/attachment/document/823/Report_Access_to_Education_ukr.pdf (дата звернення: 19.08.2023).

- Через карантин роботу втратило до 700 тисяч українців – Торгово-промислова палата. Громадське - Останні новини дня, всі надзвичайні новини в Україні | hromadske. URL: <https://hromadske.ua/posts/cez-karantin-robotu-vtratile-do-700-tisyach-ukrayinciv-torgovo-promislova-palata> (дата звернення: 17.07.2023).
- Черенько Л. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності : Монографія. Київ : Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи НАН України, 2021. 423 с. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/Model.pdf> (дата звернення: 17.08.2023).
- Черенько Л.М. Оцінка впливу державної соціальної підтримки на нерівність та бідність населення. Демографія та соціальна економіка. 2011, 2(16):118-127. URL: <https://dse.org.ua/arhcive/16/11.pdf>
- Черенько Л.М. Український середній клас у новому тисячолітті: тенденції та перспективи / Л.М. Черенько // Демографія та соціальна економіка. – 2020. – №4 (42). – С.71-92. <https://doi.org/10.15407/dse2020.04.071>
- Щоб знати, як компенсувати втрати освіти під час пандемії, потрібні якісні освітні вимірювання. Офіційний веб-сайт Служби освітнього омбудсмена України. URL: <https://eo.gov.ua/shchob-znaty-ia-kompensuvaty-vtraty-osvity-pid-chas-pandemii-potribni-ia-kisni-osvitni-vymiriuvannia/> (дата звернення: 10.04.2023).
- Як пандемія COVID-19 впливає на жінок і дівчаток у країнах Європи - Amnesty International Ukraine. Amnesty International Ukraine. URL: <https://www.amnesty.org.ua/european-women-covid-19/> (дата звернення: 30.08.2023).

Наукове електронне видання

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА ПРОБЛЕМ ЯКОСТІ ЖИТТЯ
НАН УКРАЇНИ

БІДНІСТЬ ТА НЕРІВНІСТЬ В УКРАЇНІ ПІД ВПЛИВОМ COVID-19: ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ

Монографія

Видання друге, доповнене та оновлене

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки Когатько Ю.Л.

Підписано до друку 23.10.2024 р. Об'єм даних 3,2МБ

Видавець і виготовлювач: Інститут демографії та проблем якості життя НАН України,
Україна, 01032, м. Київ, бульвар Т. Шевченка, 60
тел. (044) 486-62-38;
e-mail: demography@idss.org.ua
<http://www.idss.org.ua>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 1997 від 29.10.2004 р.